

Bölgesel Etkinlik ve Yeni Açılımlar

Odamız İzmir etkinlik alanı içinde bulunan Temsilcilik ve Mesleki Denetim Görevlilerinin katıldığı son Bölge Toplantısı 28-29 Ocak günleri Kuşadası'nda yapıldı. İki ayda bir yapılan Bölge Toplantıları, bölgemizdeki birimlerin görüş alışverişinde bulunmalarını ve alınacak ortak kararlarla çalışmalarda eşgüdümün sağlanmasını amaçlıyor.

Beş yıl önce İzmir'de başlatılan bu toplantılar, sanırım Türkiye genelinde en düzenli olarak bölgemizde sürdürülüyor. Bu durum belki geniş ölçüde Ege'nin bölgesel etkinliklere uygun yapısından kaynaklanmaktadır, ancak birimlerde görev alan meslektaşlarımızın özverili çalışmalarının da bu başarıda önemli payı vardır.

Bölge toplantılarımız; "yerelleşme" olgusu ile birlikte, genel konularda ortak çalışmalara, bölgesel ve ülkesel ölçekte eşgüdümeye duyulan gerekliliğin ortadan kalkmadığını, tersine daha da önem kazandığını gösteriyor.

Bölge toplantısı ile aynı günde yapılan ve Kuşadası'nda çalışan meslektaşlarımızın katıldığı bir toplantıda, Kuşadası'nda sürdürülen çalışmalar ve özellikle mesleki denetim konusunda Kuşadası Belediyesi'nin olumsuz tutumu ele alındı. Öncelikle, Kuşadası Belediye Başkanının bir meslektaşımız olmasına karşın bu tür olumsuzlukların yaşanmasını üzücü buluyoruz.

Meslektaşlarımızın aktif siyasal ve yönetsel görevler almaları, meslek topluluğumuzda umutla karşılanır, hatta teşvik edilir, desteklenir. Mimar kökenli bir yöneticinin kentsel ve mesleki sorunlara daha yapıcı çözümler getireceğine inanılır. Kuşadası özelinde bu inancımızı yitirmeyeceğimizi umuyoruz.

Kuşadası, yoğunlaşan kentsel gelişme içinde doğal ve tarihi yapısı ciddi tehditlerle karşı karşıya kalan, sorunları ağırlaşan bir kıyı-kentimiz. Mimarlar Odası Temsilciliğinin bu sorunlara karşı çıkışları, kuşkusuz, bazı çıkar çevrelerini rahatsız edecek. Kaldı ki, Kuşadası ve benzeri yerleşmelerdeki sorunlar yerellik sınırını çoktan aşarak daha genelden kaynaklanan boyutlara varıyor. Böyle bir ortamda, mesleki sorumluluklarının gereğini yapan meslektaşlarımızın işi daha da zorlaşıyor. Ancak, 40 yıllık mesleki örgüt bırakımımız bize böylesi konularda, gücünü haklı temellerden alan meslektaş dayanışmasıyla önemli kazanımlar elde edilebileceğini gösteriyor.

Diğer yerel birimlerimiz gibi Kuşadası'ndaki meslektaşlarımız da kentlerine ve mimarlık eylemine sahip çıkan etkinliklerinde yalnız değiller. Kentsel sorunlara duyarlı diğer kuruluş ve kişilerle birlikte Mimarlar Odası örgütlü bütünlüğüyle meslektaşlarımızın yanındadır. Bölge toplantısına katılan Şube ve temsilcilik yöneticilerinin bu konuda aldıkları bir destek kararında, mesleki denetimin zorunluluğu üzerinde duruluyor. Kararda, mesleki denetimin sadece belediyelerle yapılan protokollerden kaynaklanmadığı, son Maliye Bakanlığı Genel Tebliğiyle de pekiştirilen bir hukuki uygulama olduğu belirtiliyor.

27 Aralık günlü Resmi Gazetede yayınlanan 236 sayılı Vergi Usul Kanunu Genel Tebliği, inşaat ruhsatı için belediyelere verilecek projelerin ilgili oda biriminden geçirilmesi zorunluluğunu getirmektedir. Bu tebliğ odalarımızın yıllardır sürdürdüğü mesleki denetimin yeni bir yasal dayanağını oluşturmaktadır.

İdari uygulamalar içinde Mimarlar Odasının "katılımcı" bir yaklaşımla yerelme-sine olanak tanıyan yeni bazı gelişmeler, sınırlı da olsa, gerçekleşiyor. Son çıkarılan "Özelleştirme" yasasında, özelleştirilecek kamu işletmelerine ait arsalarla ilgili işlemlerde Mimarlar Odasının görüşünün alınması hükmü getirilmiştir. Öte yandan, Kültür Bakanlığı, Koruma Kurullarına Oda temsilcilerinin "danışman" statüsüyle katılabilmesini sağlayacak bir uygulama başlatıyor.

Böylesi işlevlerin Oda'ya yeni sorumluluklar yüklediği açıktır. Sanırım, Oda'da varolan deneyim birikimi ve potansiyel, bu işlevleri etkinlikle yerine getirmeye olanak verecektir.

Oda Merkez Yönetim Kurulu, Olağanüstü Genel Kurulun 16-19 Mart günleri Nevşehir'de toplanacağını açıkladı. Genel Kurul gündeminde, yeniden yapılanmaya yönelik yönetmelik değişiklikleri ile Mimarlık Meslek Yasası ve Meslek Ahlak Kuralları konularındaki taslakların görüşülmesi yer alıyor.

Genel Kurulların sadece bir tartışma ortamı olmadığı, oda çalışmalarının daha etkin sürdürülmesini sağlayacak kararların bu Genel Kurullarda üretilmesi gerekliliği bir gerçektir. Son yıllarda toplanan Merkez Genel Kurullarının bu açıdan verimli geçtiğini söyleyemeyiz. Genel Kurullara gelmeden önce, gündemdeki konular üzerinde yapılacak ön çalışmalar, karar önerileri üzerinde örgüt birimleri arasında varılacak mutabakatlar, Genel Kurullardaki tartışmaları çok daha verimli sonuçlara yönlendirebilecektir.

Son Bölge Toplantısında, Olağanüstü Genel Kurula yönelik çalışmalar da gözden geçirildi. Toplantıya katılan Oda Genel Başkanı Salih Zeki Pekin, bu konularda yararlı açıklamalarda bulundu. Bölge Toplantısında alınan bir dizi kararın, Olağanüstü Genel Kurul'un verimli geçmesine ve daha etkin bir oda yapılanmasının sağlanmasına olumlu katkılarda bulunacağını umuyoruz. □

Saygılarımızla ...

YÖNETİM KURULU

"İzmir'de Ticaret Mekanları" bu sayıda DOSYA konumuz. Bu kapsamda kentsel değişim ve gelişmelerin tarihi çevre ile ilişkilendirilmesi sürecindeki gerçeklikleri ortaya koymayı hedefledik. Bir bütün olarak ele almaya çalıştığımız temel ilişkiler bağlamında İzmir'in tarihsel ticaret mekanlarından (Agora, Kızlarağası Hanı, eski Gümrük Binaları Kompleksi), günümüz ticaret mekanlarına (Gıda Çarşısı, Onur İşhanı) kadar uzanan bir süreci yansıtmayı amaçladık. DOSYA'mıza yazılarıyla katkı koyan Çınar Atay, Galip Ergeneci, Bozkurt Ersoy, Akın Ersoy, Levent Gedizlioğlu ve Umut İnan'a bir kez daha teşekkür ediyoruz.

İzmir'de Kültür Merkezleri başlığında, kentimizde kullanıma kısa bir süre önce açılan "Sabancı Kültür Merkezi" ni tanıtıyoruz. Tasarım oluşum süreçlerinden günümüze kadar gelen aşamaları Mehmet Türeyen ve Hüsamettin Özkaymakçı'nın yazılarından okuyacaksınız. Mehmet Hamuroğlu konuya daha farklı bir açıdan kullanım yönünden bakıyor. Atatürk Kültür Merkezi ve Sabancı Kültür Merkezi'ni yazısında birlikte ele alıyor.

Belediye ve hazine arsalarının satışına ilişkin Semahat Özdemir'in yazılarına 13 ve 14. sayılarımızda FORUM bölümünde yer vermiştik. Bu sayımızda da Şehir Plancıları Odası'nın aynı konuyla ilgili yazısını yayınlıyoruz.

Gelişmenin, büyümenin sanayileşmenin dünyanın doğal kaynaklarını, kültürel çevrelerini yok etmeden gerçekleşmesi gerektiği bir süredir dünya gündeminde. Bu bağlamda dergimizde sürekli olmasını istediğimiz yeni bir bölüm açıyoruz EKOLOJİ. Ulker Baykan Seymen ve Raşit Gökçeli'nin yazılarıyla başlayan bu bölüm önümüzdeki sayılarda sizlerden gelecek yazılarla sürecek.

"Ege'de Konut" Dosyasını ele aldığımızda konunun bir dosya ile sınırlı olmadığını, yazılar geldiği sürece bir bölüm olarak yayınlamaya devam edeceğimizi belirtmiştik. Katkılarınızla süren bölümde bu sayıda Mükerrrem Kürüm'ün "Tire Evleri" incelemesi yer alıyor.

Kent topraklarında oluşan değer artışları bir yandan "kamunun sağladığı alt yapı" ve verilen imar kararları diğer yandan "kentsel büyüme" sonunda ortaya çıkıyor. "İzmir Bütününde Narlıdere - İnciraltı" nı bu bağlamda ele alan sempozyum Ocak ayında Mimarlar Odası ve diğer meslek örgütlerinin organizasyonu ile düzenlendi. Gelecek sayımızın DOSYA bölümünü bu sempozyumu baz alarak hazırlıyoruz. Sempozyumda çok yoğun bir şekilde tartışılan bu konuyu kapsamlı ve tüm yönleriyle sizlere aktarabilme amacındayız.

95 yılında Ege Mimarlık DOSYA kapsamında ele alınacak diğer konular ise şöyle saptandı: "Karabağlar Cephe Tipolojisi", "İzmir'de Planlama Süreci", "Kentsel Arkeoloji", "Sürdürülebilir Mimarlık ve Kentleşme". Daha etkin bir Ege Mimarlık için bu konuları sizlerle birlikte ele almak istiyoruz.

Kordonyolu Tekrar Gündemde

Birkaç yıldır İzmir'de bir sorun olarak ortaya konmuş olan Kordonyolu "Kazıklıyol" son günlerde yeniden gündeme getirilmiştir. Kordonyolu İzmir-Çeşme otoyolunun kentiçi geçiş bölümü olacak nitelikte çok izli, geniş kesitli bir yol olarak önerilmektedir.

Kordonyolu'nun yapımına olanak tanıyan İmar Planı değişikliğinin iptali için Şubemiz tarafından İzmir 3. İdare Mahkemesinde dava açılmış ve dava halen Danıştay aşamasında sürmektedir.

Hangi gerekçe ileri sürülürse sürülsün, İzmir'in ulaşım sorununun çözümü için kordonyolu'ndan önce;

- Projeleri hazır olan ve en önemli bir bölümü bitirilmiş olan İZMİR ÇEVRE YOLU biran önce tamamlanmalı, böylece ağır taşıt trafiği kent dışına çıkarılmalıdır.
- İzmir İmar Planında mevcut olan Köprülü kavşaklar (Gazi Bulvarı ile Fevzipaşa Bulvarının Konak bağlantıları, her iki bulvar üzerindeki Çankaya ve Basmane kavşakları) tamamlanmalı böylece Mustafa Kemal sahilyolu Hilal kavşağına ulaştırılmalıdır.
- Yeni İzmir İmar Planında yerleri ayrılmış olan bölge otoparkları süratle tamamlanarak mevcut yol ve bulvarlar otopark olarak kullanılmaktan kurtarılmalı, normal trafik yolu olarak kapasitelerinde kullanılmalari sağlanmalıdır.
- Körfezden ulaşım amacıyla daha fazla yararlanma yolları geliştirilmeli, iskeleler artırılmalı, vapur sayı, tip ve kapasiteleri etüd edilerek çağdaş bir anlayışla, deniz kenti olan İzmir'e deniz ulaşımı kazandırılmalıdır.
- Kordonyolu'na ayrılacak para, yöntemleri bulunarak öncelikle yukarıda sıralanan ve İzmir için hayati önemi olan alanlarda kullanılmalıdır.

Kordonyolu'nun sıralanan bu öncelikli sorunlara bir cevap olmaması nedeniyle İzmir ulaşım sorununun çözümüne hiçbir katkısı ve yararı olamayacağı gibi; yoğun trafiği kentçisine çekmesi, hava ve gürültü kirliliği yaratması, zaten kurtarılması geciken körfezin daha da doldurulması, denizin ve iskelelerin insanlardan uzaklaştırılması, eski Gümrük Binaları (Balıklıhali), Pasaport İskelesi ve Kordon gibi birinci derece tescilli korunması gereken yapılara zarar vermesi gibi İzmir için birçok olumsuzluğu ortaya koyacaktır.

Kordonyolu için yapılacak açıklanan referandum ise, bütün görüşlerin aynı olanaklarla ve araçlarla kamuoyuna duyurulup, üniversitenin ilgili meslek odaların rapor ve görüşleri alınıp, açıklanıp, yargı denetiminde yapılırsa sonuç verir. Aksi halde referandum yapıldığı iddia edilemez.

Sonuç olarak, KORDONYOLU bütün sorunlar hal edilmiş gibi, öncelikle yapıldığı takdirde İzmir'e hiçbir şey kazandırmayacak aksine bütün ülkeye büyük bir kaynak kaybı, bir zarar olacaktır.

Yeni Dönem 4. Bölge Toplantımız İzmir'deydi

Mimarlar Odası İzmir Şubesi Denizli Şubesi ve bağlı birimlerin katılımıyla gerçekleşen toplantı 10-11 Aralık'ta yapıldı. Manisa, Kuşadası, Uşak, Bodrum, Fethiye, Salihli, Akhisar, Ödemiş, Nazilli temsilcilikleri, Menemen, Turgutlu, Mesleki Denetim Görevlilerinin katıldığı toplantıda alınan kararlar şöyle:

1. Oda yönetmeliği hakkında Milas'ta yapılan toplantıda alınan ilke kararları doğrultusunda bir çalışma yapılmasına, çalışmanın birimlerde imzaya açılmasına Ege Bölgesi birimleri kararı olarak oda bütününe iletilmesine,
2. Oda Genel Kurul kararlarının üzerinde karar alınmayacağından serbest mimarlık büro tescil ve mesleki denetim yönetmeliği madde 14'deki yazılı metinde Genel Kurul tutanakları üzerinde çalışma yapılmasına, Fenni mesuliyet sınırları konusunda birimlerce çalışma yapıp şubeye görüş iletilmesine,
3. Asgari ücret tarifesi, fatura denetimi ve imzacılık konularında her birimin çalışma yapmasına, bu konuların gelecek bölge toplantısında gündem yapılmasına,
4. Akhisar Temsilciliğimizce yapılan Onur Kurulu başvurusuna bugüne kadar cevap verilmemiş nedeninin oda merkezinden araştırılmasına, İMO örneği de hatırlatılarak temsilciliğin içinde bulunduğu durumun bir yazı ile oda merkezine bildirilmesine,
5. Kuşadası'nda ortaya çıkan protokol sorunu hakkında Kuşadası'nda bulunan üyelerle şube yönetim kurulunun toplantı yapmasına karar verildi.

5. Bölge Toplantımız Kuşadası'ndaydı

Mimarlar Odası İzmir Şubesi, Aydın, Manisa, Kuşadası, Marmaris, Fethiye, Ödemiş, Bodrum, Salihli, Nazilli Temsilcilikleriyle, Milas Mesleki Denetim Görevliliğinin katıldığı toplantıda alınan kararlar şöyle:

1. 16-17-18-19 Mart tarihlerinde Nevşehir'de yapılacak Mimarlar Odası Olağanüstü Genel Kurulu'na Mimarlar Odası Ege Bölge Birimlerinde bulunan delegelerin azami katılımı için çaba göstermelerine,
2. Mimarlar Odası Yönetmeliğinin 2. Maddesinin uygulanmayışının bir eksiklik olduğundan hareketle uygulanmasının MYK ve Olağanüstü Genel Kurul'dan talep edilmesine,
3. Fethiye Temsilciliğinin, Koruma Kurulu kararları ve koruma uygulamalarıyla ilgili belgeleri derleyerek rapor hazırlamasına, bu raporu İzmir Şubesine iletilmesine,
4. VUK tebliği ile ilgili uygulama yapmayan Kuşadası Belediyesi ve Güllük Belediyesi hakkında Maliye Bakanlığı ile görüşme yapılması talebinin MYK'ya iletilmesine, VUK uygulamaların ve odanın diğer yazılarının bütün Bölge Belediyelerine oda merkezine ve şubenin göndermesine,

5. Mesleki Denetim sırasında fatura denetimine bütün birimlerde devam edilmesine

6. Ege Bölge birimlerimizde 1995 yılı asgari ücret tarifesinin uygulanmasına bir an önce başlanmasına, her birimin bu uygulama için birim bölge kat sayısını 0.40 ile 1.00 arasında saptamasına, asgari ücret tarifesindeki bazı dengesizliklerin giderilmesine, Mimarlık Meslek kalitesinin yükseltilmesi için hazırlanan şartnamelerde gözönüne alınarak proje ve mesleki kontrollük denetimlerinin yoğunlaştırılmasına, mimarlığın tanıtılması ve kamuoyunun mimarlık konusunda bilgilendirilmesi için çalışma yapılmasına,

7. Yapılacak her bölge toplantısında, Mimarlık Hizmetleri ve diğer şartnamelerin gündem maddesi yapılmasına,

8. Fenni Mesuliyet sınırı konusunda Kuşadası, Aydın, Bodrum ve diğer birimlerin 15 gün içinde önerilerini şubeye iletmelerine şubede yapılacak sonuç çalışmasının birimlere gönderilmesine karar verildi.

Bir süredir Kuşadası Temsilciliğimiz ile Kuşadası Belediye Başkanlığı arasında bir gerginlik yaşanmaktadır. Oda'mız ile belediye arasında yapılar protokolün Kuşadası Belediye Başkanı tarafında askıya alınması, Mimarlar Odası vizesi almış projelerin onayı ve ruhsat verilmesinin zorlaştırılması ve Kuşadası Temsilcimizin şahsında yoğunlaştırılan baskı ve yıpratma tutumları şeklinde yaşana bu gerginliğin ana kaynağı, Mimarlar Odası Kuşadası Temsilciliğinin Kuşadası'nın geleceğine ilişkin görüş, eleştiri ve önerileriyle kent topraklarında sağlanan olağanüstü rant elde etme beklentile içindeki çıkar çevrelerinin çıkarlarına engel olmasındır. Bu çerçevede Mimarlar Odası İzmir Bölge Kurulumuz aşağıdaki şu görüş ve kararlarını kamuoyuna duyurmayı bir görev bilmıştır.

Bölge Birimleri Deklerasyonu

1. Mimarlar Odamız, Kuşadası Temsilciliği da tüm birimleriyle, kentlerimizin geleceğine ilişkin ü kemizin yararına olduğunu düşündüğü tutumların görevleri gereği her türlü baskı ve engellemeye karşın sürdürecektir.

2. Ruhsat almaya yönelik her türlü projenin ilgili meslek odalarınca denetlenmesi yasa gereğidir. E konudaki protokolün yalnızca Mimarlar Odası yapılmış olanı Kuşadası Belediye Başkanı tarafından askıya alınmış olsa da Mimarlar Odasının yasa gereği yerine getirmekle yükümlü olduğu proje denetimi görevi, Maliye Bakanlığının 27.12.1994 tarih ve 236 numaralı son "Vergi Usul Kanunu Ger-

Tebliğ" ile pekiştirilmiştir. Bu konunun yasalar çerçevesinde Maliye Bakanlığı ile işbirliği içinde takip çisi olunacağı bilinmelidir.

3. Mimarlar Odasının bütün yasal hakları dışında, kendi üzerinde baskıları aşmasının önemli halkalarından biride, meslektaş dayanışmasıdır. Meslektaş dayanışması, odamız yönetmeliklerinde ve Genel Kurul kararlarıyla çerçevesi çizilmiş davranışlar bütünüdür. Bu bağlamda, aykırı davranışlar sergileyen meslektaşlarımız, gerekli yasal girişimlerle karşılaşacaklarını bilmelidirler. Bu arkadaşlarımız, bu tutumlarıyla aynı zamanda kendi bindikleri dalı kesme durumuna düşmektedirler...

4. Temsilcilik yönetim kurulu ve başkanlığının belirlenmesinin yöntem ve yolları, odamız tüzük ve yönetmelikleriyle ortaya konmuştur. Odamız bunun dışında bir yolu ve baskıyı dikkate almaz ve bu yol ve baskıları yasal dışı girişimler olarak görür. Özellikle olayın Odamız Kuşadası Temsilcilik Başkanı üzerinde yoğunlaştırılarak şahsilelendirilme çabaları, Mimarlar Odası bütünü açısından yabancı olunmayan çabalardır ve de boş çabalardır. Böylesine çabaların uzun vadede sahiplerine zarar vereceği bilinmelidir.

İzmir Bütününde Narlıdere - İnciraltı Bölgesi Sempozyumu Yapıldı

İzmir'in gündemine yapılaşmaya açılacağı söylentileri ile giren Narlıdere-İnciraltı bölgesinin İzmir bütününde tartışılması amacıyla Şubemiz öncülüğünde Meslek Odaları, Belediyeler ve halkın katılımıyla düzenlenen sempozyum 14 Ocak Cumartesi günü EBSO Meclis salonunda yapıldı.

Olağanüstü ilgi ve katılımı gerçekleşen sempozyumda Mimarlar Odası, Şehir Plancıları Odası, D.E.Ü. Mimarlık Fakültesi Şehir Bölge Planlama Bölümü, E.Ü. Peyzaj Mimarlığı Bölümü, İzmir Barosu, İzmir Diş Hekimleri Odası, İzmir Büyükşehir Belediyesi, Balçova Belediyesi, Narlıdere Belediyesi, İzmir Tabip Odası, malsahipleri, İnciraltı Bahçeleri Derneği adına tebliğler sunuldu. Bölgenin İzmir bütününde önemi vurgulandı.

Sempozyumun kapanışına kadar ayakta izleyici ve katılımcıların bulunduğu oturum ve tartışmalarda, zamanın kısıtlayıcılığı nedeniyle sempozyum ve tartışmaların tekrarının yapılması ortak eğilim olarak ortaya çıktı. Meslek Odaları ve üniversiteler, İnciraltı'nın imara açılması konusunda genel olarak planlama çalışması yapılmadan girişimlerin başla-

tilmasının ve nazım plana dayanmayan lokal kararların yanlışlığının altını çizdikleri görüşler belirttiler, mal sahiplerinden bir grup düşük yoğunlukla, bir grup ise yüksek yoğunlukla imar hakları talebinde bulundular.

Sempozyuma sunulan tebliğ ve tartışmaların bant çözümleri yapılarak ileriki günlerde yayın halinde İzmir'in bilgisine sunulacaktır. İzmir'de halkın da katılımıyla yapılan ilk organizasyon olması açısından son derece dinamik ve başarılı bir sempozyum gerçekleştirilmiş olması çalışmalarımıza ivme kazandırmıştır.

Mimarlar Odası İzmir Şubesi Bilirkişi Komisyonu Yönetmelik Taslağı Çalışmalarını Sürdürüyor

İbrahim DOLAY

1994 yılında kurulan Bilirkişi Komisyonumuz, Mimarlar Odası'nın yıllarca "TMMOB Bilirkişi, Ekspertiz, Hakemlik Yönetmeliği" ile yürütülen ve bu konudaki eksik işlevlerin, günümüz koşullarına uymadığı düşüncesindedir. Mesleki özelliklerden dolayı da Mimarlar Odası'nın kendine özgü bir bilirkişi ekspertiz, hakemlik yönetmeliği gereksinimi üzerine çalışmalarını bu yönde yoğunlaştırmıştır.

Bir yıl süren bu çalışmalar sonunda Mimarlar Odası İzmir Şubesi Komisyonu aldığı ilke kararları doğrultusunda bir yönetmelik taslağı hazırlamıştır. Temeli TMMOB ve Mimarlar Odası mimarlık yasasına uygun bu yönetmelik taslağı tüm üyelerin eleştirileri ile olgunlaşıp meslektaşlarımızın uzun yıllar bu konudaki gereksinimlerine cevap verecektir.

Bilirkişi komisyonumuz ilk adımı atmış olup sizlerin de katkılarıyla bunun hızlanması ve sürekliliğinin sağlanmasını ummaktayız.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Genel Kurul Salonunun Yeniden Düzenlenmesi Ulusal Mimari Proje Yarışması

Türkiye Büyük Millet Meclisi Genel Kurul Salonunun Yeniden Düzenlenmesi mimari projelerinin elde edilmesi işi Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığı'nca "Mimarlar Odası Mimarlık, Mühendislik, Şehircilik ve Kentsel Tasarım Proje Yarışmaları Yönetmeliği" kuralları içinde serbest, ulusal ve tek kademeli olarak yarışmaya çıkarılmıştır.

Yarışmaya Türk Mühendis ve Mimar Odaları Birliğine bağlı Odalara kayıtlı üyeler katılabilirler.

DANIŞMAN JÜRİ ÜYELERİ

A. Hüsamettin CİNDORUK : TBMM Başkanı
H. Fahri KÖPRÜLÜ : TBMM Genel Sekreter Yardımcısı
Celal OKUTAN : Tesisat Mühendisleri Derneği Başkanı

ASLİ JÜRİ ÜYELERİ

Mustafa A. ASLANER : Yüksek Mimar
Sezar AYGEN : Yük. Mühendis Mimar
İşıl Saygın : Mimar
Prof. Dr. Gönül TANKUT : Yüksek Mimar
Prof. Dr. Yıldırım YAVUZ : Yüksek Mimar

YEDEK JÜRİ ÜYELERİ

Hasan ÖZBAY : Yüksek Mimar
Murat ULUĞ : Yüksek Mimar

RAPORTÖRLER

Bilal YAKUT : Yüksek Mühendis Mimar
Fulya (ERTUĞ) İBİŞ : Mimar - Yüksek İç Mimar

ÖDÜLLER

1. Ödül (Net) : 600.000.000.- TL
2. Ödül (Net) : 450.000.000.- TL
3. Ödül (Net) : 350.000.000.- TL
5 adet Mansiyon (Net) : 200.000.000.- TL x 5

Yer görme zorunlu değildir. Yer görme olanağı projelerin teslimine kadar her Pazartesi günü saat 14.00 - 15.00 arasında sağlanacaktır.

Proje Teslim Tarihi: 22 Nisan 1995 Salı günüdür.

Yarışma şartnamesi, şahsen veya posta ile, T.C. Ziraat Bankası Merkez Şubesi 30401-43-7 nolu hesaba 1.500.000.- TL yatırıldığını gösteren, yarışmacının adına kesilmiş ve yarışmanın adı yazılmış bir makbuz ile, Mimarlar Odası Ankara, İstanbul ve İzmir Şubelerinden temin edilebilecektir.

Bayındırlık ve İskan Bakanlığı Yapı İşleri Genel Müdürlüğü "400 Yataklı Tip Devlet Hastaneleri Ulusal Mimari Proje Yarışması"

400 Yataklı Tip Devlet Hastaneleri (dört tip) Mimari Projelerinin elde edilmesi işi Bayındırlık ve İskan Bakanlığı Yapı İşleri Genel Müdürlüğü tarafından serbest, ulusal ve iki kademeli (1/500 - 1/200) olarak yarışmaya çıkarılmıştır. Bu yarışmaya Türk Mühendis ve Mimar Odaları üyeleri katılabilir.

DANIŞMAN JÜRİ ÜYELERİ

Şahin GÜRÜN : Y. İnş. Müh. Bayındırlık ve İsk. Bk. Müsteşar Yardımcısı
Tahsin ECER : Tıp Doktoru, Sağlık Bk. Tedavi Hizmetleri Gn. Md. Yardımcısı
Doç. Dr. Yalçın ARAL : Tıp Doktoru, Ankara Hastanesi Endokrinoloji Bölüm Şefi
Mithat EMRE : Mak Müh. Bayındırlık ve İsk. Bk. Yapı İşl. Gn. Md. İüğü Tesisat Dairesi Başkanı
Nermin İDİKAT : Mimar, Bay. ve İsk. Bk. Yapı İşleri Gn. Müdürlüğü,
Orhan SAĞIN : Mimar, Sağlık Bk. A.P.K. Kurulu Başkanlığı

ASLİ JÜRİ ÜYELERİ

Murat ARTU : Yüksek Mimar
Doç. Dr. P. İlgü YÜCE AŞKUN : Yüksek Mimar
Orhan DİNÇ : Yük. Müh. Mimar
Taylan KARABEY : İnşaat Mühendisi
Perihan YILDIZ : Mimar

YEDEK JÜRİ ÜYELERİ

A. Tuna ACAR : İnşaat Mühendisi
Dr. Ender ERGÜN : Yüksek Mimar
Selahattin GÖRKEM : Mimar

RAPORTÖRLER

Sonay AKTAŞ : Mimar
A. Dilek DİRESKENEL : Mimar
Yıldız KIZILAY : Mimar

TİPLER

1. Düz arazi bodrumlu tip
2. Düz arazi bodrumsuz tip
3. Meyilli arazi bodrumlu tip
4. Meyilli arazi bodrumsuz tip

ÖDÜLLER (Her tip için ayrı ayrı olmak üzere)

1. Ödül (Net) : 350.000.000.- TL
2. Ödül (Net) : 300.000.000.- TL
3. Ödül (Net) : 250.000.000.- TL
4. Ödül (Net) : 225.000.000.- TL
5. Ödül (Net) : 200.000.000.- TL
- 3 Adet Mansiyon (Net) : 120.000.000.- TL x 3

Yukarıdaki ödüller 1994 yılı projeye esas birim maliyetleri esas alınarak hesaplanmıştır. Ödemeler, 1995 yılı projeye esas birim maliyetleri kesinleştikten sonra yeniden hesaplanarak aradaki fark ödül ve mansiyon miktarlarına ilave edilerek yapılacaktır. Ödül ve Mansiyonlar ikinci kademenin sonunda verilecektir.

I. Kademe Teslim Tarihi : 18 Nisan 1995 Salı günüdür.

II. Kademe Teslim Tarihi : 13 Temmuz 1995 Perşembe günüdür.

Yarışma şartnamesi ve eklerini almak için şahsen veya posta ile Ziraat Bankası Ankara Bireysel Bankacılık Şubesindeki Yapı İşleri Genel Müdürlüğü Merkez Döner Sermaye İşletme Müdürlüğü'nün 30401/25098/7 no'lu hesabına 1.000.000.- TL yatırıldığını gösteren yarışmanın ve yarışmacının adını ihtiva eden makbuz aslı ile Bayındırlık ve İskan Bakanlığı Yapı İşleri Genel Müdürlüğü Mimari Proje Dairesi Başkanlığı Yarışma Raportörülüğüne müracaat edilecektir. Dört yarışma için bir şartname alınması yeterlidir.

Öğrenci Proje Yarışması Habitat II Bağlamında Dar Gelirliler için Komşuluk İlişkisinde "KONUT TASARIMI"

Klasik anlayış yerine ülkemiz sanayinin gelişimine uygun, pratik uygulamaya açık elemanların yetiştirilmesi, teorik bilginin yanısıra uygulayıcı yönü kuvvetli elemanları sektöre kazandırmak için her zaman Sanayici-Üniversite işbirliğine önder olan Türk YTONG Sanayi A.Ş. tarafından bu yıl 4. sü düzenlenen "Öğrenci Proje Yarışması 95" için hazırlıklar tamamlandı.

Konut, çevre ve hava kirliliği sorunlarına daima çevreci ve ekonomik bir yaklaşımla eğilen Ytong, bu yıl yarışma çerçevesini dar gelirlilerin barınma sorununa çözüm olabilecek tutumlu, çevre ve çağ-

daş yaşam koşullarına uyumlu, hızlı ve iyi yapılmış konut ve komşuluk birimlerinin Ytong ürünleri (donatılı, donatısız vb.) ile tasarlanması olarak belirlendi.

Türkiye ve K.K.T.C.'deki Mimarlık Fakültelerinin lisans ve lisansüstü öğrencilerine açık olan yarışma sonunda, uygun bulunan tasarımlar 1996'da İstanbul'da gerçekleştirilecek olan Uluslararası Habitat II toplantısında bir öneri olarak sunulacaktır. İki aşamada gerçekleştirilecek yarışma için 20 Mart 1995 tarihine kadar "Proje Yarışması" Türk YTONG Sanayi A.Ş. Kaynarca, Pendik 81500 İSTANBUL adresinden veya 0.216.396 19 61 nolu fakstan ya da Üniversitelerin Mimarlık Fakültelerinden ayrıntılı bilgi edinilebilir.

Yarışmada toplam ödül 200 milyon TL ilk aşamada başarılı görülen her çalışma 3 milyon TL ile eşit olarak ödüllendirilecek. Yarışmanın ikinci aşaması sonunda ise birinciye 50 milyon TL, ikinciye 30 milyon TL, üçüncüye 20 milyon TL ve teşvik ödülleri olarak da 10 milyon TL ödül verilecektir.

Öğrenci Buluşması'na Doğru...

Türkiye Mimarlık Öğrencileri Buluşması'95, 5. ORGANİZASYON toplantısı 18-19 Şubat tarihinde D.E.Ü. Mimarlık Fakültesi'nde gerçekleştirildi. Toplantıya Anadolu Üniversitesi, Çukurova Üniversitesi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Gazi Üniversitesi, İstanbul Teknik Üniversitesi, Mimar Sinan Üniversitesi, Orta Doğu Teknik Üniversitesi ve Yıldız Üniversitesi'nden temsilciler katıldı.

Toplantı Selçuk'a yapılan bir geziyle sona erdi. Geçtiğimiz yıllarda Gökçeada ve Çavdarhisar'da düzenlenen buluşma bu yıl Kıbrıs'ta yapılacak.

İzmir Sosya-Ekonomik Siyasal ve Kültürel Araştırmalar Vakfı Kuruldu

Amacı: Anadolu'nun ve özellikle de Ege ve İzmir'in çok farklı kültürel değerlerin sentezini gerçekleştirdiği, bugün de zengin bir kültürel birikime, kültürel çeşitliliğe sahip olduğu görüşünden hareketle, tarihsel ve güncel, kültürel değerleri, toplumsal, tarihsel, siyasal-ekonomik temelleriyle ortaya koymaya, geliştirmeye ve tanıtmaya yönelik araştırmalar yapmak, bu araştırmalarla demokrasi kültürüne katkıda bulunmak; çağdaş, çoğulcu ve özgürlükçü demokrasinin bütün kurum ve kurallarıyla işlediği laik, demokratik, çağdaş nitelikli bir sosyal hukuk devletinde bireysel ve toplumsal eşitlik, gönenc ve mutluluğun sağlanması amacıyla başta kültürel konular olmak üzere, sosyal, ekonomik ve siyasal konularda bilimsel araştırmalar ve eğitim çalışmaları yapmak, insan hak ve özgürlüklerinin gelişmesine katkıda bulunmak olarak tanımlanıyor.

Vakıf, kültürel çeşitliliğin ve çağdaş kültürel değerlerin demokratik toplum yapısının önemli değişkenlerinden olduğu görüşünden hareketle; insanın ve insan emeğinin en başat değer olduğunu, insan

mutluluğunun sevgi, eşitlik, özgürlük, bilgi, hoşgörü temeline dayalı demokratik-çağdaş bir kültür ortamında gerçekleştirilebileceğini ve bu kültür ortamının yaratılmasında ise, özgün ve yaygın laik eğitimin yaşamsal bir önemi olduğunu bilerek; toplumun rasyonel-laik bir bilinç düzeyine ulaşmasına ve demokratik kültür ortamının yaratılmasına, geliştirilmesine ve pekiştirilmesine katkı oluşturacak bilimsel bilgiler üretmek amacıyla, araştırmacılar yapacak ve etkinliklerde bulunacak.

Ege Çağdaş Eğitim Vakfı Kuruluyor

"Milli Eğitimin her aşamasında çağdaş, laik, Cumhuriyete ve demokrasiye saygılı Atatürk ilke ve devrimlerine bağlı, bağımsız düşünebilen, araştırmacı bilime ve yeniliklere açık bireyler yetiştirmek ve Türk eğitim sisteminin bilimsel ve teknolojik gelişmeyle uyum içinde kurumsallaşması için her türlü olanağın yaratılması" olarak amacını saptayan vakıf kuruluyor. Vakfın çalışma alanlarından bazıları ise şöyle saptanmış durumda: "Öğretimde Birlik yasasına aykırı uygulamaları önlemek.

Şu anda yaşanan eğitim karmaşası ve sorunlarını acilen giderecek önlemlerin, yetkili kurumlarla birlikte alınması için partilerüstü, "Eğitim konseyi" v.b. özel bir kurulun oluşturulması için gerekli çalışmalar yapmak.

Her düzeyde ilk, orta ve yüksek öğretimde öğrenciler için Türkiye genelinde burs sağlamak."

Mart - Nisan - Mayıs Etkinlik Programı

- 15 Mart 1995** Konu : Bir Mimar ve Uygulamaları
Konuşmacı : Han Tümertekin
Yer: Fransız Kültür Merkezi
Saat : 18.30 - 20.00
- 22 Mart 1995** Konferans : Yapıda Isı ve Ses Yalıtımı
Yer: Mimarlar Odası İzmir Şubesi
Saat : 18.30 - 20.00
- 5 Nisan 1995** Konu : Bir Mimar ve Uygulamaları
Konuşmacı : Hasan Özbay
Yer: Fransız Kültür Merkezi
Saat : 18.30 - 20.00
- 10 Nisan 1995** Sinan Günü
Mimar Sinan Anıtında Anma
Saat : 10.00
- 12 Nisan 1995** Konu : Kent İnsanı Yarattı
Konuşmacı : Cengiz Bektaş
Yer: Fransız Kültür Merkezi
Saat : 18.30 - 20.00
- 14 Nisan 1995** Geleneksel Sinan Yemeği
19 Nisan 1995 Konu : Bir Mimar ve Uygulamaları
Konuşmacı : Erdoğan Elmas
Yer: Fransız Kültür Merkezi
Saat : 18.30 - 20.00
- 3 Mayıs 1995** Konu : Modernizmin Kentleri
Konuşmacı : İhsan Bilgin
Yer: Fransız Kültür Merkezi
Saat : 18.30 - 20.00

Isı Yalıtımında Perlit

Hepimiz biliyoruz ki 20. yüzyılın en büyük sorunlarından olan enerji bunalımı ve çevre kirliliği binalarda ısı yalıtımının önemini giderek arttırmaktadır. Enerji bunalımı toplumları yeni enerji kaynakları aramanın yanısıra mevcut kaynakları akılcı kullanıma itmekte ve PERLİT gibi doğal yalıtım malzemelerinin önemini ortaya çıkarmış böylece 1940'lardan itibaren önce Amerika'da kısa süre sonrada Avrupa'da PERLİT yaygın kullanımlı bir izolasyon malzemesi olmuştur.

Dünya perlit rezervlerinin yarısından fazlasına sahip ülkemizde ise henüz 1970 başlarından itibaren tanınmaya ve kullanılmaya başlanmıştır.

Gerek perlit üretiminde, gerek tanıtımında 15 yılı yakın bir süredir öncülük etmekte olan ETİBANK Batı Anadolu Perlit yataklarını değerlendirmek amacı ile 1972 yılında Menderes'te Perlit tesislerinin kuruluş çalışmalarına başlamış olup, 1979 yılında da ETİPER adı altında gelişmiş perlit üretimine başlamıştır. Perlit bünyesinde; 2-5 oranında su içeren volkanik kökenli camsı bir silisyum kayacıdır. 800-1150 °C'de ısıtıldığında hacminin 4-30 katı kadar genişleyerek düşük yoğunluklu gözenekli beyaz bir materyele dönüşür. Kazandığı yeni özellikleri ile Perlit harika bir ısı izolasyon malzemesi olmaktadır.

ETİPER ticari ismiyle Tesislerimizde üretilen perlitin ısı iletkenlik katsayısı 0,035 Kcal / mh°C'dir. Ülkemizde tüketilen petrolün yaklaşık % 20'si binaların ısıtılmasında kullanıldığına göre petrolü dışa bağımlı bir ülke olarak ısı yalıtımı ile sağlanacak enerji tasarrufu küçükkenemeyecek boyutlardadır. Dünyanın en büyük perlit rezervine sahip bir ülke olarak ısı yalıtımında perlitin kullanımı ile %40-60 arası sağlanacak yakıt tasarrufu ile hem memleket ekonomisine katkıda bulunacak, hem de bir özkaynağımız en iyi şekilde değerlendirilmiş olacaktır.

Ülkemiz koşullarına göre daha soğuk iklim kuşağında bulunan Kuzey Avrupa Ülkelerinde 100 m².lik bir konutta 8 ay içinde ısıtma amacıyla bir ton yakıt tüketilmektedir. Ülkemizde ise birinci iklim bölgesinde bulunan bir ilde söz gelimi İzmir'de yalnızca 6 aylık bir dönemde 100 m².lik bir konutun yakıt tüketimi iki ton'dur.

Bu durum gerek ülke ekonomisi gerekse aile bütçesi açısından önemli bir savurganlığın göstergesidir.

ETİPER ürünlerini kullandığı yapılarda insan sağlığına en uygun koşullar sağlanır. Yakıt tasarrufu sağlanması aynı zamanda çevre kirliliğinin azaltma avantajınıda birlikte gerektirir. Perlitin seçimi ile kazanacaklarınız şunlar olacaktır:

- Hafifliği ile deprem sigortasıdır. 60-80 Kg/m³

gibi düşük bir yoğunluk ile binanızın ölü yükünü azaltır. 100 m². bir konutta duvarlara geleneksel siva yerine perlitli siva kullanıldığında minimum 8,5 ton, max. 17,5 ton bir ölü yük azalması sağlar.

- Ölü yükte bu azalma binayı taşıyacak betonarme kolon ve kirişlerin küçülmesi demektir. Bu da demir ve çimento maliyetinde %10 tasarruf sağlar.
- Binanızın ömrü ile yaşar, bakım gerektirmez, basınç mukavemeti yüksektir.
- İnorganik ve sterilidir. Fare ve haşare barındırmaz.
- Yanmaz ve kolay alev almaz. Alev alma süresi 4-5 saat arasındadır. Bu özelliği en büyük üstünlüklerinden biridir.
- Darbeli sesleri yutar.
- Lifli bir yapısı olmadığından ve steril olduğundan sağlığa zararlı değildir. Yem sanayiinde katkı maddesi olarak kullanımı ve gıda sanayiinde süzme yardımcı madesi olarak kullanımı bu özelliğinin en büyük kanıtıdır.
- Hafiftir, taşınmaz ve uygulaması kolaydır.

Perlit, Isı Yalıtım Amacıyla Nerelerde ve Nasıl Uygulanır?

• Açık ve kapalı çatılarda perlitli ısı yalıtımı izoşilte kullanımı veya perlitli izobeton uygulaması ile yapılmaktadır.

Izoşilte 7 cm. kalınlığında 50 x 100 cm. boyutunda polipropilen torbalar içindeki perlitten ibarettir. Kapalı çatılarda izoşilte uygulaması çok pratiktir. Döşeme betonu temizlenir, izoşilteler yazılı yüzeyleri üste gelecek şekilde ve aralarında bırakmadan yan yana yerleştirilerek döşenir.

Çatı yalıtımı izobeton ile yapılacak ise kapalı ve açık çatı uygulamaları 4 torba çimento ile briket harcı kıvamında hazırlayıp 10 cm. kalınlığında uygulanabilir. Açık çatılarda izobeton üzerine su yalıtımı yapılmalıdır.

Zemine oturan döşemelerde izoşilte ile; ahşap yüzzer döşemelerde perlitli serbest dolgu ile; arakat döşemelerde ise izobeton ile yalıtım yapmak mümkündür.

Duvarlarda Perlitli Isı Yalıtımı:

- Sandviç duvarlarda izoşilte uygulaması.
 - İç ve dış duvarlarda ise izosiva uygulaması ile yapılmaktadır.
- Sandviç duvarlarda izoşilte uygulaması, yarım tuğla ile örülecek iki duvar cıdarı arasına 7 cm kalınlığındaki izoşiltelerin (Duvar örme işlemi esnasında) yerleştirilmesi ile yapılmaktadır. Ayrıca, 8 cm'lik iki tuğla duvar arasına perlitin serbest dolgu uygulaması ile ısı ve ses yalıtımı sağlanır. İzosiva 1.3 m³ perlit, 4 torba çimento, 100 kg.

kireç karışımı kullanıcı tarafından hazırlanarak, 2 cm kalınlığında inşaatlarda, kaba siva yerine yalıtım sıvası olarak uygulanır.

Perlitli izosivanın, geleneksel kum sıvasına göre birçok üstünlüğü vardır. Bunların başında yukarıda da değinildiği gibi ölü yükü azaltmak gelmektedir. Diğer üstünlüğü perlitli sıvaların donma ve çözünmeye karşı çok mukavemetli olmalarıdır. Dünya Perlit Enstitüsü yayınlarında perlitli sıvaların donma - çözünme dayanımlarının geleneksel kum sıvalarından 7 kat daha iyi olduğu vurgulanmaktadır. Ayrıca perlitli siva kullanılması halinde duvar kalınlığı düşeceği için binanın kullanım alanı artmaktadır.

Bayındırlık Bakanlığı Şartnamesinde bölgelere göre olması gereken toplam ısı dirençlerini sağlamak için,

Birinci iklim bölgesinde 19 cm.lik delikli tuğla duvar üzerine dışta 3 cm.lik, içte 2 cm.lik klasik siva olmak üzere toplam 24 cm.lik toplam duvar kalınlığı gerekmektedir.

Bunun yerine 13.5 cm.lik delikli tuğla duvar üzerine dışta 3 cm.lik klasik siva içte 2 cm.lik Etiperli izolasyon sıvası uygulanırsa toplam 18.5 cm.lik duvar kalınlığı ile aynı ısı direnci elde edilir.

İkinci iklim bölgesinde 29 cm.lik delikli tuğla duvar üzerine dışta 3 cm.lik, içte 2 cm.lik klasik siva olmak üzere toplam 34 cm.lik toplam duvar kalınlığı gerekmektedir.

Bunun yerine 19 cm.lik delikli tuğla duvar üzerine dışta 3 cm.lik klasik siva içte 3 cm.lik Etiperli izolasyon sıvası uygulanırsa toplam 25 cm.lik duvar kalınlığı ile aynı ısı direnci elde edilir.

Üçüncü iklim bölgesinde 39 cm.lik delikli tuğla duvar üzerine dışta 3 cm.lik, içte 2 cm.lik klasik siva olmak üzere toplam 44 cm.lik toplam duvar kalınlığı gerekmektedir. Bunun yerine 29 cm.lik delikli tuğla duvar üzerine dışta 3 cm.lik klasik siva içte 2 cm.lik Etiperli izolasyon sıvası uygulanırsa toplam 34 cm.lik duvar kalınlığı ile aynı ısı direnci elde edilir.

Ancak perlit sıvaları ile ilgili vurgulamak istediğimiz en önemli nokta uygulamanın belirli kurallara çerçevesinde yapılmasıdır. Diğer bir önemli nokta ise, dış cephe uygulamalarında ince siva üzerine akrilik cephe kaplaması yapılmasından kaçınılmasıdır.

Perlitli sıvanın tüm tavan sıvalarında da kullanımı ile yapı izolasyonlarındaki veriminiz artacaktır.

Sonuç olarak neden perlit diyoruz? Çünkü PERLİT ülkemizde en fazla bulunan doğal kaynaktan biridir. Perlit bina ömrü ile eşdeğer bir dayanıklılığa sahiptir. Perlit geç alev alması ile yangın sigortası; hafifliği ile de deprem sigortasıdır. □

* Bu yazı, Etibank Perlit İşletmesi Müdürlüğü tarafından hazırlanmıştır.

İzmir'de Gökdelenler

M. Levent GEDİZLİOĞLU *

Gökdelenlere ne bizim İzmir'in bazı belediye başkanları gibi kör bir tutkuyla, ne de bağnazca bir karşı çıkışla bakmak gerekir. Konuya bilimin ve şehir mimarlığının nesnel verileriyle yaklaşmak gerekir. İzmir Büyükşehir Belediye Başkanı sayın Burhan Özfatura'dan sonra Karşıyaka Belediye Başkanı sayın Kemal Baysak'ın gökdelenlere karşı "*kör tutkusu*", bizi bu yazıyı yazmaya itti. "*Kör tutku*" dememiz de şundan : Geçmiş İ.Ö. 3000'lere dayanan İzmir için simge arayışında olan sayın Özfatura'nın, her türlü şehir mimarlığı verilerini bir tarafa bırakarak, simge olarak gökdelenleri seçmiş olmasıdır. Ve de olur olmaz yerlerde, büyük sorumsuzlukla, İzmir'in kent belleğini oluşturan yapıların yıkılarak yerlerine gökdelenler önermesindedir. Karşıyaka Belediye Başkanı sayın Baysak'ın da gökdelenlere gerekçe olarak, "*...gecekonduklar bütün kent arazilerini doldurmuş olup, bunları gökdelenlerde toplayacağız; bu konuda gökyüzünü kullanmakta kısıncaç olmayacağız...*" gibisinden müthiş bilimsel bir açıklama yapmış olmasındandır.

Biz serinkanlı bir şekilde konuyu yapabildiğimizce nesnel olarak ele almaya çalışalım:

1- İzmir'de, Üçkuyular Oyak Sitesi'nde, Bostanlı Emlak Kredi yapılarında, Narlıdere'de bazı kooperatiflerce konut blokları olarak ve Çankaya'da Hilton Alsancak'ta Ege Palas adıyla otel olarak gökdelen uygulamaları yapılmıştır. Mevcut bu uygulamalar değerlendirilmeli, konut olanları, iş evleri açısından, otel olanları da trafik, bulunduğu yer ve konumu ve kent silüeti açısından kullanıcı ve hemşehrilerin eleştirileri alınmalıdır. Özellikle konut olanlarında kullanıcı değerlendirmesi alınırken, yapıların yer aldığı yörenin çevre kalitesi ile, gökdelen kullanışı sırasında ortaya çıkan olguların birbirinden ayırt edilmesine özen gösterilmelidir.

2- Birinci maddede önerilen eleştiri ve değerlendirmelere bağlı olarak, gökdelenlerle çözümlenecek işlevler üzerine bir tartışma ve değerlendirme zemini yaratmak yararlı olacaktır. Biz, özellikle çocuklu aileler ve yaşlıları olan aileler için konut işlevinin gökdelenlerle çözümlenmesini uygun görmüyoruz. Bu konu, sayın Özfatura'nın gidip görmüş olmasıyla pek övündüğü Avrupa ülkelerinde epey bir tartışma konusu olmuş, sonuç olarak konut yapılarının asansörsüz çıkılabilecek yükseklikten daha fazla olmaması gerektiği vurgulanmıştır.

Ayrıca psikolojik baskı ortamı oluşturan işlevlerin mekansal çözümlerinde de gökdelenlere ihtiyatla yaklaşmak gerekir. Örneğin bir hastane yapısı için yüksek katlı yapı düzeni, hastane içi ulaşımın düşey hatlarla daha kolay sağlanıyor olmasından dolayı tercih edilebilecekken, psikiyatri klinikleri için uygun değildir. Bekar lojmanları için uygun olabilecekken, öğrenci yurtları için uygun olmaya bilir.

3- Belediye denetimlerine esas oluşturacak, imar yönetmeliklerine ek "*gökdelen veya katlı yapılar yönetmeliği*" hazırlanmadan gökdelen uygulamalarına geçilmemelidir. Önemli ayrıntıları içerecek olan böyle bir yönetmelik oluşturulmadan ve bu yönetmeliğe bağlı olarak mevcuttan farklı bir yapı denetim mekanizması oluşturmadan yapılacak gökdelenler, özellikle Türkiye'de ve İzmir'de çok büyük riskler taşıyacaktır. Yönetmelik hazırlanmadan yapılan ve yapılacak olan gökdelenlerin oluşturduğu risklerin sonuçlarının tek sorumlusu BELEDİYELER ve özellikle Büyükşehir Belediyesi olacaktır.

Gökdelenlerle ilgili olarak akla ilk geliveren yönetmelik konularını sıralamak, ne demek istediğimizi okuyucuya daha kolay anlatmış olmak açısından yararlı olacaktır:

- Asansör yönetmeliği (Asansör sayısı ve ayrıca yük asansörü zorunluluğu gibi...)
- Yangın yönetmeliği (Örneğin merdiven ve asansörlerden oluşacak olan çekirdeğin, yangın bacası oluşturmaması gerekliliği. Özel yangın merdiveni standartları vb. gibi...)
- Pencere - doğal aydınlatma (Örneğin belirli bir yükseklikten sonra pencere-lerde açılan kanat yapılmamalıdır.)
- Jeneratör, elektrik tesisatı
- Sıhhi tesisat iklimlendirme, havalandırma
- Yapı taşıyıcı sistemi
- ...Vb.

4. Gökdelen konusunun önemli boyutlarından bir diğeri de PLANLAMA boyutudur. Bu başlık altında, gökdelenler;

- 4.1. Metropolitan Nazım Plan bütünü çerçevesinde,
 - 4.2. Kent silüeti çalışmaları ve değerlendirmeleri sonucunda,
 - 4.3. Zemin emniyeti, deprem kuşağı, fay hattı vb. etüt ve çalışmaları sonucunda,
 - 4.4. Kent nüfus yoğunluğu ve buna bağlı olarak yapı yoğunluğu çerçevesinde,
 - 4.5. İzmir gibi bir kentte tarihi kent ve yapı dokusu çerçevesinde ele alınmalıdır.
- Bütün bu değerlendirmeler sonucu, en azından nerelere gökdelenlerin yapılması gerektiği ortaya çıkacaktır.

İzmir'deki uygulamaları, yukarıda sıraladığımız boyutlar çerçevesinde değerlendirdiğimizde, gökdelenlerin en yapılmaması gereken yerlere ve uygun olmayan işlevlerin çözümünde uygulandığını tesbit ediyoruz:

Bostanlı, Alsancak zemin emniyeti açısından son derece riskli alanlardır, gökdelenler buralara yapılmıştır. Konut işlevi, gökdelenler için uygun değildir, Bostanlı, Narlıdere ve Üçkuyular'da konut gökdelenleri yapılmıştır. Tarihi kent dokusunu en zedeleyici yerde, Alsancak'ta Ege Palas yapılmıştır. Üstelik bu gökdelen, üç metrelik bir sokağın kenarına, önündeki sekiz metrelik yoldan cephe olarak yapılmıştır. Yalnızca bu durum, trajik-komik bir durumdur. Bu yapı bütün bu trajik komikliğin yanında, sayın Özfatura tarafından yasalar delinerek, Avrupa'ya benzemek için, zorla yapılmıştır.

Bütün bunlar yetmezmiş gibi, sayın Özfatura, kent merkezinde yer alan, Ticaret Lisesi'nin, Dokuz Eylül Üniversitesi Rektörlük Binası'nın, Alsancak'ta Gazi İlkokulu'nun yıkılarak, yerlerine gökdelenler yapılması için çaba harcamaktadır. Bu tutum korkunç bir sorumsuzluk ve tarihi bir suçtur. Sorumsuzluktur, çünkü, insan iradesi oluşmuş kent belleği dediğimiz değerler toplamının önemli elemanlarını yok etmek anlamına gelmektedir. Tarihi bir suçtur, çünkü, Alsancak Gazi İlkokulu gibi, İlk Cumhuriyet Dönemi mimari eserlerimizin tipik ve güzel örneklerinden birini yok etmek anlamına gelmektedir.

En son söyleyeceğimiz de şudur: Gökdelenlerin, bazı ülkeler ve yönetimlerde, "*arka bahçeliğin*" ya da "*muz cumhuriyeti*" nin simgeleri olduğu unutulmamalıdır. □

Unutuşun Kolay Ülkesinde Çekilmiş Bildik Bir Filmden Epizodlar

*"Şimdi sessiz duruyoruz kıyısında bir düşüncenin
unutmak için çünkü unutuşun kolay ülkesindeyiz
ölü balıklar geçiyor karışık bir deniz sofrasından
ve elleri fenerlerle benim arkadaşlarım
durmadan düşünüyorum ne çok öldük yaşamak için"*

1. BÖLÜM

Onat KUTLAR; İshak'ı yazdı,
Onat KUTLAR; Sinematek'i kurarak sinemayı bizler için bir şenliğe dönüştürdü,
Onat KUTLAR; "Yeter ki Kararmasın" dedi,
Onat KUTLAR ile Bahar İsyancı'ydı,
Onat KUTLAR; o güzel filmlere senaryolar yazdı,
Onat KUTLAR; Peralı Aşk'ları bilirdi, tuttu onlar için bir divan yazdı,
Onat KUTLAR; şiddetten nefret ettiğini söyledi,
Onat KUTLAR; "95'e Doğru" dedi, "... Onat Kutlar"

Bitti

İkinci bölüm ise ne yazık ki hiç olmadı, olmayacak da.

Olabilseydi eğer;

Onat KUTLAR; yeni yılın ilk kahvesini içecek,

Onat KUTLAR, yazmadıklarını yazacak,

Onat KUTLAR, söylemediklerini söyleyecekti.

Bu satırlar okunurken, büyük bir olasılıkla unutuşun ağır çamuruna yeniden gömülüyor olacağız hep birlikte. Oysa Onat Kutlar'ın öldürülüşü;

bilgeliğin (bildiğini söylemezdi),

hoşgörünün (sessizce gülümserdi),

duyarlılığın (ki en çok ona yakışırdı),

kör bir inanç adına (inancın bir yanı kör değil midir?) ayaklar altında çiğnenişiydi. "Kim kazanıyor bu kanlı oyunda?" diye sorduğunda, O da herkes gibi yanıtı biliyordu mutlaka.

Sahtenin, sıradanlığın, ikiyüzlülüğün, çürümüşlüğün kokusu yükselirken, bize nefes aldırın isyancı bir bahar kokusunu iletmekten geri durmuyordu yine de. Ama öldü...

Artık, sözlerin yerini bulmadığı ve saçmalığın hükmünü sürdüğü günler yaşıyoruz. Gözlerimiz, yalnızca inanmaz bakışlar atmak için açılıyor olup bitene. Bir bitmemişlik, yarım kalmışlık duygusu içinde, suları çekilen bir kuyu gibi ek-siliyor durmadan. Öfkelenemiyoruz bile.

Oysa öfkelenmeliyiz.

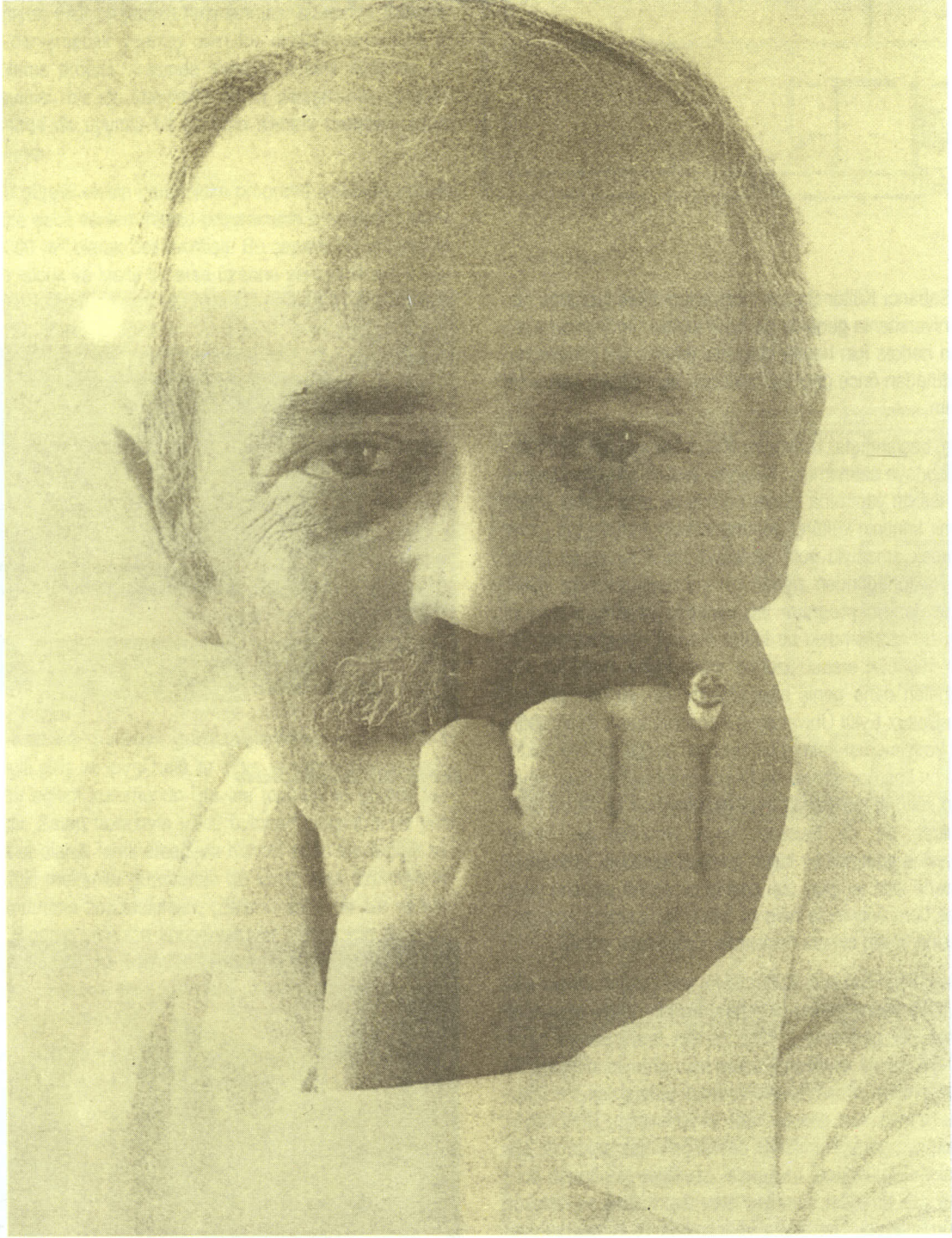
geriye anlamlı birşeyler kalabilmesi için,

şirin yeniden içimizi ısıtabilmesi için,

perdenin büyüüne dönebilmek ve yaratıcıların gramerlerini harf harf sökebilmek için,

unutuşun çamurunda boğulmamak için,

öfkelenmeli ve düşünmeliyiz.

Onat KUTLAR

Dokuz Eylül Üniversitesi Sabancı Kültür Sarayı

Mehmet TÜREYEN *

Dokuz Eylül Üniversitesi Sabancı Kültür Sarayı 13 Haziran 1994 tarihinde hizmete açılmıştır. Özelde Üniversitenin genelde de İzmir kentinin kullanımına sunulmuş bulunan bu tesisin herkes için hayırlı olmasını dilerim. Bu binanın hayata geçiriliş sürecini anlatmadan önce geçmişi hakkında bazı bilgiler vermenin uygun olacağı kanısındayım.

Sabancı Kültür Sarayı fikri, başlangıçta, İzmir'e bir Kültür Sarayı inşa etme düşüncesinden yola çıkılarak ortaya atılmamıştı. Halen bu tesisin konuşlandırılmış olduğu arsa ise böyle bir tesisin yapımına tahsis edilmiş bir arsa olarak orada mevcut değildi. Zaten, İzmir kentinin kültürel gereksinimlerini karşılamak üzere bir kültür merkezi yaptırılmak amacıyla yola çıkılışta bu düşüncenin sahibi Dokuz Eylül Üniversitesi Rektörlüğünden ziyade İzmir Belediyesi veya Kültür Bakanlığı olurdu. Böyle bir tesisin programı ise kapasite yönünden mevcut binanın kat kat aşardı. Bu kapsamda bir kültür merkezi programının Sabancı Kültür Sarayının o küçük arsası üzerine sığdırılması mümkün olmayacağı için de muhtemelen daha geniş alanlar aranması yönüne gidilirdi. Aslında, bu arsa üzerinde Dokuz Eylül Üniversitesi Konservatuvarının eğitimini sürdürdüğü eski, yetersiz ve işlev dışı kalmış bir binadan başka bir şey yoktu. Sonuç olarak diyebilirim ki bu koşullar altında ne Dokuz Eylül Üniversitesi böyle bir konumda İzmir kentinin kültürel gereksinimlerini karşılayacak çapta bir tesis yapımı için yola çıkabilirdi, ne de Bakanlık veya Belediye bu binayı üniversiteden alıp, yıkıp, yerine görkemli bir kültür merkezi yaptırırdı. Üniversite yönetiminin, çeşitli güçlüklerle eski ve işlev dışı kalmış bir eğitim yapısını yıkıp yerine küçük çapta da olsa hem üniversite hem de kamu kullanımına açık modern bir tesisin kazanılmasına vesile olması nedeniyle, kutlanması gerekir.

Bugünkü Dokuz Eylül Üniversitesi Sabancı Kültür Sarayının genişim süreci eski konservatuvar binasının yıkılıp yerine yenisinin yapımı fikrinin ortaya atılmasıyla başlamıştır. Bu düşünce, ilk gündeme geldiği zaman üniversitenin sayın rektörü Prof. Dr. Namık Çevik binayı incelemek üzere beni görevlendirmişti. Bu nedenle konservatuvarı ziyaretim sırasında mekanların yetersizliği ve işlevselliklerini yitmişlikleri karşısında son derece kötü etkilenmiştim. Bina büyük oranda konservatuvar eğitiminin gereksinimlerine cevap veremez halde idi. Tuvaletlerine kadar derslik olarak kullanılan, mekansal özellikleri yönünden konservatuvar eğitimine hiç uygun olmayan, tümüyle işlev dışı kalmış ve oldukça yıpranmış bir yapı görünümündeydi. Üniversite yönetiminin ve Konservatuvar yetkililerinin kararını onaylamamak eldi değildi. Bina yıkılıp yerine konservatuvar eğitiminin gereklerine göre yeni bir tesisin yapılması kaçınılmazdı.

Rektörlük, yapımı kararlaştırılan konservatuvar binasının projelendirilmesi görevini zamanın Mimarlık Bölümü başkanı olarak bana vermişti. Hemen bu görev için, benim koordinatörlüğümde Doç. Dr. Orcan Gündüz, araştırma görevlileri Hüsamettin Özkaymakçı ve Mustafa Düzgün'den oluşan bir ekip oluştururdum. Bu ekibin konu ile ilgili olarak giriştiği ilk iş konservatuvar müdürlüğünce sağlanan program taslağının detaylı bir irdelemeye tabi tutulması idi. Bu irdeleme

Sabancı Kültür Sarayı dış görünüş

Sabancı Kültür Sarayı

Fotoğraflar Hakan Akdemir

* Prof. Dr. D.E.Ü. Mimarlık Fakültesi Dekanı

çalışmaları süresince Konservatuvar Müdürü sayın Prof. Dr. Necati Gedikli'nin bir ekip elemanı gibi programın çeşitli noktaları üzerindeki aydınlatıcı açıklamalarıyla yapmış olduğu katkılarının burada söz edilmesinin gerekli olduğu kanısındayım. Sabancı Kültür Sarayının hayata geçirilmesinde Dokuz Eylül Üniversitesi Rektörü ve Rektörlüğünün yanısıra, başta önemli bir finans kaynağı olarak Sabancılar (Sakıp ve Hacı Sabancı) ve Sabancı Vakfı'nın binanın uygulama projesinin hazırlanmasını ve yapımını üstlenen Sayın İzmir Valisi Kutlu Aktaş ve İzmir ilinin katkılarında söz etmeden geçmek mümkün değildir. Kültür Sarayı'nın uygulama projesi İstanbul'da mesleklerini icra eden ve Sabancıların bazı proje işlerinin yürütülmesinden sorumlu mimarlar Levent Atay ve Mete Tepeler tarafından hazırlanmıştır. Fikir projesinin hazırlanması sırasında Sabancı Vakfı adına bizim ekibe danışmanlık yapmış olan bu meslektaşlarımızla iş üzerindeki rollerimiz uygulama projesi sırasında tümüyle tersine dönmüş, bu kez onlar projenin hazırlayıcısı, biz ise üniversite adına danışmanlık görevini üstlenmiştik. Her iki aşamada da uyumlu bir çalışma sistemi izlenerek proje başarılı bir şekilde tamamlandı.

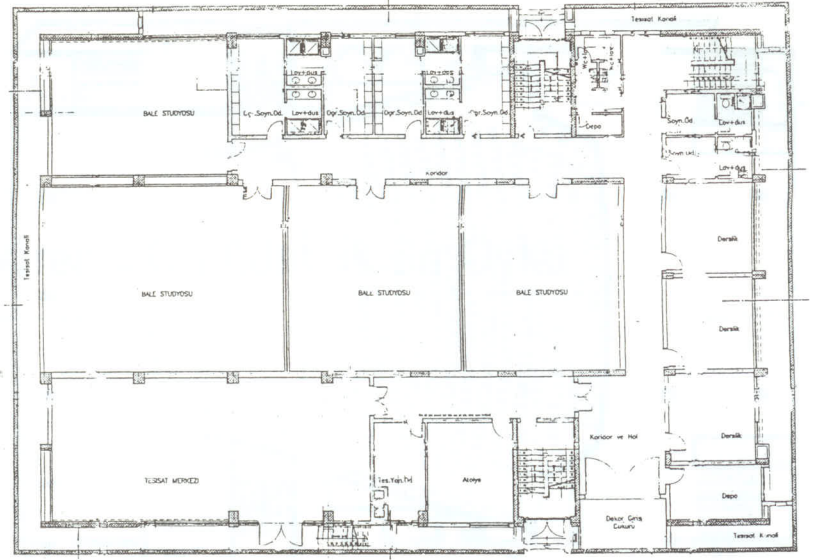
Fikir projesini hazırlamakla görevli ekibin gereksinim programı üzerinde yaptığı irdeleme çalışmalarına göre şekli verilen ihtiyaç programının gerektirdiği alanların toplamı yaklaşık 12.000 m² olarak belirlenmişti. Bu çaptaki bir programın bugünkü binanın oturduğu küçük ve kısıtlı bir arsa üzerine yerleştirilmesi uzunca bir süre uygun bir çözümün bulunmasını zorlaştırmış ve çeşitli alternatiflerin üretilmesine neden olmuştu. Gerek programın büyüklüğü, gerekse bu büyüklükteki bir programın uygulanması için gerekli finans kaynağının bulunmasındaki güçlükler, söz konusu alan ihtiyacının 8.000 m²'ye düşürülmesi gibi tartışmaları sık sık gündeme getirmişti.

İşte bu koşullar içerisinde üretilen alternatiflerden ilki, arsanın karşısındaki Etap Oteliyle yarışmasına, 12 katlı olarak tasarlanmıştır. Doğal olarak bu yükseklikteki bir yapıda bir yüksek öğretim kurumundan ziyade kent içi otel veya büro binası görünümündeydi. 1/200 ölçekli olarak hazırlanan bu fikir projesi daha çok finans kaynağı sağlanmasında bir prezantasyon aracı olarak önemli bir işlev görmüştür. Bu ilk program ve fikir projesinde kapsanan salon bugünkü 570 kişilik salon değil, sadece konservatuvarın gereksinimlerini karşılayacak 250 kişilik bir salondur. Tesisin diğer alanları ise bir konservatuvar için gerekli eğitim, yönetim, araştırma ve diğer yardımcı mekanlardan oluşmaktaydı.

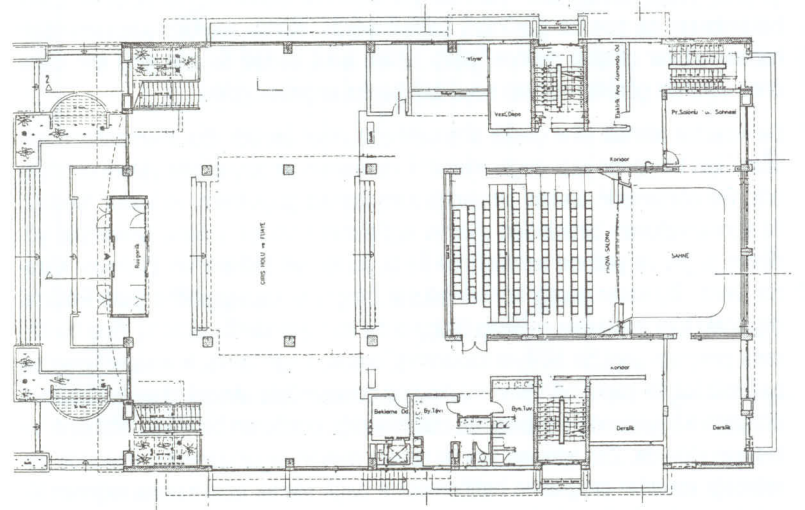
Bir finans kaynağı olarak Sabancı Vakfı'nın devreye girdiği ana kadar büyük salon inşası ve kültür merkezi fikri gündeme gelmemişti. Bu andan sonradır ki büyük salon ve bununla ilgili giriş ve sergi holü ile diğer yardımcı alanlar programa dahil edilmiş, yani bir eğitim kurumunun işlevine toplantı ve gösteri faaliyetleri işlevi de eklenmiştir. Zaten fazlasıyla yüklü bulunan programa bu yeni işlevin de eklenmesiyle esas olarak farklı amaçlara hizmet eden ve değişik karakter taşıyan iki ayrı türdeki mekanlar gurubunun bu kısıtlı arsa üzerinde organize edilme ve konuşlandırılma zorunlulukları, çözümü daha da zor ve karmaşık hale sokmaktaydı. Binanın yalnızca konservatuvar eğitimi için tasarlandığı ilk öneride, yerleşim planlarının en önemli kararlarından biri olan ana girişin tek yönden veya noktadan verilmesi mümkün iken, bu aşamadan sonra iki bağımsız ana giriş verilmesi gerekmektedir.

Zira söz konusu iki ayrı işlev (konservatuvar ve kültür merkezi) birbirinin dolaşım sistemini aksatmayan iki bağımsız girişin sağlanmasını zorunlu kılıyordu. Bu durum ise girişlerin birinin deniz tarafından, diğerinin de ya arka caddeden, yada deniz girişine göre sol yan sokaktan verilme zorunluluğu getirmekteydi. Sağ yan sokaktan giriş vermek, bu sokakla arsa arasında belediyeye ait bir parselin yer alması nedeniyle, mümkün değildi. İmar planına göre, belediyeye ait olan bu parsel ticari kullanıma (ofis veya işhanı) tahsis edilmişti. Bu arsanın üniversite arsasına eklenmesi için yapılan girişimler sonuçsuz kaldı. Bu talep gerçekleştirilebilmiş olsaydı hem ana giriş için bir seçenek daha elde edilmiş olacak, hem de arsa biraz daha genişletilmiş olacaktı.

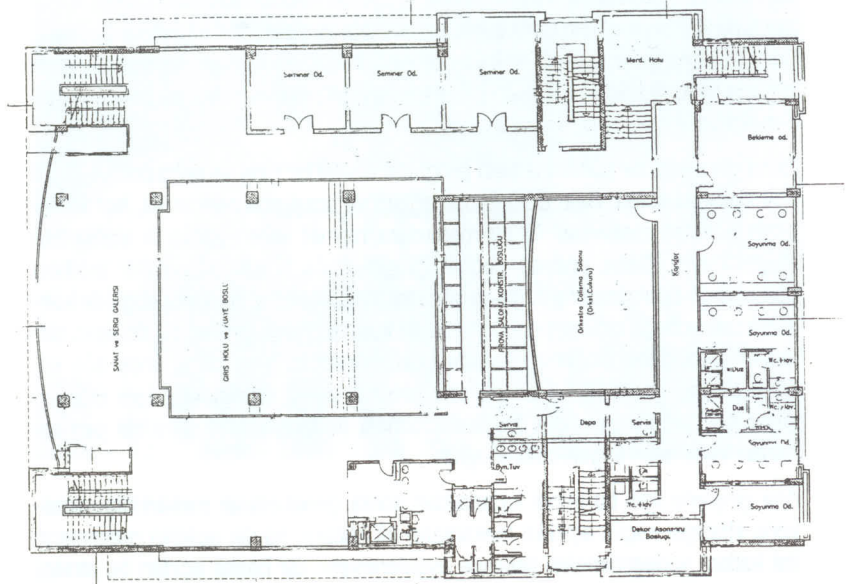
Ana girişin, gerek deniz manzarasına yönlendirilmesi ve deniz tarafından daha iyi algılanması ve gerekse deniz tarafındaki yolla bina arsası arasındaki mesafenin arka cadde ile olandan daha geniş ve rahat olması, deniz tarafından verilmesinde önemli etkenler olmuşlardı. Zaten burada yapımı tasarlanan görkemli bir kültür merkezi binasının ana girişi daracık sol yan sokaktan düşünülemezdi. Böyle bir girişin arka caddeden verilmesi ise kendi trafik yükünü taşımakta zorlanan bu caddenin yetersiz tretuarlarının aşırı yüklenmesi anlamına

- 2.15 Kotu planı

+ 2.10, + 2.70, + 3.45 Kotu planı

+ 6.50, + 7.65 Kotu planı

Bir İhtiyaç Programı + Bir Bina + Bir Süreç = On Adımlık Bir Öykü İzmir Sabancı Kültür Merkezi

Hüsametin ÖZKAYMAKÇI *

Adım 1 : Dokuz Eylül Üniversitesi Rektörlüğü, Konak'taki eski konservatuvar binası alanında yapılacak olan yeni konservatuvar yapısının avan projesini hazırlamak üzere Mimarlık Bölümünü görevlendirir. Haziran 1990 ...

Adım 2 : Mimarlık Bölüm Başkanı Prof. Dr. Mehmet Türeyen koordinatörlüğünde hazırlanan D.E.Ü. Devlet Konservatuvarı avan projesinde Doç. Dr. Orcan Gündüz ve Ar. Gör. Hüsametin Özkaymakçı görevlendirilir. Hazırlanan proje D.E.Ü. Rektörlüğüne ve finans kaynağına destek verecek olan Sabancı Kültür Vakfı ile İzmir Valiliğine sunulur.

Adım 3 : Yapı kapsamında gerçekleştirilmesi istenen ihtiyaç programı oldukça yüküldür. Yapılan etüdler sonucu alanın yetersizliği ortaya çıkar.

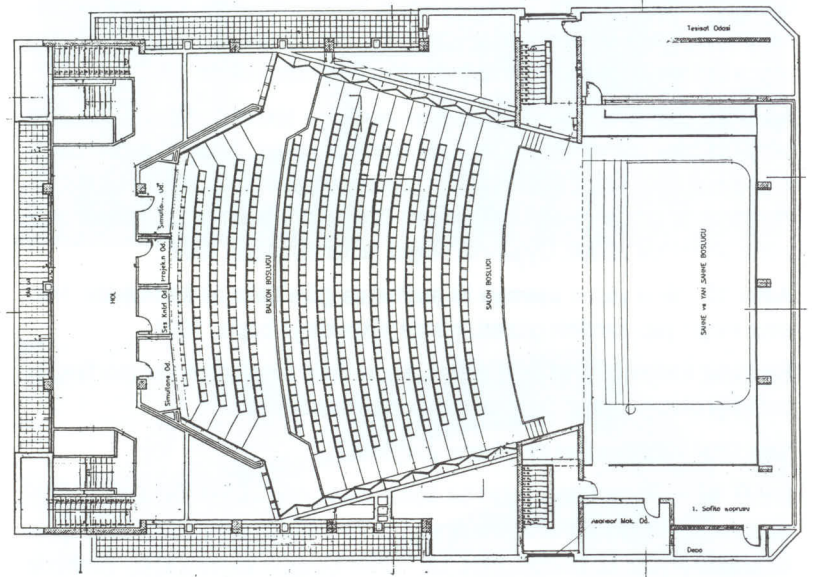
Adım 4 : D.E.Ü. Rektörlüğü, konservatuvar işlevini yükleneyecek kompleksin Narlıdere Kampüsü olarak adlandırılan D.E.Ü. Tıp Fakültesi bitişiğindeki Güzel Sanatlar Fakültesi'ne ayrılan alanda yapılmasına, Konak'taki kentsel rantı oldukça yüksek olan alanda ise D.E.Ü. Kültür Merkezi'nin (sonraki adıyla Sabancı Kültür Merkezi) yapılmasına karar verir.

Adım 5 : D.E.Ü. Rektörlüğü, İzmir Valiliği ve Sabancı Kültür Vakfı'nın imzaladığı ortak yapım süreci ve finans akışı protokolü sonrasında Mimarlık Bölümü ve Bölüm Başkanı Prof. Dr. Mehmet Türeyen uygulanacak yapının avan projesini hazırlamakla ve koordinatörlüğünü yapmakla görevlendirilir. 1991 ...

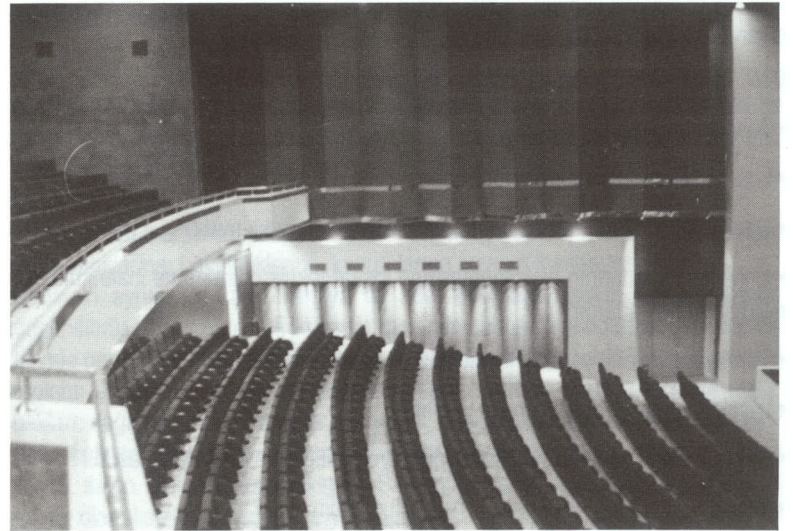
Adım 6 : İzmir Büyükşehir Belediyesi parsel için imar durumunun istendiği aşamada değişiklik yapmış, alanın güneybatı yönünde önce bir yeşil alan ve otopark, sonra belediye mülkiyetinde bir parsel oluşturmuştur. Böylece konservatuvara ait üç yönlü yolla çevrili köşe parsel, ara parsel dönüşmüştür. Yeni yaratılan parsel ise kültür merkezi kullanımına verilmemiştir. İlk avan projede yapılan bu yönünde düşünülen ana giriş deniz yönüne kayar. Parsel boyutları birkaç kez değişir. Başlangıçtaki öneri konservatuvar işlevi, kültür merkezi işlevine dönüşmüştür. Konservatuvar yönetimi ise Konak'taki alanı kaybetme endişesi ile en azından bale gibi bir konservatuvar işlevinin yapı bünyesinde çözümlenmesini önerir. Bale işlevi böylece kültür merkezi kapsamına girer. İhtiyaç programı yine değişmiştir. Konservatuvar yönetiminin; "Narlidere'de kent merkezinden uzak bir konservatuvarın kentli ile ilişkisinin kopuk olacağı" düşüncesi de süreci değiştirmez.

Adım 7 : Bu arada her değişiklik yeni bir avan projenin üretilmesini zorunlu kılmış, Mimarlık Bölümü sekiz ya da onuncu avan proje üzerinde çalışır duruma gelmiştir. Projede çalışan öğretim üyeleri ve yardımcılarının sayısı da giderek artmaktadır.

Ayrıca, aynı dönemde Narlıdere'de yapılacak olan D.E.Ü. Devlet Konservatuvarı binasının avan projesi de Mimarlık Bölümü'nce hazırlanmaktadır. Bale işlevinin yer değiştirmesi bu projeyi de etkilemiştir.

+ 18.45 Kotu planı

Sabancı Kültür Sarayı, büyük salon

* Y. Mimar

Bu dönemde iki projede görev alan ekipte şu isimler yer almaktadır :

Koordinatör Prof. Dr. Mehmet Türeyen, Doç. Dr. Orcan Gündüz, Yard. Doç. Dr. Mustafa Düzgün, Öğr. Gör. Dr. Aydın Ay, Ar. Gör. Hüsamettin Özkaymakçı, Ar. Gör. Emre Ergül, Ar. Gör. Eti Akyüz, Ar. Gör. Neslihan Onat.

Avan proje üretmekten yorulan Mimarlık Bölümü, şartların keskinleşmesi ile final projeye esas oluşturacak çözümü üretir.

Adım 8 : Finans kaynağının çoğunluğunu sağlayacak olan Sabancı Kültür Vakfı ise bu aşamada merkez büro İstanbul'da olan mimar Levent Atay ve mimar Mete Tepeler'i uygulama projesinin oluşturulmasında Vakfı temsilen görevlendirir. Bu aşamada Mimarlık Bölümü'nü de Prof. Dr. Mehmet Türeyen, Doç. Dr. Orcan Gündüz, Öğr. Gör. Mustafa Düzgün temsil etmektedir. Böylece uygulama projesi kamu ve özel sektör işbirliğince hazırlanacaktır. Mimarlık Bölümü ayrıca tüm alanlarda danışmanlık hizmetini de sürdürmektedir.

Adım 9 : Özel sektör mimari uygulama projesine; teknoloji, detay ve özellikle büyük salonun mimari çözümüne katkı koymaya çalışır. Giydirme cephe önerileri ve Ege ve Dokuz Eylül Üniversite yapılarında pek gözlenmeyen bir dış yüzey tasarımı ortaya çıkar. Üniversite ve özel sektör biçim üretiminde ve malzeme seçiminde uzlaşır. Uygulama projesi tamamlanmıştır. 1992 ...

Adım 10 : Bina yapım aşaması ilk aşamalara göre daha az karmaşıktır. Herşeye karşın yapı kentlinin gözleri önünde yükselmeye başlar. 1993 ...

Bildiğimiz kadarıyla birim fiyat tarifleri, kamu ihale kurallarının yapımcı firmayı zorladığı oluşan yapının detay söyleminden algılanmaktadır.

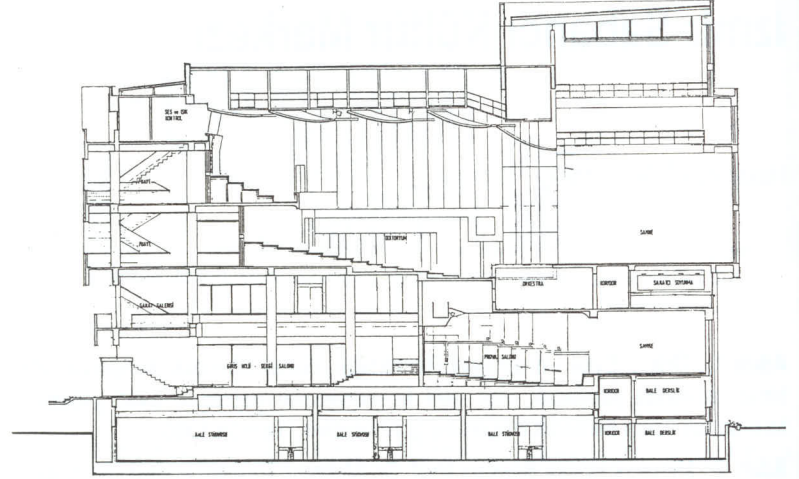
Yapı 1994 yılı mezuniyet törenlerine yetiştirilir.

D.E.Ü. kendi kullanımında olan bir kültür merkezine kavuşmuş, Ege Üniversitesi'ne ait Atatürk Kültür Merkezi'nden binbir zorlukla borç salon istemekten kurtulmuştur. D.E.Ü. Rektörü Prof. Dr. Namık Çevik'in yapının açılış töreninde ve özellikle Mimarlık Bölümü'nün mezuniyet töreninde bu anlamda yaptığı konuşmalar duygu yüklü olmuştur.

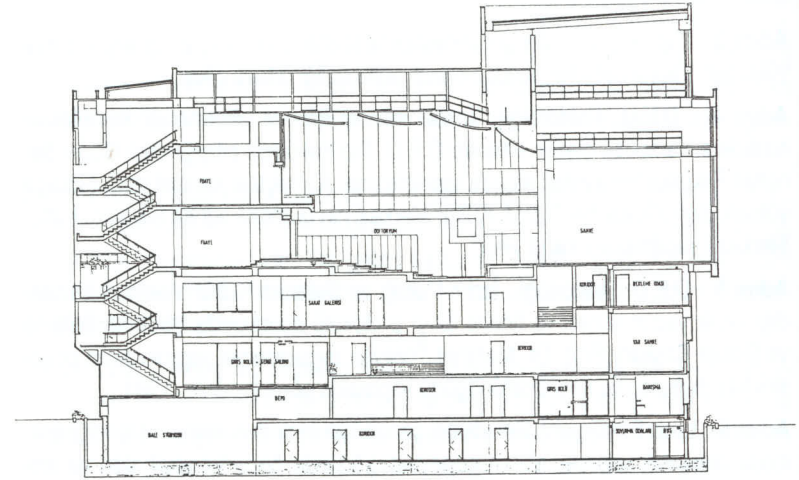
Sonuçta, kentli için yapının varlığı çeşitli anlamlar ifade etsede, yapım süreci çok önemli değildir. Ancak yapıyı kullananlar ve mimarlar için yapı değişik mesajlar vermeye başlamıştır. Girişi, sahne arkası, aydınlatması, ses düzeni, merdiven detayları belki de eleştirilir.

Belki de bir grup bunların ötesinde düşünür.

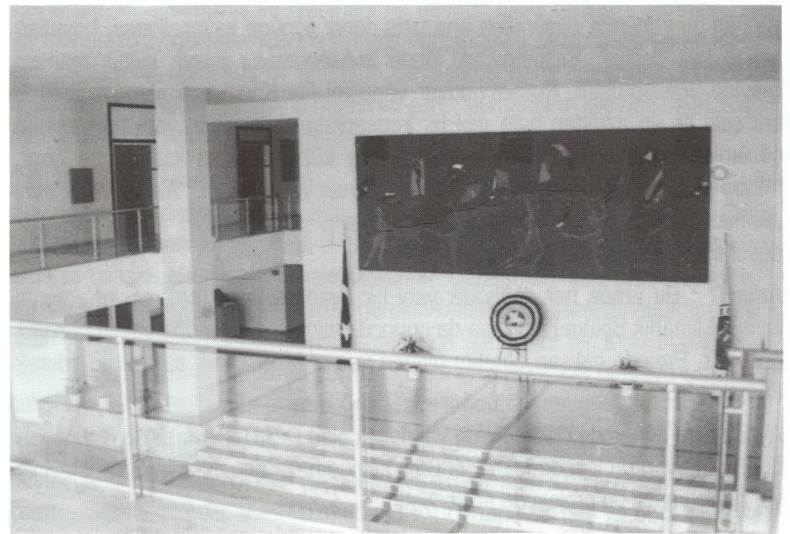
- Tasarımcı mimarın rolü nedir?
- İmar yasalarının etkinlik faktörü nedir?
- Özel sektör biçim üretimi kamu biçim üretiminden farklı mıdır?
- Üniversite yapılarının biçimlenmesinde inşaat teknik daireleri ve ihale kurallarının etkisi ne kadardır?
- Yerel yönetimlerin yapı üretimine katkısı nasıldır, nasıl olmalıdır?
- İşlevleri uygun yer seçimi nasıl yapılır?
- Bazı işlevlerin yaya ulaşımı ile kullanım yoğunluğunun etkileşimi nasıldır?
- İhtiyaç programları nasıl oluşur, nasıl oluşturulmalıdır?
- Yöneticilerin yapı ve biçim üretiminde özellikle meslekten değilse, etkileri ne kadardır?
- Tüm bunlara karşın tasarımcının iyi niyeti yeterli olabilir mi? □

I - I Kesidi

II - II Kesidi

Sabancı Kültür Sarayı, galeri

İzmir'de Kültür Merkezleri (!)

Mehmet HAMUROĞLU *

İzmir'de iki kültür merkezi (!) var. Ama maalesef ünlem işaretleri olmadan bu binalara kültür merkezi demek elden gelmiyor. Her iki bina da birer üniversitenin malı ve aynı anlayışlarla yapıldılar. Ege Üniversitesine ait Atatürk Kültür Merkezi ile Dokuz Eylül Üniversitesine ait Sabancı Kültür Sarayı İzmir'in kent merkezi olan Konak Meydanı'nın yakın çevresinde 12 yıl ara ile konuşuldular.

Bu yazıda her iki binaya ait eleştiriler ikisinin de ortak olarak paylaştıkları olumsuzluklar üzerinde yapılacaktır. Bu eleştirilerde, binaların projelerini hazırlayan mimarların payının çok fazla olmadığı düşünüldü. Bu binaların gerçekleşmesine yol açan karar dizilerinde mimarların rolünün azlığı, ortaya çıkan mimari çözümlerden, daha doğrusu çözümsüzlüklerden kolayca anlaşılacaktır.

Her iki bina da, daha tamamlandıkları günden itibaren ne kentin ne de sahipleri olan üniversitelerin özel ihtiyaçlarını karşılamaktan uzak olarak kent merkezi yakınındaki kıymetli arsaları kapladılar. Elbette bu binalar hiçbir şekilde kullanılmayan ve kullanılması imkansız binalar olarak değerlendirilemez. Ama bugün, 1981 yılında yapımı biten Atatürk ve 1993 yılında tamamlanan Sabancı Kültür Merkezlerine rağmen İzmir kentinin gerçek bir kültür merkezi ihtiyacı sürmektedir. Yalnız kültür merkezi değil, İzmir'in ne bir konser salonu, ne opera binası, ne de tiyatro salonları vardır. İzmir'de senfoni orkestrası konserleri verilmekte, operalılar, tiyatrolar, oynanmaktadır. Ama başka amaçlar için yapılmış, yetersiz binalarda, son derece güç, ilkel hatta komik ya da trajik sayılabilecek koşullarda Sahne gerisi, prova salonu, çalışma stüdyoları, soyunma odaları, depoları bile olmayan binalarda sanatçılar inanılmayacak zorluklar içinde çırpınmaktadır. İş o kadar vahim durumdadır ki, senfonik konserlerin yapıldığı Ege Üniversitesine ait Atatürk Kültür Merkezi yeterli kira veya parasal katkı verilmediği için Rektörlükçe kapatılmakla tehdit edilmektedir. Her hafta verilen geleneksel konserlerin yapıp yapılmayacağı son ana kadar belirsiz kalmaktadır.

En acı gerçek ise İzmir'in 70 yıl öncesine kadar önemli kültür olaylarının yaşandığı, sinemaları, tiyatroları, konser salonları olan bir kent olmasıdır. 70 yıl içinde bu binalar yanmış, yıkılmış, izleri bile kalmamıştır. Kent eski parlak günlerine tekrar dönmeye doğru yol almakta, bunun birikimini yapmaktadır. Ama yalnızca insan birikimi olarak bina birikimine henüz başlayamamıştır.

Atatürk ve Sabancı kültür merkezleri bu eksiklikleri kısmen kapatmaktadır. Her ikisinin de kültür faaliyetleri için kullanılan salonları bir çok olumsuzluklar taşımakta, geçici olarak kullanılmaktadırlar.

İzmir Büyükşehir ve Konak belediyeleri de bugüne kadar yaptıkları uygulamalarda bu binaları yok saydılar. Ne yaya ulaşmaları, ne çevrelerinde trafik düzenlemesi ne de otopark düşünüldü. Konak yönünden bu binalara ulaşım güçtür.

Konser, toplantı ve tiyatrolara geliş ve gidişte, özellikle çıkışlarda aynı anda yüzlerce kişi yaya kaldırımlarının darlığından caddeye taşarak binbir zahmetle Konak alanına, otobüs duraklarına, vapur iskelesine ve uzaktaki otoparklarda ulaşmağa çalışmaktadır. Yağışlı günlerde ise büyük bir perişanlık meydana gelmektedir. Özel otoları ile gelenleri nereye park edecekleri belirli değildir. Herkes başının çaresine bakmakta, çevrede oraya buraya arabalar bırakılmakta, tam bir kargaşalık yaşanmaktadır.

Bu iki binadan ilk olarak Ege Üniversitesine ait Atatürk Kültür Merkezi, devlet bütçesinden yapılan harcamalarla 1976-1981 yılları arasında yapıldı. Mimar

Sabancı Kültür Sarayı

Atatürk Kültür Merkezi

projelerini Prof. Muhlis Türkmen ile İnal Göral 1974 yılında hazırladılar. Ve bu proje bir yarışma sonunda seçildi. Ege Üniversitesi, kendi kampüsünün dışında, kent merkezinde bir kültür merkezi yapmak ihtiyacını neden duydu?

Bunu bilmiyoruz.

Yapı o kadar inanılmaz garipliklerle doludur ki, bu yapının içinde yer alan birimlerin varlıklarına, büyüklüklerine, konumlarına insanın inanası gelmiyor.

Birbirinin aynısı ve karşı karşıya iki adet 800 kişilik salon için tek sahne düşünülmüş, dikey hareketli iki perde duvar ile sahne ikiye bölünmüştür. Gerektiğinde perde duvarlar yukarı kalkacak, böylelikle birbirine karşı karşıya gelen iki toplantı salonu bir sahneye bakacaktır. Tabii, sahnedekilerin ne tarafa bakacakları, sağa mı sola mı, öne mi arkaya mı, belli değildir. İki salon arasında perdeler kalkınca hiçbir ilişki bulunmamaktadır. Başka bir deyişle iki salon tek bir büyük salon haline gelmemektedir. Sahneyi bölen dikey hareketli duvarların teknik olanaksızlıklar nedeni ile yapılamaması üzerine sahne sabit duvarlar ile bölünmüş ve iki adet dar sahneli, sahne arkaları olmayan salon ortaya çıkmıştır. Amaç nedir? anlaşılmıyor. Aynı anda iki adet 800 kişilik salonun ayrı

* Mimar

ayrı kullanılması gerçekçi ve sık rastlanan bir olay değildir. Bildiğimiz kadarı ile de bugüne kadar, 14 yıldır her iki salon aynı anda kullanılmadı. O zaman, neden bir adet büyük salon veya bir adet 800 kişilik salon düşünülmedi? Bunu anlayabilmek mümkün değildir. Bu arada bu salonların akustik olumsuzluklarını da belirtmeden geçemeyiz.

Bu salonlara ulaşmak için yaklaşık 5 katlı bir konut binasının çatısı kadar bir yüksekliğe merdivenlerle tırmanmak gerekiyor. Arada ise önce 1. kattaki küçük toplantı salonlarının fuayesinden, sonra büyük salonların fuayesinden geçiliyor. Bu kadar çok sayıda insanın bu kadar yükseğe merdivenler ile çıkarılması hatalı bir karardır.

1992 yılındaki deprem sırasında verilmekte olan konserde büyük bir mucize olarak halk ve sanatçılar hiç bir zayıt vermeden salonu soğukkanlılıkla boşalttılar. Bir faciyanın eşiğinden dönüldü. Panik çıkabilir ve çok can kaybı olabilirdi.

Bu arada bu yapının kent merkezindeki kütleli ifadesine de değinmeden geçilemez, proje müellifleri "Şehircilik yönünden İzmir'in silüetinde bu noktada bozucu bir görünüm verilmemesi" hususunu gözönünde bulundurduklarını belirtiyorlar. Ancak, bu gabaride bi yapı, özellikle içinde dikey perdelerin hareket edeceği eğri çatılı yüksekliği ile İzmir'in silüetine olumsuz etki yapmaktadır. Ayrıca, gene aynı müelliflerin seri olan hemen bitişiğindeki sergi binası ile son derece ölçeksiz ve uyumsuz birliktelik hemen göze çarpmaktadır. Her iki binanın Konak alanı yönüne kapalı küçük bir plazadan giriş olmaları da bu olguyu değiştirmiyor.

Bu bina aslında iki adet 800 kişilik, iki adet 150 ve 250 kişilik salonları ile bir kültür merkezinden çok bir kongre merkezini andırmaktadır. Ne yazık ki bir kongre merkezinde bulunması gereken bir çok hizmetin burada verilmesi olanaksızdır. Dolayısı ile bu bina bugün kentin ne bir kongre merkezi ihtiyacını karşılamakta ne de yeterli bir kültür merkezi olabilmektedir.

Elbette salon salondur, bina binadır. Hiç yoktan iyidir denilebilir. Ama bu salonlar, bu bina bize tarihten miras kalmış yapılar değil, bugünkü ihtiyaçlar için yapılmış, daha doğrusu yapılması gereken yapılar olmalı idi. Böylelikle önemli iki kaynak, ciddi bir şekilde düşünülmeden israf edilmiş, kentin en kıymetli arsalarından biri heba olmuştur. Üniversite, kampüsünden 15 km. uzakta, adını kültür merkezi dense bile kültür faaliyetleri için işlevsel olanaksızlıkları taşıyan, içinde dört ayrı toplantı salonunun bulunduğu ama Kongre merkezi olamayacak bir binaya 14 yıldır sahiptir. Bu mülkiyetin Üniversitenin faaliyetlerine katkıda bulunmadığı bir gerçektir, yalnızca bir yük olmuştur.

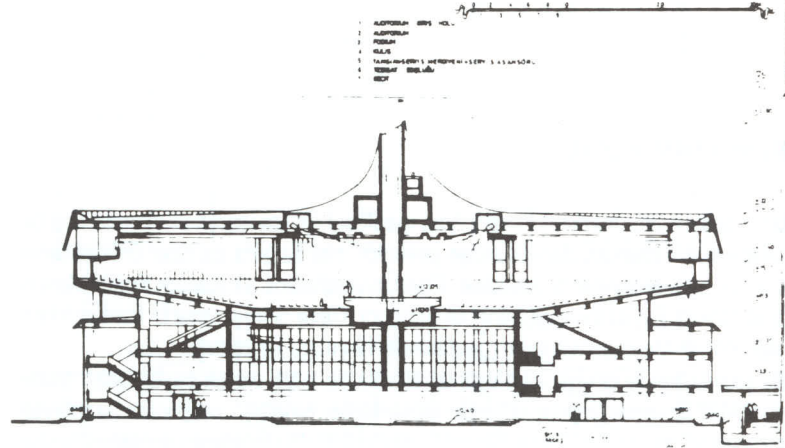
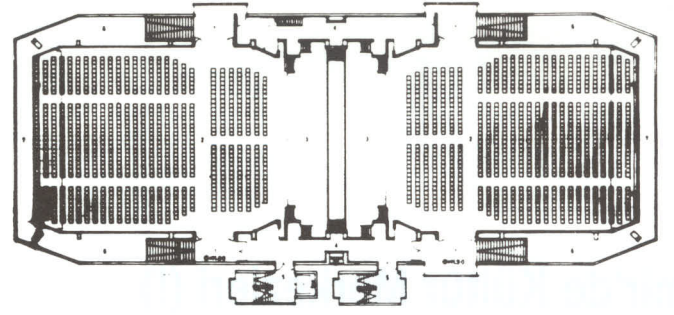
İkinci binamız Dokuz Eylül Üniversitesine ait Sabancı Kültür Merkezi'dir. Adından anlaşılacağı gibi Sabancı tarafından hibe olarak yaptırılan ve 1994 yılında hizmete giren yapının uygulama projeleri Levent Atay ve Mete Tepeler tarafından hazırlandı. Ön proje ise Üniversite Mimarlık Fakültesinde Prof. Mehmet Türeyen ve Doç. Orcan Gündüz tarafından yapıldı.

İzmir'de son yıllarda yapılan önemli bir bina olan veya olması gereken Sabancı Kültür Merkezi de gene arkadaşı Atatürk Kültür Merkezi gibi farklı hedeflerin ve yanlış kararların garip bir karışım olarak, geri dönülmez ve düzeltilemez bir olgu olarak kente konuşlandı.

1990 yılı başlarında Sabancı kent için bir kültür merkezi yapmak, Dokuz Eylül Üniversitesi ise bunun üniversite ihtiyaçları için yönlendirmek istemektedir. Düşünülen, Konservatuarın burada yapılmasıdır. Kampüs yerine kent merkezinde bir konservatuar yapmak kuşkusuz olumlu bir girişimdir. Bütün dünyada konservatuar eğitimi içine dönük değil, halka dönük yapılmaktadır. Öğrencilerin kentin diğer kültür faaliyetleri ile içiçe yaşaması, kendi faaliyetlerini kent halkına sunmaları çok yerinde olacaktır. O günlerde ve hala konservatuar öğretimi bir işhanında yapılmaktadır. Hemen anlaşılacağı gibi konservatuar için gerekli salonlar, stüdyolar yoktur. En çok sıkıntı bale bölümünde yaşanmaktadır.

Kısaca anlatıldığı gibi bir konservatuar ihtiyacı ile bir kültür merkezi amacının karışımı ile Sabancı Kültür Merkezi adındaki bina ortaya çıktı. İçinde 539 kişilik bir (tiyatro?) salonu, bir prova salonu, 4 adet bale stüdyosu ve derslikler bulunmaktadır. Bale stüdyoları ve 3 derslik bodrum katın merkezi bölümünde yerleşmiş, doğal ışık ve hava almamaktadır. Büyük salonun yan sahneleri, orkestra çukuru bulunmasına rağmen sahne gerisi, dekor, atölye de depoları yoktur! Anlaşıldığı kadarı ile kültür merkezi amaçlı toplantı salonu ile konservatuarın bale bölümü iç içe geçmiş, sonuçta ne bir ne öbürü olabilmiştir.

Dokuz Eylül Üniversitesi Narlıdere'de inşaatları süren kampüsüne taşındığında konservatuarın bale bölümü burada mı kalacaktır? Böyle bir bölünmenin olanaksızlığı açıkça ortadadır. Öyle ise, bu binaya bale bölümü neden zorlandı, bina bağımsız bir kültür merkezi veya tiyatro veya konser salonu olamadı? Şimdi,

Atatürk Kültür Merkezi büyük salon planı, kesit

ne konservatuar ne konser salonu ne de bir tiyatro olabiliyor. Elbette, hiçbir şekilde tiyatro oynanamaz denemez, olağanüstü bir tiyatrocun olan Malcolm Keith Kay'in sahneye koyduğu Marat adlı oyun, sahnenin ve orkestra çukurunun yaratıcı bir düşünce ile düzenlenmesi sayesinde büyük bir sanat olayı halinde buraya oynanıyor. Tiyatrodan anlayan herkes dergimizin bu sayısındaki projelere bir göz attığında sahne gerisinin olmadığını, orkestra çukurunun yetersizliğini, tiyatro ile ilgili diğer sahne unsurlarının olmadığını üzülerek görecektir.

Atatürk Kültür Merkezi için söylenenler burası için de aynen geçerli, salon salondur, bina binadır. Hiç yoktan iyidir denilebilir. Ama bu bina bize tarihten miras kalmadı. Bugünün herhangi bir ihtiyacı için konservatuar, konser salonu, tiyatro, kültür merkezi, bunlardan herhangi biri için yapılabilir, kente tarihe geçecek bir katkı yapılmış olurdu. Şimdi ise önemli bir kaynak, ciddi bir şekilde düşünülmeden israf edilmiş, kentin en kıymetli arsalarından biri daha heba olmuştur. Bu üniversitede, öbürü gibi kendi kampüsünden 15 km. uzakta, adına kültür merkezi dense bile kültür faaliyetleri için işlevsel olanaksızlıkları olan, garip bir binaya sahip olmuştur. Üniversiteye bir yükten başka birşey getirmeyecek, bir katkı sağlamayacaktır.

Atatürk Kültür Merkezinde olduğu gibi bu binanın da büyük salonuna +1095 kottundan, yani bir konut binasının 4. katı bir yükseklikten ulaşılmaktadır. bunun hatalı bir karar olduğu açıktır. Elbette bir karara yol açan nedenler de bellidir. Artık geri dönülmez bir yere gelinmiştir.

Binanın girişi de oldukça problemlidir. Deniz tarafından, ana caddeden direkt fuayeye girilmekte, kapıdaki bilet kontrolü sırasında kapıdaki kalabalık yağmur, soğuk ve rüzgar altında beklemektedir.

Bütün bunlara rağmen Atatürk Kültür Merkezinin aksine binanın insan ölçeğinden kopmamış, kent için yumuşak bir kitle olarak tasarlanmasının olumlu yanı üzerine de değinmek gerekiyor. çevresini ezmeyen, görsel olarak gereksiz iddialara kalkışmamış, ağırbaşlı bir ifade yakalanmış. Bu açıdan örnek bir yaklaşım.

Bu iki bina yalnız İzmir'e değil bütün ülkeye de bir girişimin nasıl yapılmaması üzerinde sanki ders vermekteler. Nasıl oldu da, sarfedilen bunca kaynak, kullanılan bu kent merkezindeki arsalar gerçek ihtiyaçlar yerine belirsiz hedefler için heba edildi?

Ülkemizin yaygın bir hastalığı bu... İyice düşünüp yapmak yerine, az düşünce ile icraata girişmek. Bu olumsuzluğa sıradan politikacıların, eğitimsiz işadamlarının, yöneticilerin değil de, ülkenin en kıymetli insanların olduğu üniversitelerin bile kapılmış olması işin en acı gerçeği.

Umarız bu görüşlerimiz beklediğimiz etkiyi yapar, kentimiz bundan böyle ciddi, ilerdeki nesillere övünçle bırakacağımız yapılar kazanır. □

4046 Sayılı "Özelleştirme Yasası" Kapsamında Kit Arsalarının Satış Sürecine İlişkin Şehir Plancıları Odası Görüşü

ÜRETİMDEN VAZGEÇEN DEVLET EMLAKÇI RANTİYELİĞE SOYUNUYOR ...

Kamuoyunda "Özelleştirme Yasası" olarak bilinen 4046 sayılı yasanın *kent planlama alanına getirdiği düzenlemeler Anayasasının kamu yararı ilkesine aykırıdır*. Anayasada tariflenen kamu yararı kavramı ile 4046 sayılı yasanın, devleti KİT arsalarının özelleştirilmesinde bir girişimci arsa sahibi rolüne büründüren ilgili hükümleri çelişmektedir.

ESAS HEDEF ARSALAR ...

Yasanın içerdiği hükümler, devletin KİT'leri özelleştirirken, KİT'lerde yapılan üretimden tamamen vazgeçtiğini açıkça ortaya koymuştur. KİT'lerin işletme olarak satışından umudu kesen devlet, bir *"emlak komisyoncusu"* gibi davranmakta, KİT'leri değil asıl arsalarını satmayı hedeflediğini ortaya koymaktadır. Yasanın kurgusundan bu açıkça görülmektedir.

Yasanın 19. ve 41. maddelerinde yer alan hükümlerle kamuya ait arazilerden en yüksek rantın sağlanması için her türlü plan değişikliği yapılabilecektir. Bu anlamda, pazarlanan kamuya ait arazilerden çok, bu araziler üzerinde verilecek kararlarla getirilecek imar hakları ve kullanım biçimleridir. Bir başka deyişle, *bu araziler üzerinde pazarlanacak olan, gerçekte yönetim erkini elinde bulunduranların kamusal gücüdür*.

Özelleştirme Yasası, kent planlama konusunda yetki, görev ve sorumlulukları çeşitli yasalarla tanımlanmış olan merkezi ve yerel yönetim kuruluşlarını tümüyle dışlamakta, kamu arazilerini pazarlama görevi dışında konuyla ilgisi olmayan yeni bir kuruma kent planlarını dilediği gibi değiştirme yetkisi vermiştir.

KİT arazilerinin özelleştirilmesi sürecinde bu arazilere ilişkin planlama yetkisi yasanın 19. ve 41. maddesi ile yerel yönetimlerden alınarak Özelleştirme İdaresi ve Özelleştirme Yüksek Kuruluna verilmektedir. Ve aynı madde 5 yıl süre ile yerel yönetimin alanda kullanım değişikliği yapmasını yasaklamıştır.

Buradaki anlayış kentte yaşayanları temsil ettiği varsayılan *belediyelerden yetkiyi alarak KİT arazilerini pazarlamakla görevlendirilen emlakçı konumundaki idareye bırakmaktadır*.

KENT PLANLAMASI DEVLETTEN DARBE YEMİŞTİR ...

Bunun iki sonucu ortaya çıkmaktadır. Birincisi kentlerin planlı gelişmesi bir darbe daha yemiştir. Sözedilen idare en yüksek fiyattan KİT arazisini satmak mantığı ile rantı en yüksek kullanımı bu alana getirecektir. Halbuki kentsel kullanımların seçiminde ölçüt yüksek rantlar değil nazım plan, kent bütünlüğünün ve kentlilerin ihtiyaçlarıdır. Bu en temel planlama ilkesidir.

Böyle bir anlayıştan kamu yararına bir plan çıkmayacağı gibi bu planlama yetkisinin kötüye kullanımı anlamına gelmektedir.

YASA İLE PLANLAMA YETKİSİNİN ÖZELLEŞTİRME DAİRESİNE DEVRİ BİR DEMOKRASİ AYIBIDIR ...

İkinci olarak ise özelleştirme kapsamındaki KİT arazilerinin planlama yetkisinin, yerel yönetimlerden alınarak Özelleştirme İdaresi'ne verilmesi, yerel yönetimlerin devre dışı bırakılması anlamına gelmektedir. Aynı yasa ile kurulan emlakçı-rantiye konumundaki bir kuruma kentlerin geleceğine ilişkin yerel yönetimlerin üzerinde söz hakkı tanınmasını anlamak güçtür. Bu bir demokrasi ayıbıdır. Ayrıca kullanımlarda yerel yönetimlerce değişiklik yapılmasının 5 yıl süre ile yasaklanması bu demokrasi ayıbının ikinci boyutudur.

YASA İLE KENTLERİMİZİN GELECEĞİ İPOTEK ALTINA ALINMIŞTIR

Yasa özelde KİT arazilerinin satışı üstüne getirdiği hükümlerle, ülkemizin kentlerinin geleceğini ipotek altına sokacaktır. Şehir Plancıları Odası olarak kamu arazilerini palanlama süresi içinde uzun dönemde kamu yararı doğrultusunda eğitim, sağlık ve diğer kamusal ortak kullanım alanları olarak değerlendirilebilecek stok alan olarak görmekteyiz. Bu arazilerin özel mülkiyete devri geleceğin kentlerinde ya bahsedilen türde ortak kamusal kullanım alanlarının olmayacağı ya da bu alanların inanılmaz derecede büyük maliyetlerle elde edileceği anlamına gelmektedir. Kişi başına bir saksılık yeşil alan düşen; yarınlar için hazırladığımız çocuk-larımızı beton duvarlar arasına hapseden büyük kentlerimizdeki kamu arazilerinin salt para kazanmak ve kazandırmak amacı ile elden çıkarılması kabul edilemez.

DEVLET, ELİNDEKİ PLANLAMA YETKİSİNİ KÖTÜYE KULLANMakta VE HUKUK DIŞINA ÇIKMAKTADIR

Yasa özelinde bakıldığında ise, yasa KİT arazilerine özelleştirmede kolaylık sağlamak amacı ile 3194 sayılı İmar Yasasını devre dışı bırakmaktadır. Yasanın 19. ve 41. maddesinde İmar Yasası'nın tevhid, ifraz, tescil ve şuyunu işlemlerini düzenleyen 15. ve 16. maddesi ve imar planlarında Bayındırlık İskan Bakanlığı'nın yetkisini düzenleyen 9. maddelerini devre dışı bırakmaktadır. *Bu yasama yetkisini elinde bulunduran devletin kendi çıkarı için vatandaşlarına uyguladığı hukukun bile dışına çıkması demektir*. Yönetme erkini elinde bulunduranlar, bu gücü sınırsız ve diledikleri gibi kullanma hakkına sahip değillerdir. Toplum ve devlet arasında bir sözleşme niteliğinde olan Anayasa bu gücün kullanımını sınırlamaktadır. Oysa, özelleştirme yasanının 19. ve 41. maddeleriyle getirilen hükümler bu sınırlamaları tümüyle gözardı eden bir anlayışın ürünleridir. Kentler canlı organizmalardır ve doğal olarak bu KİT arazisi üzerindeki bazı kullanımlar yenilenecek ve değişecektir. Hatta bazı kamu arazileri özel mülkiyete de devredilecektir. Planlama süreci gene bazı arazileri de kamulaştırılmasını gerektirecektir. *Ancak bu kararlarda kamu yararı, şehircilik ve planlama ilkeleri korunmalıdır. Çünkü kentsel süreçler kentleşme dinamiklerini dışlayan dar bakışların onanmaz yaralar açtığını defalarca bize göstermiştir*. □

Dikili'de Yasadışı Yapılaşma

Dikili ilçesine bağlı Bademli Köyü çevresindeki Kalem ve Garip adalarında doğal ve tarihi sit alanları üzerinde yasadışı yapılaşmalar olduğu ve yetkililerin bu duruma yeterli müdahalelerde bulunmadığı şeklindeki duyurular üzerine şubemiz kent ve çevre komisyonu durumu yerinde tesbit amacıyla yörede inceleme yaptı.

Dikili - Bademli köyü çevresi ile Kalem ve Garip adalarının bulunduğu bölge 30 Mart 1994 tarihine kadar Dikili Belediyesi mücavir alan sınırları dışında olduğu için yöredeki yapılaşma bu tarihe kadar İl Bayındırlık ve İskan Müdürlüğü sorumluluk ve denetimi altında gelişmiştir. Bölge genellikle doğal ve arkeolojik sit alanları içindedir. Bu sürede yasadışı yapılaşmalar yoğun bir şekilde sürmüştür. Dikili Kaymaklığı ve jandarma, vatandaşların ve Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulunun çeşitli zamanlardaki şikayet ve ihbarları üzerine yasal takibat süreçlerini başlatmış, ancak sorumlulara karşı herhangi bir fiziki tedbir almamışlardır. Yasal takibatların bir kısmı sonuca bağlanmış, sorumlular hakkında para cezaları verilmiş ve yasadışı yapıların yıkım kararı ilgililere tebliğ edilmiştir. Buna rağmen bugüne kadar Kaymakamlıkça hiç bir yıkım kararı uygulanamamıştır. Bu durum yasadışı yapılaşmaların sorumlularını cesaretlendirmiş ve faaliyetlerini serbestçe sürdürmelerine yol açmıştır. Halen de yasadışı yapılaşmalar açık bir şekilde devam etmektedir. Komisyonumuzun belediye yetkilileri ile beraber yaptığı inceleme sırasında, yasadışı bir inşaatın sorumlusu olan kişi, belediye yetkililerinden yasadışı inşaatına yol yapılmasını talep edecek cüreti dahi bulabilmiştir.

30 Mart 1994 tarihinden itibaren bu yöre Dikili Belediyesi mücavir alan sınırları içine alınmıştır. Bu tarihten sonra yeni yasadışı yapılaşmalara karşı Dikili Belediyesi yasal işlemler başlatmış ve para cezaları kesilmiştir. Ancak Belediye yetkilileri olanaksızlıklar nedeni ile daha önceki dönemde kesinleşmiş olan yıkım kararlarını uygulayamadıklarını açıklamaktadırlar.

Belediye TEDAŞ'na yazdığı yazı ile bu binaların elektriklerinin kesilmesini talep etmiş ise de TEDAŞ halen bu yapılara elektrik vermeye devam etmektedir.

Bu yöre, İzmir civarında emsalsiz güzellikte doğal zenginliklerin ve henüz açığa çıkmamış arkeolojik kalıntıların yoğun olarak bulunduğu bir alandır. İncelememiz sırasında özellikle Kalem adasındaki yasadışı yapılarda çok sayıda eski eserin bulunduğu ve yapıda kullanıldığı görülmüş, yapı sorumlusu olan kişi bu eserlerin özel koleksiyon olup müzeye tescilli olduklarını beyan etmiştir. Bu adadaki yapılaşma yoğun bir şekilde sürmektedir. Adadaki inşaat faaliyetinin sürmesi için gerekli malzemeleri taşımak üzere her iki kıyıya yasadışı olarak birer kargir iskele yapılmıştır. Faaliyet o kadar açıkça yürütülmektedir ki, bu adadaki yasadışı yapıların sorumlusu olan kişi, içine bir kamyon veya dozer alabilen motorlu bir deniz aracı ile malzemelerini gündüz taşıyabilmektedir. Adaya deniz altından döşenerek su ve elektrik hatları dahi çekilmiştir.

İzmir 1 numaralı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu da 22.7.1993 tarihli kararı ile yasadışı yapıların yıktırılmasına karar vermiş ve durumu 11.8.1993 tarih ve 35.05/9-72 sayılı yazısı ile Valiliğe aksettirmiştir.

Mimarlar Odası İzmir Şubesi bu duruma İzmir Valiliğinin derhal el koymasını ve kanunların uygulanmasını en acil konu olarak görmektedir. Esasen kesin bir sayı belli olmamakla beraber 120 civarındaki yasadışı yapının Vilayetin sorumlu olduğu sürede gerçekleşmiş olduğu gözönüne alındığında, kanunların uygulanmasının ve yöredeki devlet güçlerinin bugüne kadar bu konuya kararlı olarak eğilmemesinin bu olayın yaygınlaşmasındaki en önemli etken olduğu açıkça görülmektedir. Bu durum devlet otoritesini zayıflatmaktadır ve ulusal servetlerin heba olmasına yol açmaktadır.

Bu yöredeki yasadışı yapılaşmaların en önemli özelliği, hem 3194 sayılı İmar Yasası'nı hem 2863 sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Yasası'nı hem de 3086 sayılı Kıyı Yasası'nı ihlal etmekte olduklarıdır. Bu kadar önemli bir yörenin açık bir şekilde yasadışı yapılaşma ile tahrip edilmekte olduğu gerçeğine devletin müdahalede bulunmamasının hiç bir gerekçe ile mazur gösterilemeyeceği inancındayız.

Ayrıca Mimarlar Odası olarak bu ve benzeri yerlerin yalnız yasadışı yapılaşmanın engellenerek korunamayacağı gerçeğine de dikkat çekmek isteriz. Bu gibi yöreler, doğal ve tarihi sit alanları ve kıyıları, ancak gerçekçi tespitlere dayanan ciddi planlama kararları ile korunabilir. Bölge birbirinden kopuk mevzii planlara göre yapılaşmış yerlerin, yasadışı yapılaşmaların ve bir köyün bulunduğu karışık bir durumdadır. Koruma Kurulu yöredeki arkeolojik ve doğal varlıkları 1/25000 ölçekli harita üzerinde belirtmiştir. Bu ölçekteki tespitler uygulama sırasında önemli belirsizliklere yol açmaktadır. Bu kararların acilen 1/5000 ölçekli kadastral haritalar üzerinde tekrar gözden geçirilmesi ve buna göre yörenin bir nazım planının hazırlanması gerekmektedir.

Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu'nun almış olduğu çeşitli derecelerdeki doğal ve tarihi sit alanlarının genel bir nazım plan içinde yer almadan korunamayacağı, ülkemizin bugünkü gerçeğinden çıkmış, önemli bir sonuçtur. Dikili Belediyesi bu planlamayı yaptırabilecek teknik kadro ve mali imkanlara sahip değildir. Belediye kadrosu olmasına rağmen, tasarruf genelgesi nedeniyle bir şehir plancısı bile istihdam edememekte, teknik eleman alamamaktadır. Bu çaptaki bir çalışmanın ancak devletin imkanları ile gerçekleştirilebileceği de açıktır. Vilayetin, bu çok önemli konuya ivedi olarak eğilerek olumlu bir sonuca ulaştırmasını zorunlu görüyoruz.

SONUÇ :

Dikili - Bademli köyü çevresi ile Kalem ve Garip adalarındaki doğal ve tarihi sit alanları üzerindeki yapılaşmaları engellemek ve yıkım kararlarını uygulamak için Dikili Belediyesi'nin olanakları bulunmadığından İzmir Valiliği'nin duruma el koyarak kanunları uygulamasını ve bölgenin bir nazım plan çalışması yapılarak planlanması için girişimde bulunmasını talep ediyoruz. □

XVIII ve XIX. Yüzyılda İzmir'de Ticari Gelişim

Çınar ATAY *

XVII. yüzyıl ilk yarısında İzmir'e gelen iki önemli kervan yolu olduğu bilinmektedir. Bunlardan biri İstanbul ile ilişki sağlayan Balıkesir-Akhisar-Manisa hattı diğeri ise Denizli-Aydın-Selçuk hattıdır. XVIII. yüzyıl başında bu yollardan kuzey hattının daha etkin ve yoğun olarak kullanıldığı bilinmektedir. Diğer yönden XVIII. yüzyıl başına ait bir plandan bu yolların kente giriş noktalarını belirlememiz mümkün olmaktadır. Buna göre Efes ve Kolofon yolu olarak bilinen Denizli-Aydın yolu kente güneyden, Kadifekale tepesinin batısından girmektedir. Bu yol İkiçeşmelik hattını takiben Mezarlıkbaşı yanından geçerek, Pazar Camii adı ile belirlenen Hatuniye Camii yanından Bit Pazarı (şimdiki mantocular) ve Demir Han'a ulaşırdı. Diğer hat İstanbul yolu olarak adlandırılmakta idi ve Kervanlar Köprüsü denen tek kemerli bir taş köprüden geçerek kente girerdi. Yapılış tarihi kesin olarak bilinmeyen köprünün Roma döneminden kaldığı söylenmektedir. 1893 yılında hala sağlam ve kullanılabilir halde olduğu, sadece güney kısmından birkaç taşın sular etkisi ile eksildiği görülmüştür. Roma'nın eski viadükleri altından geçip gelen Meles Çayı üzerindeki köprü üzerinden bir günde 800 yüklü deve geçtiği görülmüştür. Adı geçen köprü 1930 yılına kadar kullanılmış aynı yıl bir sel sonucu kemerine biriken ağaçlar tarafından Osman-ğa Su Kemerlerine olduğu gibi yıkılmıştır. Günümüze anılan köprünün herhangi bir kalıntısı gelmemiştir.

İzmir'i anlatan tarımsal eserlerde özellikle bahsi geçen bu köprü ve yöre aynı zamanda İzmir'in hem iktisadi hem de eğlence hayatının yer aldığı önemli bir yöre idi. Civarında mezarlıkların yer aldığı ve özellikle ilk üzüm mahsulünün kente girişinde büyük eğlencelere sahne olan bu yöresel merkeze kent içinden şimdiki Gaziler Caddesi yolu ile ulaşıldı. Günümüzdeki Basmahane alanına açılan bu yol bu alanda da belirli bir durak oluşturdu. XVIII. yüzyıl başında kente giriş noktası olan bu yöre bir çeşme, mezarlıklar ve kahvehaneleri ile ün yapmıştı.

Basmahane'den ise Keçeciler yolu ile Mezarlık başına ulaşıldı. Burada Aydın üzerinden gelen kervanyolu ile birleşilir, her iki yol daha sonra İzmir'in kumaş ticaretinin merkezi olan Demir Han'a inerdi. Bir uzun mesafe hanı olarak yapılmış bulunan Demir Han kumaş ve şeritçilik üzerine faaliyetini sürdürürdü. İç avluya karşılıklı iki girişi bulunmakta idi. Bunlardan birisi şimdiki Şadırvan Camii civarındaki Hırdavatçılar Sokağı'na diğeri Saraççılar Çarşısı'na açılırdı. Hemen karşısında giyim eşyası satan dükkanların oluşturduğu bugünkü adı ile Bit Pazarı bulunurdu.

Basmahane'den ayrıca denize ulaşan başka bir yol daha bulunuyordu (bu yol Kaymakpaşa Caddesi veya diğeri adı ile Büyük Tavernalar Sokağı) bir uzun mesafe hanı olan Derviş veya Dervişoğlu Han kenarından geçerdı. Bu han yola bağlantılı idi. Denizden uzaklaştıkça iç kısımlara doğru Ermeni mahallelerine gelinirdi ve Ermeni kilisesi de bu yol kenarında idi.

Büyük Tavernalar Caddesi'nin açıldığı meydana daha sonraları bir basma fabrikası yapılmıştı ve burası geçen yüzyıl ortalarında Basmahane İstasyonu'nun açıldığı meydan olmuştu. Meydanın uç kısımdaki büyük Türk mezarlığı XVIII. yüzyılda kentin bitim noktası idi. Bu mezarlık da günümüzde Altınpark adı ile anılmaktadır.

XVIII. yüzyıl başında İzmir'e giren iki ana yolu gördükten sonra, yukarıda bahsi edilen Kervanlar Köprüsü'ne gelen iki yolu daha vurgulamak gerekmektedir. Bu iki yol da güneyden gelmekte idi. Batısından geleni Kızılçullu (Şirinyer)'den inan Seydiköy yolu idi. Kızılçullu bu devirlerden XX. yüzyıl başına kadar bir mesire yeri olarak kalmış ve Fransızca adı ile '*Paradis des Dames*' (Kadınlar Cenneti) olarak anılmıştır. Buradaki Kozağaç Çayı üzerinde bulunan köprü en aktif merkez görünümünde olup Buca üzerinden gelen bu su, antik su kemerlerinin (Paliers Camares) altından geçerdı. Ayrıca bu su yolu kenarında değirmenler de yer alıyordu.

Seydiköy yolu daha sonra su depolarının bulunduğu ve Kara Kapı adı ile anılan yerden geçerek Kervanlar Köprüsü Meydanına ve buradaki çeşmeye ulaşırdı. Kadifekale'nin bulunduğu tepenin arka eteklerinden dolaşan bu yol bir vadi yolu idi. Bu hat daha sonraları İzmir - Aydın Demiryoluna iz teşkil etmiştir ve Kara Kapı ise günümüzde Kapılar semtinin bulunduğu yöredir. Seydiköy yolu bu noktadan itibaren Karaçeşme yolu adı ile Buca'ya açılırdı.

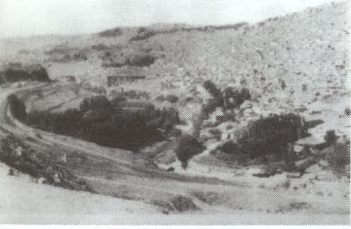
Burada bahsi geçen diğeri ise Buca yolu idi. Kervanlar Köprüsü'ne vardandan önce Seydiköy yolu ile birleşirdi. Her iki yoldan İzmir'e önceleri pamuk gelirken daha sonra göreceğimiz gibi ürün değişimi oldu ve üzüm incir gibi Avrupa'dan daha lüks tüketim maddesi olan kuru meyvalar gelmeye başladı. Ayrıca kenti besleyen et ve diğeri besin maddeleri de bu hattan kente giriyordu.

Kervanlar Köprüsü ayrıca kente giren diğeri bir yolun da başlangıcı idi. XIX yüzyılın ikinci yarısında karakterdeğiştiren bu yol bir su kanalı idi. Kervanlar Köprüsü ve Fasula - Fasulya (Mustafabey Civarı) mahallesinin doğusundan denize dökülen bu kanal kent içinde 'S' formu alırdı. Boyacı Deresi adı ile anılan bu su yolunun güney kesiminde su değirmenleri ve belirttiğimiz 'S' formunun en alt noktasında kentin en büyük tabakhane yer alırdı. Bahsi geçen kanal daha sonraları kapatılarak Büyük Tabakhane Caddesi adını aldı. Bununla beraber XX. yüzyıl başındaki İzmir Planlarında da bu tabakhane'nin mevcut olduğunu görüyoruz.

Kanalın özelliklerinden bir diğeri ise denize döküldüğü noktanın XVII. yüzyıl sonunda ve XVIII. yüzyıl başlarında İzmir'in deniz kenarındaki yerleşim alanlarının bitim noktasını oluşturması idi. Yöreden günümüze pek iz kalmamakla beraber Boyacı Deresi Vasıf Çınar Bulvarı doğrultusunda denize kavuşuyordu.

XVII. yüzyıl sonu ve XVIII. yüzyılda ana karayolu girişlerini gördüğümüz kentin, Roma devrindeki bağlantılarına bakacak olursak, sularla çevrili kente yine iki ana giriş vardır. Bunlardan birisi bahsi edilen Kervanlar Köprüsü'nden geçip kentin yaklaşık şimdiki Basmahane alanına giren yol (Manisa Kapısı ile), diğeri ise yine yaklaşık şimdiki Eşrefpaşa'dan giren yoldur (Efes kapısı ile.) Atınyol adı ile anılan yol XVII. yüzyıl ile günümüze kadar yansıyan İkiçeşmelik hattına esas teşkil eder durumdadır. Bu aşamada Eşrefpaşa pazaryerinde bulunan ve Roma yolu adı ile anılan yolu ayrı tutmamız gerekmektedir. Bu yol Zeus Akraios adına inşa edilmiş ve Değirmen-tepe sırtlarında yer aldığı sanılan tapınağa erişen bir kutsal yoldur. Yukarıda belirttiğimiz yol ile Manisa kapısından giren yol yine kent içinde Mezarlıkbaşı yöresinde birleşirdi. Roma devri etken fonksiyon-

* Prof. Dr., D.E.Ü., Mimarlık Fakültesi, Şehir ve Bölge Planlama Bölümü Öğretim Üyesi

1930'lu yıllarda yıkıldıktan sonra Osman Ağa su kemerleri ve çevresi

İzmir'in Fransa ile ticaretini düzenleyen en önemli merkez (Messagerie Maritimes)

Avrupanın elde etmek isteyip de amacına ulaşamadığı kent: İzmir

Limanın dolu olduğu bir dönemde Kramer Palas önünde bekleyen gemiler

larından biri olan Agora da bu yolların kesişme noktaları dışında kalmış olup do-
laylı olarak alan ile ilişki sağlıyordu.

Bu dönemlerden XVI. yüzyıl ortaları ile XVII. yüzyıl başları arasında kalan
kısımlarda elde edilebilen bilgiler kronolojik değerler olarak görülmektedir. Yer
yer imar hareketleri ve anıtsal bir kaç yapı ile oldukça uzun bir zaman aralığı
hakkında ancak bilgi edinebiliyoruz.

Ancak bütün bilgi eksikliklerine rağmen elde edilen veriler sonucunda İzmir'e
ana giriş yolları bu kadar uzun bir zaman aralığında değişim göstermemiştir.
Gerek giriş yolları, gerekse kent içinde takip ettikleri izler aynı kalmıştır.
Dolayısı ile kent içi etken aktiviteler bu yollar veya yolların bitiş noktalarında
yaygınlık göstermiştir. Diğer bir deyişle, İzmir kent merkezinin aktivite çekirdeği
hep aynı alanda gelişmiştir. Bahsi edilen yolların denize açılımı da aynı olmuş,
Demir Han'da birleşen yollar Büyük ve Küçük Vezir Hanlar'a ulaşmışlardır.
Daha sonraları ise Kızlar Ağası Han '1774 - 1779) devreye girmiş ve merkezi
kontrol noktası olarak görev yapan St. Pierre veya Ok Kalesi böylece daha be-
lirgin olarak ortaya çıkmıştır.

XIX. yüzyıl başlarına gelindiği zaman durumda fazla bir değişiklik olmamakla
beraber dana önceleri mevcut olan, fakat etkinliği bulunmayan bir hattın yavaş
yavaş belirginleştiği görülür. Osmanlı idari sisteminde görülen değişiklik sonucu
ortaya çıkan Çeşme - Urla bağlantısı, kente batı kısımdan, sahil boyundan gir-
mekte idi. Artık tarımsal ürünlerin ve tarımsal olmiyan bir takım zenaat ürün-
lerinin Çeşme, Seferihisar gibi kıyı limanlarından kontrolsüz çıkışını engellemek
için konmuş olan yasalar sonucu, adı geçen yöre, ürünlerini İzmir'e getirmeye
zorunlu hale gelmiştir. Gerçekte bu ürünlerin İzmir'e gelişi Osmanlılar'dan zi-
yade daha çok ticareti elinde tutan azınlıklara yaramıştı. Aynı şekilde Kuşadası
limanından hububat ihracatı da yasaklanıyordu. Bu şekilde İzmir değişen bölge
ilişkileri içinde tek merkez olma durumunda değişmeler gösteriyordu.

Ancak, İmparatorluğun bunda belirgin bir kazancı olmuyordu. Aksine, kent bü-
yük bir patlamaya gebe duruma getiriliyordu. Böylece bölge içi 'ağ biçimli' yol
sistemi gittikçe daralıp, bölge artık ürünü süratle tek kontrol noktasından geçe-
rek hızla dışarı kaymaktadır.

Ticari amaçlı yol sistemleri dışında bazı belirli hatlar da gelişmişti. Bunların ba-
şında Bornova - İzmir bağlantısını sayabiliriz. 1861 yılında bir yabancı şirket
tarafından makadam olarak yapılan yol bir banliyö hüviyetindeki yerleşmeyi
İzmir'e bağlıyordu. Karşıyaka, Göztepe yolları da bu amaçla düzenlenmişti.

İşte bu amaçlardır ki, ticareti elinde bulunduran zümreler daha fazla mal akımı
sağlamak için, zamanın en son teknolojik ilerlemelerini devreye sokmaya çalış-
mışlardır. Bunlardan en önemlisi İzmir'e gelen malların atar damarı hüviyetin-
deki demiryollarıdır. Bu konuda ilk adım 22-24 Eylül 1856 da İzmir Aydın De-
miryolu sözleşmesi ile atılmıştır.

Ege bölgesinde belirttiğimiz üzere belirgin olarak iki verimli ve geniş vadi kara
yolları ile İzmir'e bağlı idi. Manisa ve Efes girişleri ile bağlanan bu hatlar ulaşım
teknolojisi açısından oldukça geri idiler. Bölgede bulunan ve işletmeye başlan-
an madenler ve tarım üretiminin artışı artık kente daha büyük kapasiteler ve
çubuk mal iletimini zorunlu hale getirmişti. Zira malların Avrupa'ya aktarıl-
masında da teknoloji değişmiş, buharlı gemiler ortaya çıkmıştır. Yani aynı şekil-
de büyük miktarları daha çabuk dışarıya gönderilebilme olanakları doğmuştur.

Osmanlı İmparatorluğu'nun belirli ekonomik gücün altında bulunması yanında
teknik açıdan da yetersiz bulunması, bir çok yabancı ülkeyi bu bakir topraklar
üzerinde menfaatler elde etmeye itmiştir. Bu sistemde Osmanlılar ise çok sınırlı
koşullarla etken olmaya çalışıyorlardı. Bu tartışmaların sonucunda yabancı

şirketler demiryollarını inşa ettiler. İki ayrı hat zengin Ege Bölgesi'nin ürünlerini
İzmir'e aktardılar. Ancak, demiryolları güzergahları ile karayolları hatları nerede
ise birbirine paralel gidiyordu. Tek farkı daha hızlı ve daha çok mal taşımaları
idi. Bir ölçüde de karayoluna nazaran daha güvenli idiler.

Özeld Ege'nin ve genelde Anadolu'nun malları yukarıda belirttiğimiz ulaşım sis-
temleri ile İzmir'e geliyordu. XVIII. yüzyılda 100.000 nüfuslu kent Osmanlı'nın en
önemli kentlerinden idi. Özellikle dünyanın yeni ulaşım yollarını bulması ve
Sakız Adası'nın Ege'deki ticari önemini yitirmesi ve bu adada yer alan ticari top-
lulukların İzmir'e yerleşmesi kentin ticari yaşamını açmıştı. Bu şekilde İzmir li-
manını da uluslararası ticarete açılmıştı. Özellikle İran ipeğinin Halep yerine İz-
mir'e gelmesi de kentin ticaretine ayrı bir ivme vermişti. Aynı şekilde Avrupa'-
dan İran'a giden Avrupa malları da İzmir'e inmeye başladı.

Ege'de geniş arazilere sahip ayanların ürettiği pamuk yine İzmir'den ihraç edi-
liyordu. Bu limanın kapasitesini arttıran diğer bir ürün de Ankara moherine Av-
rupa'nın düşkünlüğü idi.

Doğu Akdeniz'deki Mısır ve Suriye limanlarının art bölgelerinde gösterdiği gü-
vensizlik ve Ege Adalarının sınırlı kapasitede ürettikleri buğday ve zeytinyağı
gelişen Avrupa'nın ham madde ihtiyacını karşılayamıyordu. Avrupa bir ölçüde
ham madde talebinde bulunup tekstil sektörünün beslerken, ürettiği ürünleri pa-
zarlama ihtiyacı da duyuyordu.

Bu süreçte İzmir tüm Osmanlı ihracatının % 20'sini 1700 - 1745 yılları arasında
Fransa'ya yapmıştı. 1745 - 1789 yılları arasında ise Fransa'ya yapılan Osmanlı
ihracatının % 34'ü İzmir'den yapılmıştı. Selanik 1776 - 1779 yıllarında % 14 ve
1786 - 1789 yılları arasında aynı ülkeye % 7.6 oranında ihracat yapmıştı. Aynı
yıllarda İzmir'in Fransa'ya yaptığı ihracat % 40 ve % 38 idi.

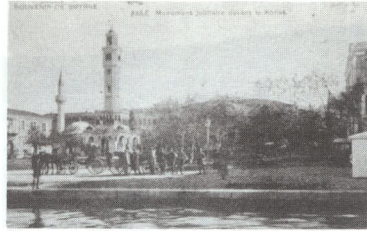
İzmir ithalatta da aynı yüksek oranlara sahip idi. Osmanlı'nın en büyük ithalat li-
manını olan İstanbul ile kıyaslırsak 1776 - 1779 ve 1786 - 1789 arasında İs-
tambul sırası ile % 19.8 ve % 26 oranına sahip iken İzmir bu yıllarda % 34.2 ve
% 31 oranlarına sahip idi. Genel ortalamada Fransa'nın Osmanlı'ya sattığı mal-
ların % 30'u XVIII. yüzyılın ikinci yarısında İzmir'den girmişti.

Ticaretin gösterdiği bu büyük ölçü İzmir'de yaşayan müslüman gruplarla, diğer
azınlık grupların gösterdiği uyumlu yaşama da bağlı idi. Zaman zaman müs-
lümanlar ile uyumsuz durumlar oluşmasına karşın genel anlamda dış dünya ile
ticari bağlantı sağlayan azınlık gruplar ticareti yönetiyorlardı. Müslümanların ba-
zı zamanlarda karşı çıktığı dönemlerde kentte büyük ölçüde karmaşa yaşanır
ve ticari hayatta kısa dönem kesintileri olurdu. Bunların en önemlisi 1774 ve
1797 yıllarında görülmüştü. Müslüman grupların karşı çıkmaları sonucu azınlık
grupların ekonomik göstergelerinden aldıkları güçlerine sınırlar getirilmişti. Bu
yıllarda görülen ayaklanmalar sonucundadır ki İzmir'de mimari yeni boyutlar ka-
zanmıştı. Konut ve işyerlerini kapsayan bu yaklaşımda dıştan göze çarpan ilk
öğeler pencere ve kapılarda demir parmaklıklar ve demir kepenkler idi. Özellikle
konut mimarisinde plan tiplerinde de karmaşık bir düzenin yer alması bu tür sa-
vunma zorunluluklarından olmuştu. Yine aynı yıllarda İzmir dışında yer-
leşmelerin temellerinin atıldığı da görülmektedir. Bornova, Buca, Karşıyaka,
Bayraklı gibi küçük köylere azınlık grubun tüccarları evlerini taşıyorlardı.

1780 yıllarına kadar İzmir ticaretini elinde tutan Avrupalı tüccarlar kapı-
tülasyonların da verdiği haklar ile ithalat ve ihracatı tam anlamı ile yö-
netiyorlardı. Avrupalı tüccarlara verilen haklar 1780'li yıllardan sonra Osmanlı
tebasında olan tüccarlara da verilmişti. Bu yıllardan sonra İzmir, Halep ve İs-
tambul gibi kentsel gelişimi üstün olarak kentlerde yeni bir aracı grup doğmuştu.
Bunlar Avrupalı tüccarlar ile Osmanlı üreticileri arasında iş bağlantıları sağlıyor,
ticari işlemleri ve kayıtları tutuyorlardı. Bu yıllardan sonradır ki İzmir'deki tüc-

XIX. yüzyıl sonu İzmir kenti.

İzmir

Art bölgeden İzmir'e gelen mallar; Küçük bir kervan ve demiryolu vagonları.

İzmir'in karmaşık etnik yapısı ve I. Kordon.

carlar kapasitelerini arttırdılar ve Avrupalı tüccarlar üzerinde ekonomik baskılar kurdular. Bu süreç içinde İzmir'li tüccarlar arasında kredi sistemleri ortaya çıktı. Avrupalı tüccarların fiyat düşürmesi veya uyumlu ekonomik şartlar altında piyasaya çıkmaları kontrol edildi. İzmir'de gelişen bu para piyasası genellikle musevi, Ermeni ve Rumların elinde idi. Bu şartlar Avrupalı tüccarları birlikte hareket etmeye itti. İngilizlerin kurmuş olduğu Levant Company ve Fransızların ortaya çıkardığı Compagnie du Levant birleştiler ve XVIII. yüzyılda Avrupa'da görülen ekonomik kriz İzmir'li tüccarlarca akılcı bir yöntemle kontrol altında tutuldu. Zira ekonomik krizde ihracata yönelen Avrupalılar için en uyumlu pazar Osmanlı idi.

1792 - 1801 Fransız ihtilali ve onu takip eden yıllardaki 1803 - 1815 Napoleon savaşları özeldir İzmir ile Fransa ticaretinde büyük kesiklikler yarattı. Bu dönemde Avrupalı Fransız tüccarların yerini İzmirli tüccarlar aldılar. Zira bu yıllara kadar artan bir oranda yükselen Osmanlı - Fransız ticareti İzmir'i ekonomik olarak güçlendirmiş idi. Bu ivme XIX. yüzyılın ortalarına kadar İzmir ekonomisini yoğun bir tempoya soktu.

XVIII. yüzyılın sonlarına doğru İngiliz kumaş ve dokumaları İzmir piyasasında Fransız mallarının yerini almaya başlamıştı. 1770'lerde başlayan bu rekabet XIX. yüzyılın başında İngilizler lehine döndü. Aynı dönemde Hollanda da kendi devlet şirketini kurarak tüccarlarını koruma altına aldı. Dutch Levant adı altında İzmir piyasasında güçlendiler. Bu süreçler içinde İtalya da İzmir ile ticaret yürüten diğer önemli bir ülke idi.

İtalya'nın İzmir ile yürüttüğü ticaret başta Livorno, Cenova, Messina, Trieste, Ancona ve Venedik limanlarından oluyordu. İzmir'e mal satan ve mal alan pek çok İtalyan tüccarın yanında Fransız ve İngiliz tüccarlar bu limanları kullanıyorlardı. Adı geçen kentlerdeki depolar ve özellikle Livorno limanı kanuni olmayan ticarete açıktılar. Buralarda herhangi bir kural olmadan her türlü ticari işlem yapılıyordu. Özellikle barış dönemlerinde bu son limanın iş hacmi büyük oranlara erişiyordu. Fransız ve İngilizler ve hatta Hollandalılar kendi ülkelerindeki vergi ve gümrük tarifeleri dışında İzmir'li musevi, Rum ve Ermeni tüccarlar ile anlaşarak müşterek çalışıyorlardı. Yukarıda bahsini ettiğimiz İzmirli tüccarların XVIII. yüzyıl sonunda, 1780'li yıllardan sonra kapital artımına sahip olmalarının arkasında bu olay yatıyordu. Aynı yıllarda İzmir'e gelen mallar İzmir limanı yerine Çeşme, Seferihisar, Kuşadası limanlarına iniyordu. Bu yörelerde de kontrolden uzak, gümrükleme dışı uygulamaya tabi mallar Ege ve İran'a kadar uzanıyordu. Bu amaçlardır ki örneğin 1780'li yıllarda Kuşadası'na gemilerin yanaşması için bu tüccarlar özel liman ve iskele yaptırıyorlardı. (Scala Nova).

Süreçte İtalyan limanlarının hakimiyeti o denli güçlü idi ki 1781 - 1782 yıllarında İngiliz donanması Hollanda limanlarını abluka altına alınca, Hollanda İzmir ile ticaretini İsviçre üzerinden Trieste limanı ile gerçekleştirmiş idi. Dolayısı ile bu ablu kadandan ne Hollanda ne de İzmir ekonomik zarar görmüştü. Trieste'ye yerleşmiş özellikle Rum tüccarlar ve bunlar arasında zaman zaman görülen Osmanlı tebasındaki kişiler Dutch Levant Şirketinin ticaretini yürütmüş, Fransa'nın politik ve ekonomik kriz dönemlerinde (1792 - 1815) İtalyan limanları yine İzmir'in batı ile ticaretini bağlamış ve bu kentin Avrupa'nın krizlerinden ağır zararlar görmesini önlemiştir.

XIX. yüzyılda İngiltere'nin gelişmesi, Amerika Birleşik Devletleri'nin ham madde ihtiyacı ve Endüstri Devriminin ortaya çıkardığı yine ham madde gereksinimlerini karşılamak üzere İzmir limanı büyük bir yük üstlenmişti. Buna rağmen İngiltere'nin denizlerdeki hakimiyeti daima İzmir'e olumsuz etkiler yapmayı amaçlıyordu. 1792 - 1815 yıllarında da özeldir İzmir - Marsilya ticaretini ve genelinde Marilya ve Fransa ticaretini kesmeye yönelik İngiliz donanması girişimi kuzey İtalya limanları kanalı ile giderilmişti. İngilizlerin Akdeniz hakimiyeti Ege

Denizi'ne kadar girmiş, 1814 yıllarında Karaburun açıklarında İzmir'e gelen ticari gemilerin limana girmesini önlemiş ve limanı bir ölçüde ticari aktiviteye kapatmıştı. Bu dönemlerde Amerikan gemilerinin ve ticaretinin de Akdeniz'e girmesi ile denge sağlanmış ve Osmanlı - Amerikan ticari ilişkileri oluşmuştur. Daha sonraları kısa dönem sonucunda Amerika ticari ilişkilerine kültürel ilişkileri de ekleyecek ve barış gönüllüleri ile Osmanlı topraklarına girecektir. Amerika bu ilişki düzeyini güçlendirirken 1838'li yıllarda Levant Company kendini tükenmiş, ticari ilişkiler bir ölçüde devlet monopollerine dışına çıkmıştır.

1838 aynı zamanda Karadeniz limanları ile İzmir'in bağlantısının kurulduğu dönem olmuştur. Buradaki en önemli sebeplerden birisi de Akdeniz'de XIX yüzyıl ortalarına doğru güvenliğin azalmasıdır.

Görüldüğü gibi İzmir ticareti Avrupa'ya bağlıdır ve hemen hemen her dönemde başarı ile yürütülmüştür.

Kentin ticaretinde görülen ürünler arasında en önde gelen ve gelişimin dinamosu olan ürün XVIII. yüzyılda tekstil ürünleridir. Dolayısı ile İzmir'in ekonomik aktiviteleri ipek, moher, yün ipliği, pamuk ve pamuk ipliğidir. Bunlardan pamuk her zaman ön planda gelmiş, moher ve ipek ise Avrupa için lüks madde olduğu ve Anadolu'dan çeşitli riskler ile İzmir'e geldiği için az miktarlarda oluyor ve az sayıda tüccarı ilgilendiriyordu. Buna karşın bunlar bedeli yüksek ürünlerdi.

Bölgenin pamuk üretimi o denli karlı bir yatırım idi ki Ege'de Avrupalı tüccarların finansman desteği sağladığı pek çok geniş arazi ve ayan büyük toprak parçalarına pamuk ekiliyorlardı veya ektiriyorlardı. Bu dönemlerin sonuna doğru ihracat varlık düzeyi tarımsal kesim dışına taşan ayanlar kente geliyor ve bir dönemlerin devlet erkanınca oluşturulmuş prestij yapılarının yanına benzerlerini yapıyorlardı. Kızlar Ağası, Büyük ve Küçük Vezir Hanların yakınlarındaki Karaosmanoğlu, Karamustafapaşa, Mirkelamoğlu, Köprülüoğlu, Abacıoğlu ve Fazlıoğlu Hanların bunların en önde gelenlerindedir.

Pamuk üretiminde İzmir ve bölgesinin hakimiyeti 1700 yılından itibaren 60 yıl içinde % 1041 ve yine aynı yıldan itibaren 80 yılda % 12400 oranlarına çıkmıştı. Tabiiatı ile başlıca ihracat ürünü olan pamuk bazı dönemlerde devreden çıkarılıyordu. Örneğin 1738 Sarıbeyoğlu isyanı iki yıl boyunca bölgedeki üretimi durdurmuştu. Veba salgınları da aynı etkiyi yaratıyorlardı. Buna benzer etkiler piyasalarında da sürüyordu. Ancak Girit dahil tüm Ege Adaları ile iç Ege'ni para piyasası ve ürün borsası İzmir tarafından kontrol ediliyordu. Buğdayda zeytinyağına kadar bedeller İzmir piyasasından geçmekte idi.

Pamuk hakimiyeti İzmir'de 1793 yılından itibaren Amerika'da üretimin artması ve çirçir makinalarının kullanılması ile hızlı bir düşüşe geçti. İzmir artık Avrupa pamuk borsasının belirleyicisi değildi. 1820 yılında Fransız tüccarlar Anadolu'yı sattıkları kumaşın pamuğunu karşılayacak miktarda dahi yöreden pamuk almıyorlardı. Bu yıldan sonra artık İzmir pamuk ithal etmeye başladı. İzmir limanı ise Avrupa'ya incir, üzüm, kuru meyva ve buğday satar oldu. 1830'lu yıllarda sonra ise İzmir Avrupa'dan tüketim malzemeleri ithaline yöneldi. 1837 veba salgınından sonra da İzmir'in nüfusu giderek arttı. Zira artık art bölgesindeki tarım sektörünün iş gücüne ihtiyacı azalmaya başlamıştı ve tarım sektöründe ürün değişiminden ötürü işsiz sayısı çoğalmıştı. Tabiiat ile burada en büyük pamuk üretiminde çalışmak üzere adalardan getirilen Rum nüfus idi. Pamuk üretiminin durması bunların büyük kentlere, başta İzmir olmak üzere göçmesini sebep olmuştu.

Bu dönem aynı zamanda İzmir ekonomisinde hakim olan Fransa'nın da yerini İngiltere'ye bırakmasına sahne oldu ve İzmir kentinde ekonomik bir kaosun ortaya çıktığı görüldü. Ekonomik etkinlik değişik ilkelere sahip grupların eline geçerken, ekonominin dayandığı tekstil ürünü yerini tamamıyla farklı bir ürün

Depolama hanları ve I. Kordon.

İzmir'in dış dünya ile ilişkisini sağlayan Pasaport dairesi ve tegrathane.

bırakmıştı. Kentteki ekonomik bozukluğa eklenen nüfus artışı ve siyasi alandaki başarısızlıklar genel ekonomik düzeyi de başıbozuk bir seviyeye itti.

Aynı bozukluk imar faaliyetlerinde de kendini gösterdi. İç liman dolarken düzensiz imar kenti kapladı. Gelen göçmenlere yeni alanlar iskan için verildi. Kent bu aşamada kendini kurtarmak için yeni bir düzene giderken ekonomik ve siyasi kontrol, geçmiş yıllarda kapital sahibi olan azınlık grupların eline tam olarak geçti. 1867 yılında yabancılara toprak sahibi olma hakkının tanınması ile hız kazanan bu durumda İngiliz işletmeciler İzmir'de yeni tesisler kurdular. İş gücünün bol ve ucuz olduğu kentte düşük ücretli işçi kolayca sağlanıyordu. Bu grupların tarım kesimine de girdiğini, büyük miktarlarda tarım toprağı satın aldığını da görüyoruz. Toprağın göreceli olarak bol olduğu Ege'de, kapital sahibi yabancılar, toprağı işleyenlerin zayıf kapitallerine üstün geldiler ve toprakları satın aldılar. Bu sistem ile Anadolu'da var olan toplumsal özellikler bozuldu. Üretim ilişkileri değişti. Osmanlı toplumunda devletin mali temelini oluşturan küçük üretici grup önemini yitirdi. Üstün gruplar kentlerde de ticaretin yanında sanayi dallarını da ellerine geçirdiler. Tarım kesiminde Baltazzi'ler Bornova ve Aliağa'da 247.000 ve 82.000, R. Wilkin Tire'de 130.000, G Maltaas Tire'de 123.000, Edwards Buca'da 82.000, Patterson Nazilli'de 50.000, Rees Nazilli'de 30.000, Abbott Buca'da 75.000 dönüm ve daha pek çok aile hektarlarca arazi satın aldılar. Bu şekildedir ki tarımsal ürün ve üretim de el değiştirdi.

Arazi sahibi olan ve yukarıda sözü edilen grupların dışında Tüklerin de arazılar vasıtası ile geniş araziler ve çiftlikler kurduğunu az da olsa görüyoruz. Örneğin Bergama'da Araboğlu İsmail Ağa son dönemlerde görülen ve buğday eken geniş arazi sahiplerinden biridir. Bütün bu üretici kuruluşlar pazarlama konusunda eski yıllarda olduğu gibi Ermeni ve Rumlar kullanıyorlardı.

İzmir'deki ticarete ise hemen her iş yerinde musevileri görmek mümkün olabilmekte idi. XVIII. yüzyıl sonlarına doğru Manisa pamuğunu, Bursa'da üretime geçilen ipeği toplayan ve ihraç edenler de görülüyordu. Aralarında Isac Ağa gibi arazi sahipleri ile bankerlik yapan Sidi ailesini önde gelen gruplar olarak görmekteyiz.

Bu çizgi içinde gelişen ticari dinamizm, İngilizlerin Basra limanını kullanarak İran ticaretini tamamen güneye kaydırmalarına rağmen kentte hiç bir zaman durmadı. Ancak, değişen koşullar kentte sahneye farklı bir düzeyde yansıdı. Banka ve banker ilişkileri düzeyinde depolama faaliyetlerini de değişik yansımaları kentte dalga dalga yayıldı. XIX. yüzyıla girilip son elli yıla geçildiğinde çok sayıda depo binası kenti bir ölçüde istila etti. Kente gelen hızlı mal akımı geleneksel han yapılarının dışına çıkarak yeni depolama binalarının mimarisini ortaya koydu. 1878 yılında bitirilen rıhtım ve liman ise İzmir ticaretinde yeni bir sahife açıyordu. Yapılan dolgular ve binalar başlıca bir inceleme konusunu oluşturmaktadır. Eski han yapılarının konaklama odaları iş takipçileri ve simsarların ofisleri olurken hanlar yok olmaya başlamışlardı. Bu dönem yapılarında ticari hayata katılmış binaların pek çoğu Anadolu'da başka yerlerde görülmeyen tarzlarda inşa edilmişlerdi. Tek katlı olan bu yapıların bir kısmında kendine özgü bir tarzda iç avlu olduğunu da belirtebiliriz. Kendi çapında gelişen kentin ti-

Ticareti pekçok kez doruklara çıkan bir kentin sonu (14 Eylül 1922 - I. Kordon)

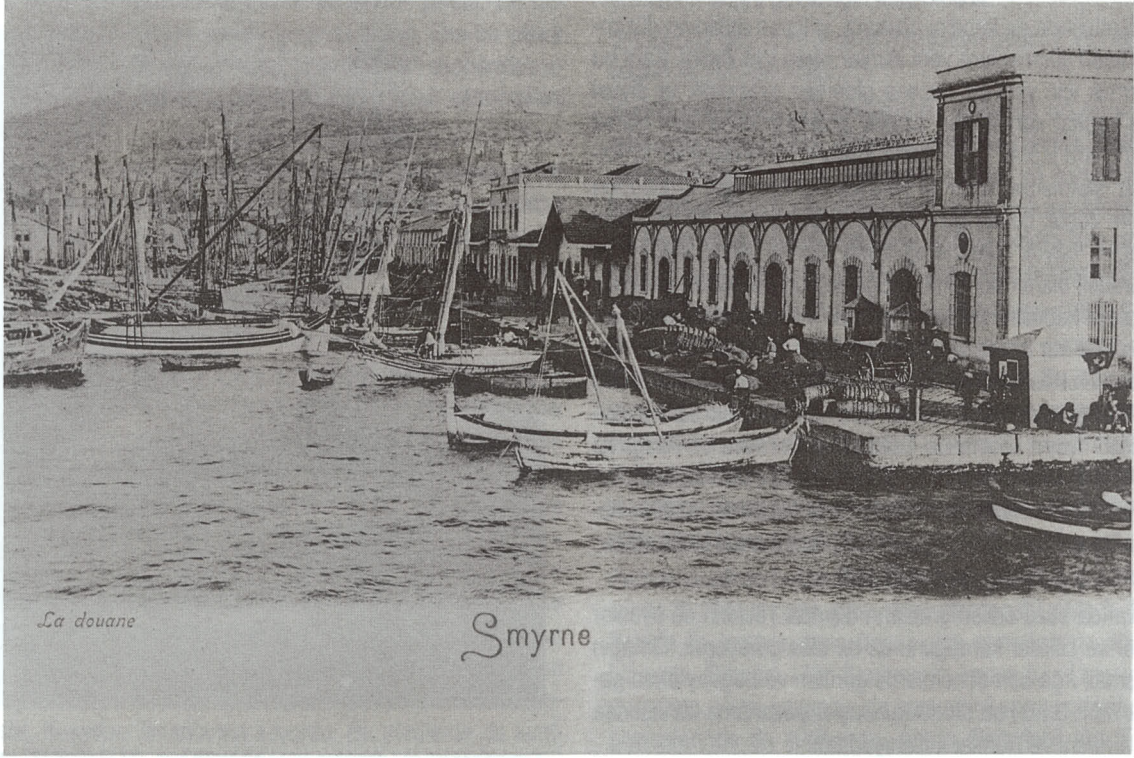
cari amaçlı ancak düzensiz dolgu alanı olan Kemeraltı yöresinde yine arasta tipine benzer depo binaları yer aldılar. Geçmiş dönemlerde açık alanlarda depolanan mallar artık eskisi gibi Kervanlar Köprüsü ve diğer yörelere bahsi edilen ve kendi ölçeklerinde korumalı bu yapılarda ihraç edilecekleri günü bekliyorlardı. Dolayısı ile yapıların ortaya çıkmasında emniyet ilkesi de gözardı edilemeyecek bir düzeye gelmişti.

Bahsi edilen ve kentin ticari gelişiminde, kente giren yolların önemi kadar iç dinamizmi sağlayan gelişme ve ürünün görüntüsünü tamamlayan şehir içi hanları da bir bütün oluşturmaktadır. Bu yapıların süreç içinde gösterdiği evrim büyük bir ticari merkezi olan İzmir'in ticari dinamizmini açıklayıcıdır. Şöyleki başlangıçta Osmanlı kent içi hanları ile başlayan karakteristik yapı tarzı sonuçta gerek malzeme ve gerekse plan tipi olarak tasarım açısından İzmir'e özgü bir tarz yaratmıştır. Ayrıca İzmir'in fiziksel gelişimine de ışık tutacak pek çok veriye de sahiptirler ve bir ölçüde İzmir'in ticari hayatındaki özgün değerleri ve kentin dışa açılım sürecinin belirleyicileridir.□

" Denerjim yoksulluğu yalnızca bazı kişilerin değil, aslında insanlığın denerjimlerindeki yoksulluktur ve bu da yeni bir çeşit barbarlıktır... "

" Bizler yoksul duruma düştük. Bugün elimizdeki birkaç kuruş geçsin diye değerinin yüzde birine rehin bırakıp insanlığın mirasını parça parça elden çıkardık... "

Walter Benjamin

Bugün iki veya üç aksının yıkılarak ortadan kaldırılması, kalan bölümünün de geriye çekilerek yeniden inşa edilmesi düşünülen Eski Gümrük Binaları Kompleksi, İzmir'in en önemli kültür mirasıdır.

Bir tek taşının bile herhangi bir müdahaleye uğramaması gerekir.

Unutmamalım Diye !

Ralph Fasanella ve Bir Kentin Duyumu

Ancak, modern bir kent yalnızca bir yer değildir; aynı zamanda, resmedilmeden çok önce, kendi içinde bir imgeler dizisi, bir iletiler ağıdır. Bir kent, görünümüleri cepheleri ve planlarıyla öğretir ve koşullandırır. Ama hiçbiri bunu en az elli yıl boyunca (1870-1924) uzak köylerden, gettolardan ya da küçük kasabalardan gelen milyonlarca göçmene eşi bulunmaz bir konaklama noktası ve kaynaşma zemini sağlamış olan New York'tan daha dramatik bir biçimde yapamaz. Bu kent yeni gelenlere neleri unutmaları, neleri öğrenmeleri gerektiğini gösteriyordu. New York'un öğrettiklerini kimse planlamıyordu. Bu kent verdiği dersler, örnek oluşturma yoluyla. Olduğu haliyle kent, kendi yasalarını koyuyordu. Fasanella'nın resimleri çok derin düzeyde, kent görünümünün yasa olarak öğrettiği bazı dersler üzerinedir... Manhattan'ın fotoğrafları adayı bir anıt gibi gösterir. Fasanella'nın resimleriye bu adayı durakların en geçicisi ve en değişkeni olarak gösterir. Gerçekte orada hiçbir şey tutulamaz. İşte bunun için Fasanella, protesto olarak ucuz apartman binasının tuğla duvarına, kent bütün derslerine tıpkı resimleri gibi meydan okuyan bir çağrı yazar; unutmamalım diye!...

Bu çağrı, nostaljiyle karıştırılabilir. Değildir. Modern kentin, boş uzamı ve zamanıyla dayattığı şeye karşı cepheden girilen bir protestodur; bu : kişilikten yoksun bir tarihsizlik! Kentin, insanı insanlıktan çıkarılışını yenme yetisine sahip biricik güçlerin buluşup güçbirliği yapabilecekleri mevzi ancak böyle bir protestonun mevziidir.

(O ANA ADANMIŞ) Metis Yayınları 1986, John Berger'den Seçme yazılar sf: 29-34)

Galip ERGENECİ *

Uygulamalı bilim dallarında yapılan çalışmalarda, amaçlar ve araçların tanımları, günümüzden geriye doğru gidilerek kronolojik bir titizlikle yapılagelmiştir.

Mimarlık uygulamaları, günümüzde olduğu gibi tarihsel bilgilerin ya da verilerin kronolojik dizin avantajına sahip değildiler; bugün için de değiller! Yapılan eserler; kalıcılık felsefesi tanımında geleceğe bırakılıyordu. Günümüzde bu eserlerin tarihine bakarak mekan etmelerini tanımlamaya çalışıyoruz.

Çalışma sonucunda mekan etmelerine; geçerlidir ya da olsa olsa böyle olurdu diyoruz. Aslında mekan etmelerini incelerken kurgunun kararlarını ve nedenlerini belli bir tutarlılıkla ortaya koyabiliyorsak mekansal sorunu tanımlayabiliyoruz demektir. Nitekim bir eseri diğerlerinden önemli kılan mimarisi mi; yoksa bu mimarinin sergilendiği topografya mıdır? Yoksa o eserin oraya yapıma kararı mı olmalıdır? Diğer bir deyişle; o eserin oraya yapıma kararlarını hazırlayan ilksel tutarlıkların biçimlendirdiği mekan etmeleri mi olmalıdır? Aslında önemli olan; üzerinde durulan bu mekan etmelerinin, belli bir tutarlılık çerçevesinde yeniden "kalemi" aslına uygun olarak oynatabilmesidir. Biz; mekan etmenleri, yardımıyla çizdiğimiz bu çizgileri, gelecekte, geçmişten - günümüze kalan emanet "tarihi miras şablonu" nun üstüne koyabiliyorsak; tarihteki kronolojik zamanı aşmış, mekandaki zamanı yakalayabiliyoruz demektir.

İşte "mekandaki zaman" dediğimiz bu zaman boyutunda mekan bilincini tanımlayabiliriz. Gerçek anlamda mekansal bilinç; bu soyut zaman boyutunda gelişim ve değişimleri tanımlayabildiğimiz zaman vardır. Bu gelişim ve değişimlerin tanımında esas olan bazı ana kararların mevcudiyetidir. Bu ana kararlar; gelişim ve değişim sürecinde, bu süreci ifade eden, bir takım diller doğurmaktadır. Bu bağlamda, söz konusu dillerin nasıl okunacağı ve bu diller arasında varsa; ortak bir tutarlılık ortaya koymak önem kazanmaktadır. Bu tutarlılık; ilk oluşumun oluşuş ve eklenme nedenleri tanımlamakta yeterli olacaktır. Bu aşama da bizi, mekan bilinci dediğimiz soyut zaman boyutunda

yaptığımız çalışmayı, günümüzdeki zaman diliminde tanımlayabilme ve başkalarına açıklayabilme ve de bir sonraki nesle aktarabilme olanağı sağlayacaktır.

Mimarlıkta temel bir çelişki meydana gelmiştir.

Bu çelişki, evrensel yerel veya aktüalin;

• Sonsuza kadar geçerli olabilecek bir çözümle;

• Bir yerde veya zaman içinde geçerli olan çözümün;

birbirinin tamamen zıt amaçları varmış gibi düşünülmesidir.

Evrensel yaklaşımlardan bir tanesi sonuç olarak; herkes tarafından kullanılması arzu edilen normlar, standartlar, davranış biçimlerini ortaya koymaktadır. Evrensel davranışın bir standardı varsa; bu davranışı çevreleyecek mekanın ya da meydana getirilen ürünün de o davranışın standartlarına uygun, onu tamamlayan bir niteliği olması gerekiyor. Şimdi bu standardı yapı alanına tatbik ettiğimiz an; bu defa mimar olarak sorumluluğumuzu çok farklı bir şekilde görme gereği, Lewis Mumford örneğinde olduğu gibi kendiliğinden doğuyor:

"Venedik'in şehir planlama çalışmalarına getirdiği yenilik hiçbir zaman içerilmedi, ancak başka şehirlerce taklit edildi. İnsanlar Venedik'in planına doğanın bir tesadüflüğü olarak baktılar. Halbuki Venedik'in özgünlüğü, tek tek doğal özelliklere dayalı cesur bir adaptasyonlar zincirinin meydana getirdiği evrensellikti. Bu neden benim amacım, Venedik'in planını incelemektir. Çünkü Venedik daha ileriye, bilim çağıımıza kadar geldi..." (The City in History)

Bir mimari mekanın biçimini, yalnızca o mekanın yaratıcısının soyut bir kaygısı, ya da tamamen işlevci bir tutumla, yalnızca söz konusu mekanda yer alan işlevlere uygunluk sorunu olarak ele alacak olursak; mimari mekanın algılanmasında ve yorumlanmasında büyük bir eksikliğe düşeriz. En kısa ömürlü yapıyı bile, otuz sene yaşayacak yapıyı bile düşünsek, bu yapıyı dünyada bir kere koyduğumuz zaman, beş sene sonra onu yanına ikinci bir yapı yerleştir-

* Yük. Mimar

diğimizde, birinci yapı ikinci yapıyı belirliyor; mesafesiyle, duruşuyla, etmenleriyle... Dolayısıyla birinci yapı otuz senede yok olsa bile, yapının oraya yapılma kararları, meydana getirdiği sosyal statüyle yaşıyor. Yaşadığımız, yaşamayı içinde öğrendiğimiz çevre bizden önce yaşayanların biçim kazandırdığı bir çevredir. Bu çevreyi oluşturan nesnel öğelerde yaşamsal bir dinamik vardır. Çevre yaşam biçimini, hem etkiler, hem de izler. Değişen sosyal ve ekonomik yapı, bilme ve yapabilmenin gelişen çizgisi, bunlarla bütünleşen değerler sistemi içinde yeni beklentiler, yeni tercihler ve gereksinimler yaratırken, yeni yaşam biçiminde işlevini yitiren çevresel düzenlemeler değişecek ve yenilecektir. Bu değişmeyen bir süreçtir.

Var olan doğal ve/veya yapay çevreye yeni bir yaşam biriminin eklenmesi;

- O ortamı temelli ve kalıcı bir biçimde etkilemekte ve değiştirmekte olduğunun farkına varılması,
- Yeni birimin önce var olan karşılıklı etkileşim içinde, birlikte yaşayıp algılanacağına bilincinde olunması,
- Varolanı anlamaya ve durumun gereklerini sorgulamaya gerek duyuluyorsa; mümkün olabilir.

Kentin fiziksel düzeni değişmez varsayılmaktadır. Bu düzenin devamlı olarak değişen kişisel sosyal gereksinimlere bağlılığı hiçe sayılmaktadır. Kentsel form ve fonksiyon dar çerçeveler içinde ele alınmaktadır. Sonuç olarak formu dar bir kentsel çevrede fonksiyonların kapsamı çok sıkı şekilde uydurulmaya çalışılmaktadır. Böylece alansal bir sınır olgusu ortaya çıkmaktadır.

Yeni kararların formlandığı bu sınırlar daha çok mevcut yapılaşmanın formlarını zorlamaktadır. Sonuçta bu eski formlar mücadelede yalnız başlarına kalmaktadırlar, "eski eser" sıfatı kazandırılarak "tarihi miras" konumunda koruma altına alınmaktadır. Böylece: -"Eski eserler" (!) yapılaşmayı sembolize eden birer anıt durumuna gelmektedirler. Bu durum sonucunda bileşeni durumunda olduğu örüntünün ifadelerini yitirmektedirler. Tarihi, süreçsel anlamda sürdüren yapılar, "anıt sal yorum" sonucu şehir içinde noktasal bir ilişki düzenine oturtulmaktadır. Bu düzlemde değerlendirilerek, sınırlı anlamda, yeni yapılmakta olan formlara birer veri kaynağı olmaktadır.

Eksilenleri, yitip gidene, çürümeyi, parçalılığı eleştiriyoruz. Bu yenilenmenin bilinçsizce cazibesine kapılmıştır. Bu yenilenme ortamında yitirilip giden; **ŞEHİRLER ÜZERİNDEKİ TOPLUMSAL BİLİNÇ BİRLİĞİDİR!**...

"Toplumsal bilinç birliği"nin günümüze ulaşan İzmir'deki en son kanıtı; "Gümrük binası" diye adlandırılan yapı grubudur. İzmir; Batı Anadolu İskan Coğrafyası oluşumunun günümüze kadar devamını sağlayan en önemli ticaret limanına sahipti. Bunlardan daha önemlisi İzmir; bu limanın oluşturduğu mekan organizasyonunu da, yaşayan mekan etmenleriyle günümüze kadar taşıyabilmiştir.

İşte "Gümrük Binası" kompleksi; doğanın doğal sınırlarını formlandırma iradesine sahip bu mekan organizasyonunun bir parçasıdır.

İzmir Gümrük binası; Mustafa Kemal Paşa Sahil Bulvarı ile Fevzi Paşa ve Cumhuriyet Bulvarlarının kesiştiği yerde denize doğru uzanmış bir bina topluluğudur. Geçtiğimiz yıllarda yapılan Konak Meydan Düzenlenmesi çalışmalarında alınan kararla taşıt trafiğine kapanan Cumhuriyet Bulvarının Konak bölümündeki yüksek katlı kamu binaları ile yine aynı bulvarın Cumhuriyet Meydanına kadar olan bölümündeki, aynı zamanda I. Kordon'da da cepheleri bulunan banka binaları; Gümrük Binası çevresindeki bugünkü kabukları meydana getirmektedirler. Bu binaların oluşumundaki etken imar durumları, I. Kordon ve Cumhuriyet Bulvarı yol güzergahları ve genişlikleridir. Gümrük Binası; Cumhuriyet Meydanındaki Pasaport İskelesinin sınırladığı, halen küçük tonajlı gemilerin yükleme ve boşaltma yaptıkları, yatların ve ufak teknelerin kullandıkları, eski limanın; kapısı durumundadır. Yine bu limanın mendireğinin kıyıya en yakın olduğu yerlerde Gümrük Binası ve Pasaport İskelesi bulunmaktadır.

Gümrük Binası; halen Güney Deniz Saha Komutanlığı ve İzmir Büyükşehir Belediyesi tarafından kullanılmaktadır. Geçtiğimiz yıllarda nazım imar planı dahilinde gerçekleştirilen İzmir - Urla - Çeşme Otoyolu kapsamında yer alan İkiztepe - Konak - Halkapınar güzergahı kent içi geçiş ve kavşak çözümleri, Gümrük Binası ve çevresini içine almaktadır. Çalışmalar; İzmir Büyükşehir Belediye, Karayolları 2. Genel Müdürlüğü ve İzmir 1 No'lu Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu tarafından sürdürülmektedir. Bu bağlamda Gümrük Binasını, hayli önemli günler ve kararlar beklemektedir.

Gümrük Binasının tarihi incelendiğinde; yapım sürecinin rıhtım inşaatı ile ilişkili olduğunu; yine rıhtım inşaatının buradaki yabancı sermaye ile İstanbul'dan gelen bazı kararlarla da yakından ilişkileri görülmektedir.

Örneğin 22 Eylül 1856 tarihinde bir fermanla verilmiş olan İzmir - Aydın Demiryolu imtiyazı; İzmir şehrinin fiziksel gelişme biçiminin önemli bir şekilde etkilemiştir. Şehrin dolayısıyla limanın zengin tarımsal çevre ile ilişkisini kuvvetlendiren demiryolları, şehrin bu tarihten sonra büyümesini zorlayan nedenlerden biri olmuştur. ¹

Rıhtım çalışmasına olanak sağlayan diğer bir gelişme 15 Haziran 1867 tarihinde çıkarılan ve yabancılara mülk sahibi olma hakkını veren kanunun çekiciliğinden sözedilebilir. ² Bu imtiyazla ilgili olarak F. Rougon şu bilgileri veriyor. ³

"1867 yılına kadar İzmir'de yapılar, herhangi koruyucu bir mendirek tesisinin bulunmaması nedeniyle doğrudan doğruya körfeze açılmakta, dalgalarla yalınmakta, malların ve yolcuların yüklenip boşaltılması büyük güçlüklerle neden olmaktadır. Bu tarihte, İzmir'de yerleşmiş bulunan üç İngiliz taciri, devletten herhangi bir garanti talep etmeden, şehrin önünde en az 4 km. uzunluğu ve 28.75 m. genişliği bulunan bir rıhtım inşa etme imtiyazını elde ettiler. Osmanlı Hükümeti, onlara, deniz yoluyla giriş ve çıkışlarda bütün eşyalardan ve mallardan belirli bir rüsum alma hakkını tanımakta ve ayrıca denizden kazanılacak arazinin tümünün mülkiyetini vermekteydi. İnşaat çalışmaları için beş yıllık bir süre tanınıyordu. Yapılacak işler, rıhtım üzerinde tramvay hatlarının döşenmesi, kanalizasyon tesislerinin sağlanması ve uygun görülecek bir yerde mendirek inşa edilmesi gibi hususları kapsıyordu. Bunlara karşılık verilen imtiyaz 25 yıl süreli olacak ve bu sürenin sonunda rıhtım devlete geçecekti."

Bu imtiyazın, bundan öncekilere, göre en önemli özelliği, kuşku yok ki, şirkete geniş arazi parçasını denizden doldurularak, sahip olma, istediği gibi kullanma, arsa haline getirip satma ve böylece kar etme yetkisini vermesiydi.

Mübeccel B. Kıray bu imtiyazdan bahsederken; "Böylece rıhtım şirketi hem İliman hem rıhtım resmi olarak masraflarını amorti ediyor, hem de şehrin en pahalı arsaları haline gelen kordon arslarını satarak masraflarını kapatıyordu." demekte ve daha sonrada "Kordon ve Rıhtım Şirketinin İzmir şehrinin yarı koloni devresindeki en münakaşalı yatırım gibi görüldüğüne" değinerek: "Yalnız Osmanlı Devletinin vergi alma fonksiyonuna müdahale etmesi bile kafi karşılık yaratırken, şehir içi arazi söz konusu olduğunda, şirketin, gelenek ve usullerin hepsini altüst eder şekilde toprak üretip satarak, kar ederek, toprakla ilgili her türlü usulü bozduğunu" söylemektedir. ⁴

F.Rougon, şirketin teşekkülü ve işe başlamasıyla ilgili olarak şu bilgileri veriyor: ⁵ "İmtiyaz sahipleri olan üç İngiliz taciri hisse senedi çıkarmak suretiyle bir şirket kurdular ve inşaatı (Dussaud kardeşler) adlı bir Fransız Şirketine verdiler. Ancak, işin finansmanı için çıkarılan hisse senetlerinin fazla rağbet görmemesi ve böylece şirketin inşaat firmasına karşı taahhütlerini yerine getirememsi üzerine, inşaat firması çalışmalara kendi hesabına olmak üzere girmiştir. 1869 yılında şirketin dağılması üzerine de Dussaud Kardeşler bu işteki menfaatlerini korumak amacıyla ve çıkarılmış bulunan hisse senetlerinin ödenmesi karşılığında şirkete bir anlaşma imzalayarak haklarını tümüyle devraldılar. Çalışmalar 1875 Ağustos'unda bitirilmiş ve rıhtım işletmeye açılmış oldu. Bu arada devletle yapılan yeni bir anlaşma ile imtiyaz, bazı kamu tesislerinin yapımı karşılığında 35 yıllık bir süre için uzatılmıştır. Yapılan iş:

1- Konak'tan Aydın Garına kadar takriben 4 km. boyunda ve 1,5 m. yüksekliğinde bir rıhtım ile

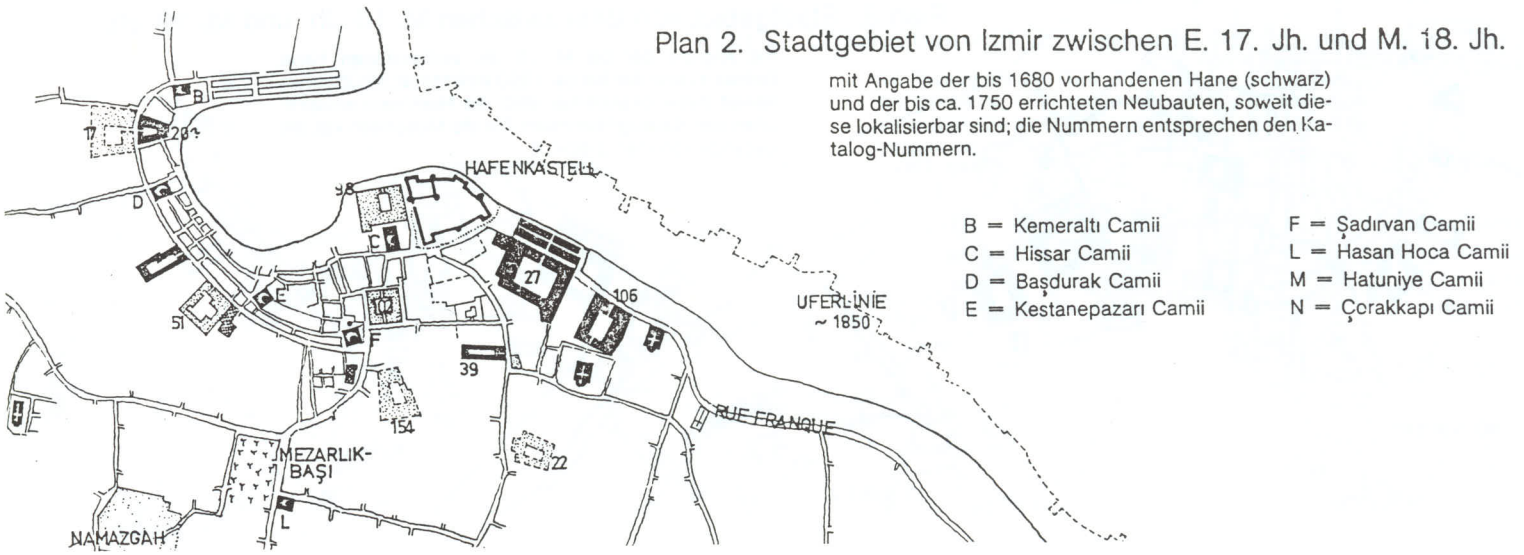
2- İskeleler arasında, uzunluğu 1200 m. yi bulan bir mendirekle, derinliği rıhtım kenarında 6,50 m. den başlayıp içerilerde 10-12 m.yi bulan ve yaklaşık olarak 20 ha.lık kapalı bir liman alanı ve

3- Alanı 12 ha. civarında olan açık bir liman alanından ibaret bulunmaktaydı. İzmir'de iki ayrı şirket, üstelik iki ayrı ülkeye bağlı iki şirket tarafından ayrı ayrı imtiyazlar alınmak suretiyle inşa edilmiş bulunan İzmir - Aydın ve İzmir - Kasaba Demiryollarının, şehir içinde birbirlerine küskün olarak nitelendirilen durumlarına çok kerre değinilmiştir.

Gerçekten de ayrı istasyonları bulunan ve hem rıhtım ve limanla hem de aralarında herhangi bağlantı imkanı sağlanmayan bu iki şirketin, teşebbüs halinde de kalsa, Alsancak Garı yakınlarında (yapımı günümüze kadar sürececek)

Plan 2. Stadtgebiet von Izmir zwischen E. 17. Jh. und M. 18. Jh.

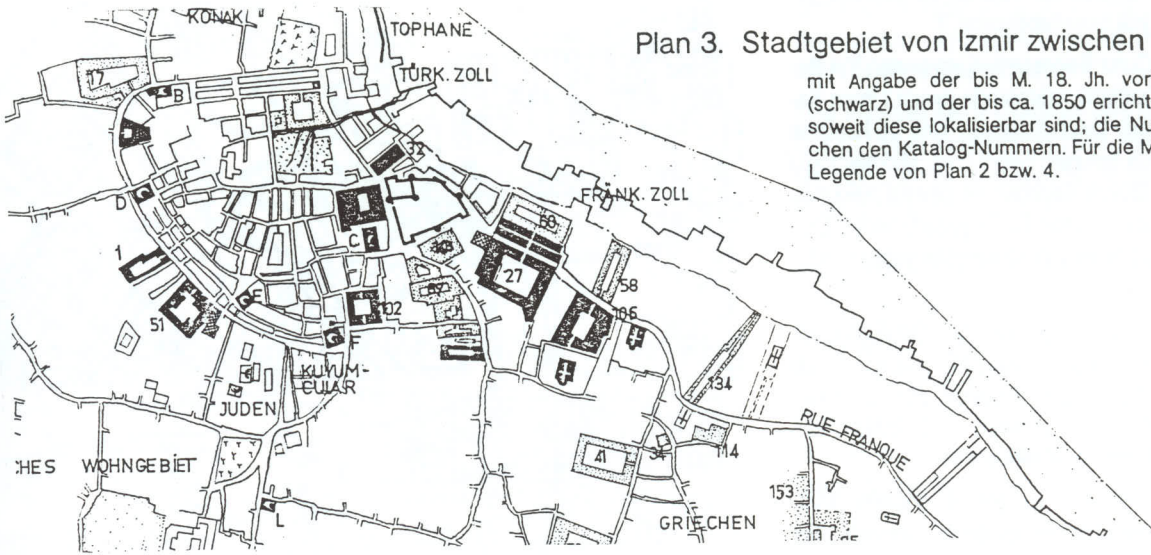
mit Angabe der bis 1680 vorhandenen Hane (schwarz) und der bis ca. 1750 errichteten Neubauten, soweit diese lokalisierbar sind; die Nummern entsprechen den Katalog-Nummern.

Resim 1 : Frenk Caddesinin Kemeraltı bağlantısı

Plan 3. Stadtgebiet von Izmir zwischen M. 18. Jh. und M. 19. Jh.

mit Angabe der bis M. 18. Jh. vorhandenen Hane (schwarz) und der bis ca. 1850 errichteten Neubauten, soweit diese lokalisierbar sind; die Nummern entsprechen den Katalog-Nummern. Für die Moscheen vgl. die Legende von Plan 2 bzw. 4.

Resim 2 : 1675 yılında Sadrazam Köprülü Fazıl Ahmed Paşa'nın Liman Kalesi civarındaki imar hareketleri

yeni bir limanı içeren ortak bir proje etrafında birleşip karara varmışlardır. Bu tipteki girişimler daha sonraları da devam etmiştir. Birinci Dünya Savaşından hemen biraz önce, 1914 yılında, buna benzer bir şekilde kurulmuş olan "İmalat İnşaat Şirketinin" de, Basmane İstasyonunu gümrüğe bağlamak üzere hisse senedi çıkarıp kamulaştırmalara giriştiği ve şirketin tıpkı rıhtım şirketinde olduğu gibi yolun açılmasından sonra iki yanında kalan arsaları satma imtiyazını elde ettiği"

belirtilmektedir. ⁶ Bugünün Fevzi Paşa Bulvarının başlangıcını teşkil eden bu girişim, savaş nedeniyle, iki yanındaki arsaların satılmış olmasına rağmen sonuca ulaştırılmayacak, bulvarın tamamlanması ancak 1935 yılında mümkün olabilecektir.

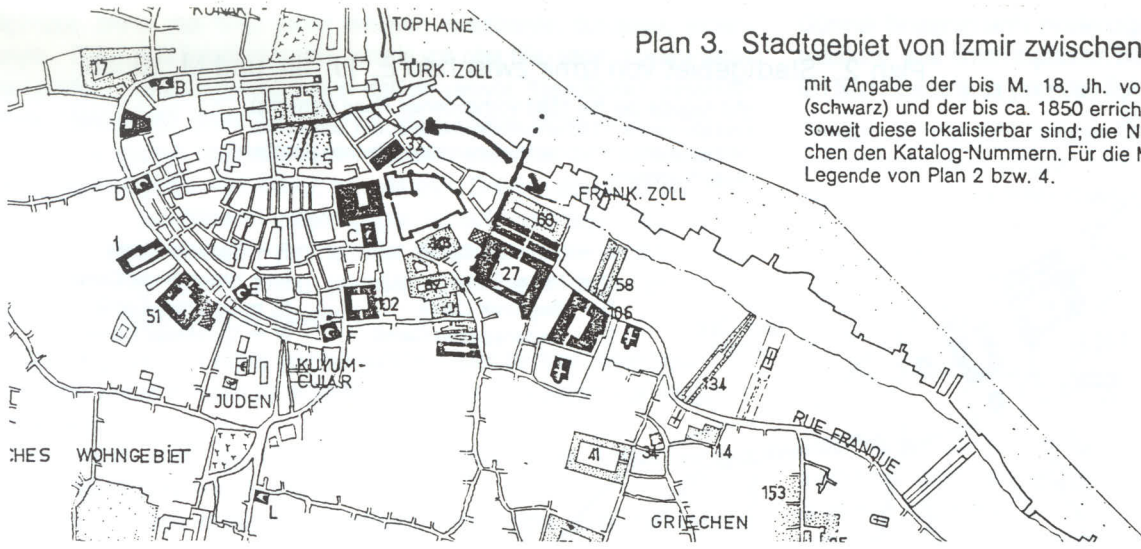
Gümrük Binasının ve dolayısıyla rıhtımın yapım sürecini etkileyen faktörleri ve gelişmeleri incelediğinde olayların belirli bir zaman diliminde gerçekleştiği görülmektedir. Fakat bu tür olaylar bina formunda oluşan mekan etmelerinin oluşum süreci hakkında yeterli bir bilgiye sahip olmamız için yeterli bulunmamaktadır. Bu bağlamda Gümrük Binasının konum itibarıyla yapıma kararları ve bu kararları hazırlayan mekan etmelerini tanımlamamız gerekmektedir. Bu tanım sayesinde söz konusu mekan etmeleri, formların kabuklarındaki oluşuş nedenlerini de açıklayacaktır. Bu yüzden rıhtımın inşasından önceki durumu ele alınması gerekmektedir.

Gümrük olgusunun 16-17. Yüzyıllardan itibaren İzmir'in resmi gündeminde olduğunu kaynaklardan öğrenebiliyoruz.

Körfezden İzmir koyu yönünde gidildiğinde, Körfezin en dar yeri Sancakburnu'ndaki uçta; 1666 yılında inşa edilmiş olan Sancak Kalesi'nin yapım nedenlerinden biri olarak bu gümrük olgusu gösterilmektedir. Sancak Kalesi İzmir koyuna denizden giriş ve çıkışın kıyıdaki bir kale ile kontrolü, sadece askeri değil, aynı zamanda ticari mallarla yüklü tüccar gemilerinin İzmir'i terkederken gümrük Vergilerini tam olarak ödemeleri zorunlu kılacak etkin bir mali etken olarak nitelendiriyordu. ⁷

Sancak Kalesi inşasından önce, Frenk Mahallesi boyunca sıralanan iskeleler, gemilerin mallarını gümrük ödemediği yüklemeye ve boşaltım yapabildikleri yegane yerlerdi. XVII. yüzyılın ilk yarısında İzmir'i ziyaret etmiş olan Fransız gezgini Fermanel; bu küçük limana Hristiyan gemilerin asla girmediğini, Frenk evlerinin topluca bulunduğu Frenk Caddesine paralel olarak demirmeyi yeğ tuttuklarını yazmaktadır. ⁸ İzmir'in bu iş yeri ve ticaret bölgesi olan Frenk Caddesi denize paralel olarak St. Pierre Kalesinden kuzeye doğru uzanıyordu. Yabancı ülke konsolosları ve tüccarları Frenk Caddesinin iki tarafına sıralanmış olan evlerde yaşıyorlardı. Bu cadde ile kıyı arasında bulunan evlerin hemen hepsinin Frenk Caddesine açılan ön kapıları olduğu gibi, denize doğru açılan

Plan 3. Stadtgebiet von Izmir zwischen M. 18. Jh. und M. 19. Jh.

mit Angabe der bis M. 18. Jh. vorhandenen Hane (schwarz) und der bis ca. 1850 errichteten Neubauten, soweit diese lokalisierbar sind; die Nummern entsprechen den Katalog-Nummern. Für die Moscheen vgl. die Legende von Plan 2 bzw. 4.

Resim 3 : Saman - Pazarı sokak aksı

arka kapıları da bulunuyordu. Bu evlerin arkalarında bulunan çıkışlar iskeleye bakıyor ve sahil boyunca hemen her evin arkalarında bulunan bu iskeleler yoluyla küçük teknelerle Frenk gemilerinden yük boşaltabiliyordu. ⁹

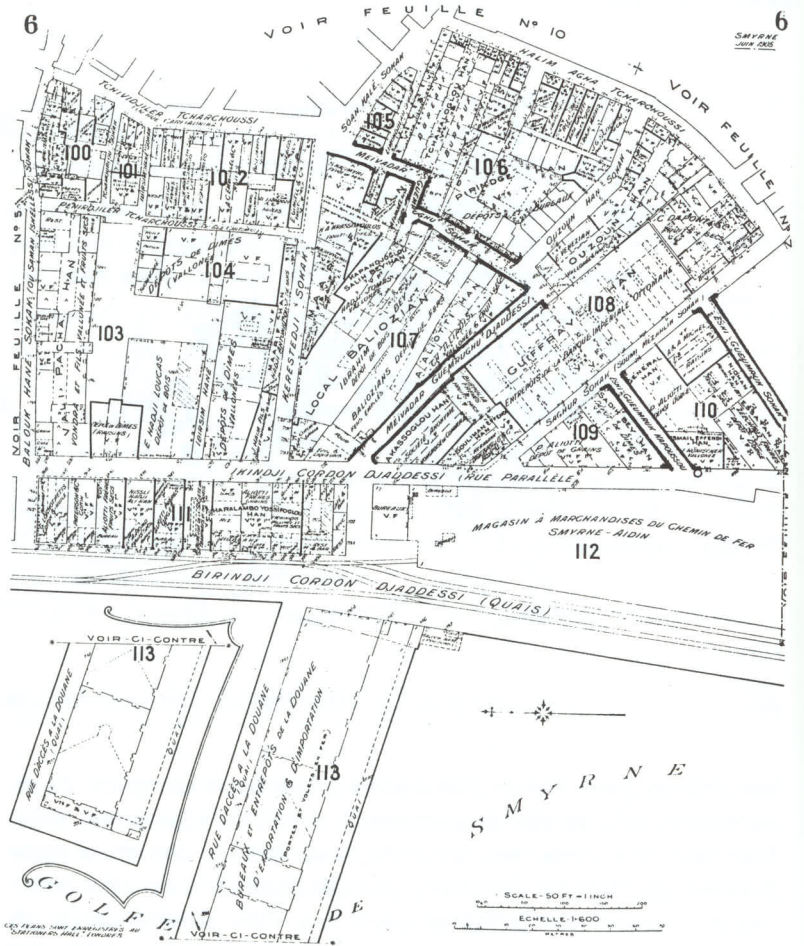
Frenk Caddesi Büyük Vezirhan ve Çakı - Çuha Bedestenleri arasından Yol Bedesteni ile Kemeraltına bağlanıyordu. Bu bağlantı noktasında ayrıca Liman Kalesi ve Manisa Hinterland Yolunun başlangıcı bulunmaktaydı. Yine bu kesişme noktasında bugün de bir bölümü hala ayakta bulunan Selvili Han, Mirkelamoğlu ve Karaosmanoğlu Hanları yer almaktadır. Büyük Vezirhan ve çevresi hakkında bu yıllara ait en iyi açıklama Raif Nezih Bey'in; İzmir Tarihi yazarlarından Delalbaş - Zade Ragıp Paşa'nın oğlu Mehmed Ali Bey'in notlarından yapılmış olduğu alıntılarda görüyoruz. ¹⁰

"Yol Bedesteni ittisalinde, Köprülü - Zade Vezir'in inşa kardeşi olan Büyük Vezirhan vardır... Bugün memleketimizde her cins para piyasası, mezkur handa ve Yol Bedestani'nda bulunan tüccar ve bankerlerin elindedir. Bu hanın karşısında Kara Osman-oğlu ve Mirkelam-oğlu Hanları yanında da Girid Han'ı vardır." (Hicri 1308 (1890/91) Aydın Vilayeti Salnamesi) (Resim 1)

Osmanlılar şehrin ekonomik - ticari potansiyelini ve gerçek önemini XVII. yüzyılın ikinci yarısında anlamışlardır. Bu yıllarda şehrin içinde ve civarında bazı önemli imar faaliyetleri göze çarpmaktadır. İzmir, bu yıllarda Batı Avrupa tüccarları tarafından olduğu kadar, Osmanlı İmparatorluğunun tüccar teba'sı ve İranlı tüccarlar tarafından da sık sık ziyaret ediliyordu. Bundan dolayı İzmir Dünya'nın her tarafından gelen çeşitli ticaret eşyası için çok önemli bir pazar olma yolundaydı. Osmanlı devlet ilgilileri şehrin ticari alanda oynadığı rolü görmüş ve bunu daha da geliştirmek için toplum yararına ve toplumu ilgilendiren büyük binalarla şehrin süsleme çabasına girmişlerdi. ¹¹ Sadrazam Köprülü Fazıl Ahmed Paşa, ticari hayatın canlılığını devam ettirmesi ve emtianın el değiştirmesini kolaylaştırmak üzere bir bedesten inşa ettirdi. Bu binada hem banka görevini üstlenen ve borsaya hakim olan sarraflar, hem de diğer iş yerleri bulunmaktaydı. Bina yapılırken ağırlığının desteklenmesi için temelinde büyük blok taşlar kullanılmıştır. ¹² (Resim 2)

Bu yolda atılan bir sonraki adım, ciddi olarak gereksinme duyulan bir gümrük binasının yapılmasıydı. Denizden kazanılan dolma zemin üzerine inşa edilen yeni gümrük binası yapı olarak da çekici idi. Yeni Gümrük Binasının 1675 yılında tamamlanmasından sonra İzmir Limanına giren tüm yabancı gemilerin yükleme ve boşaltma işlemlerinin bu gümrük binasından yapılmasını sağlamak için İstanbul'dan bir ferman çıkarılarak, İzmir'deki gümrük işlemlerine yeni bir düzen verilmiştir. ¹³ (Resim 2)

Aynı yılda, sonradan Köprülü Hanı olarak adlandırılan Büyük Han'ın temelleri bedesten binasının yanına atılmış ve yapımı 1677 yılında tamamlanmıştı. Bu hanın yanında hamamlar ve hayvanlar için tavlalar yapıldı. Bedesten ve Han taştan yapılmış olup, tavlalar hariç hepsinin üstü kurşunla kaplanmıştı. Bu binaların yapımında kullanılan blok taşlar eski İzmir harabelerinden getirilmişti. ¹⁴

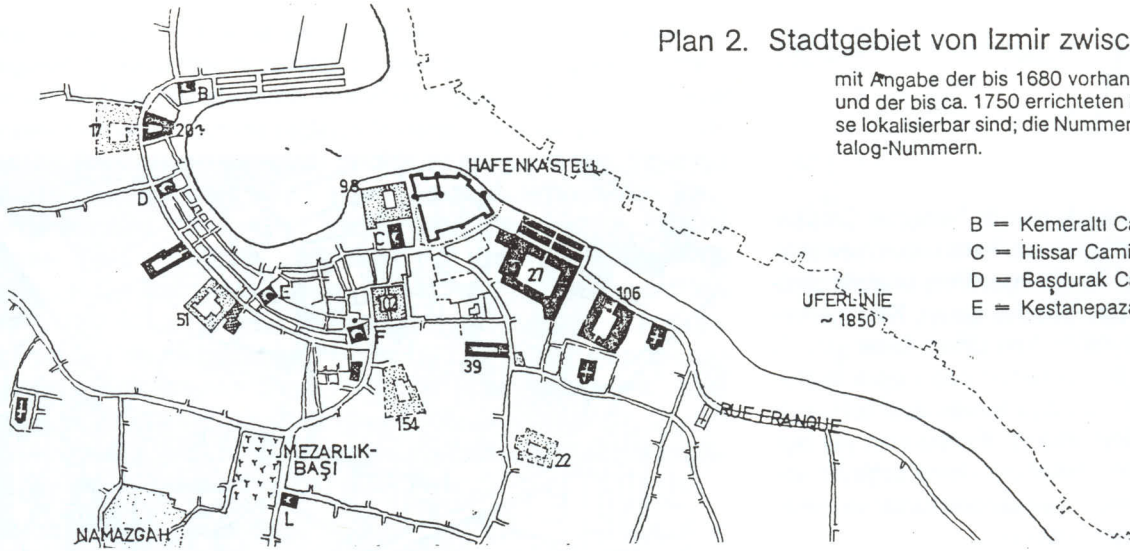
Resim 4 : 1905 Plan D' Assurance

Yeni Gümrük Binası, Liman kalesi ile Büyük Vezirhan, Çakı ve Çuha Bedestenleri ve Girit Han yanında bulunan Saman - Pazarı ve Saman Çarşısı arasında bulunuyordu. Saman - Pazarının bulunduğu, aynı isimle anılan Saman - Pazarı Sokak sonunda Saman iskeleye bulunmaktadır. Yine Liman Kalesi önü ile, Saman - Pazarı Sokak arasında Sadrazam Köprülü Fazıl Ahmed Paşa'nın yaptırdığı söylenen Bedesten ve Büyük Han'ın bu mevkiilerde olduğu hakkında kuvvetli veriler bulunmaktadır. ¹⁵ (Resim 3)

1675 yılında inşa edilen yeni Gümrük Binasından önce o zamanlar halen kullanılan bir başka gümrük binasının varlığını 1670-71 yıllarında İzmir'e gelen Evliya Çelebi'den öğreniyoruz : "İzmir'de küçük limanın karşı tarafında ve Ahmed ağa Camii ¹⁶ önünden itibaren, Kapdan Kaplan Mustafa paşa, Limanın yarısını doldurmuş ve üzerine bir çarşı yaptırmıştı. Bu çarşının uzunluğu 300

Plan 2. Stadtgebiet von Izmir zwischen E. 17. Jh. und M. 18. Jh.

mit Angabe der bis 1680 vorhandenen Hane (schwarz) und der bis ca. 1750 errichteten Neubauten, soweit diese lokalisierbar sind; die Nummern entsprechen den Katalog-Nummern.

Resim 5 : Eski İ Liman izi

dim olup, iki tarafı kırtangı kanadı gibi süslenmiŐ, kargir 150 dükkan ile çevrili bulunuyordu. Bu arŐının nihayetinde ve iskele başında meyve gmrkhanesi olan büyük bir saray vardı... " 17

Yine Archives de la Chambre de Commerce de Marseille (A.C.C.M) (Marsilya Ticaret Odası ArŐivleri)'nin 1688 yılı depremi hakkında verdiği raporla ilgili olarak eski Gümrük Binasının bu deprem sonucu yıkıldığını, yine taştan yapılmış iki depo binasının arasında bulunduğu belirtilen Yeni Gümrük Binasının deprem sonucu çıkan yangından kurtarılmıŐ olduğunu öğreniyoruz. 18 Eski Gümrük Binası Evliya elebi'nin yukarıda Meyveter GmrĞu olarak anlattığı binadır. Yine İzmir Tarihi yazarı Raif Nezih Bey bu mahalli Şöyle tarif ediyor:

"İzmir'de rihim inŐaedilmezden evvel (yani 1867-1868) Girid Hanı, saman iskelesi ve taze meyve gmrĞu piŐŐahına yani İzmir'in en eski, maruf hisarının etrafında, gemiler lengerendaz olduğunu gören ve bilen hala mevcuttur... " 19

Eski Gümrük İskelesi mevkii olarak, Başdurak camii, Ali Paşa Caddesi, Piriç - akaloğlu Hanları eksenindedir.

Öte yandan 1905 Yangın Sigorta Planlarında, günümüzdeki yeri itibariyle Sümerbank binasını Piriç Han'a bağlayan sokağın isminin Eski Gümrük Kapısı sokak olarak adlandırıldığını görüyoruz. Yine Sigorta Planlarında; Piriç han'ın yanında, Uzun han ve Guiffroy Han'ı İkin-ci ve Birinci Kordon'a dolayısıyla bugünkü Gümrük Binasına bağlayan sokak, Meyveter GmrĞu Caddesi olarak adlandırılmıŐtır. 20 (Resim 4)

İzmir'in türlü doğal afetler, savaŐlar ve topografik deĐiŐimler geçirdiğini öğreniyoruz. Bu durum karşısında doğal olarak, gümrük binası hakkında tanım ve nedensellik kapsamında ilksel tutarlılıklar açısından oldukça yetersiz bir ilgi birikimine sahip olduğumuzu görüyoruz. Tabii ki eldekiler, ileride ortaya konulacak sonuçlar açısında bir dayanak noktası oluŐturacaklardır. Yukarıda konunun Gümrük Binası olarak belirtilse de, Kemeraltı'ndaki herhangi bir binanın mekan etmenleri hakkında yapılan bir çalışmanın, limanın dolgu sürecinden soyutlanamayacağı, varılan sonuçların bir bütünsel kurgu mantığı çerçevesinde kurulabilmesi açısından kesindir. O yüzden bu dolgu süreci bu bağlamda ilksel tutarlılıkların ortaya konabileceği bir temel olarak nitelendirilmelidir.

İzmir İ Limanı kıyı Şeridi; batıdan Yemişçiler arŐısı, Başdurak Camii ile Demirciler arŐısı ve Kestanepazarı Camii ile büyük Demirhan, kuzeyde Kızlarağası Han'ı ve Liman Kalesi ile çizilebilir. (Resim 5) İster doğal olarak, ister savaŐlar sonrası verilen tahribat nedenleriyle olsun Millet ve Efes'te gördüğümüz bir sürecin benzer bir tekrarından bahsedebiliriz.

AMA HİÇBİRİ İZMİR KADAR BU MEKAN BİLİNCİNİ GÜNÜMÜZE TAŐİYAMAMIŐTIR !

1950'lerde Kent Merkezi

Resim 6 : Günümüz yapı sınırlarında Eski İ Liman izleri

Limanın ağzını sınırlayan yapılardan Kızlarağası Han ile Yemişçiler Çarşısını bugün de görebiliyoruz, o eski yaşantıyı hissedebiliyoruz. Hatta bugün mevcut olmayan Liman Kalesinin formunu; bu sınırlar üzerine inşa edilmiş binalarla günümüzde canlandırabiliyoruz. Bu binalardan Eski Belediye Sarayı, Kale mevkiini belirtmek açısından bir mirenge noktası sayılabilir. Yine Liman Kalesi yanında bulunan Büyük Vezir Han ve Çakı - Çuha Bedestenlerinin başlangıcını oluşturduğu Frenk Caddesinin izini, günümüzde Halit Ziya Bulvarı etrafındaki yapı adalarının formlarının sınırlarında gözlemleyebiliyoruz. Kemeraltı'nın yay biçimindeki sokakları ve bu sokakları yukarıdaki hinterland aksına bağlayan yolların kavşak noktalarındaki camiler, bu camilerin çevresindeki hanlar ve mekan etmenleri hepsi günümüze kadar ulaşabilmiştir. (Resim 6)

Mekan bilinci dediğimiz bu zaman boyutuna, limanın dolgu sürecini ve bu dolgu sürecinde oluşan formların kabuklarındaki oluşuş nedenlerini, günümüzde bu kadar kolay okunabilen mekan etmenleri aracılığıyla tanımlamaya çalışıyoruz. Bu tanımlama önemli kılan; bu süreci ifade eden "dolgu" olgusunun, ucu bucağı olmayan, sınır tanımayan bir tasarım serbestisi (özellikle günümüzde örneklerine oldukça sık rastladığımız!) gibi özelliklere sahip olmasına rağmen; çevresine bu kadar sıkı bağlar kurabilmiş bir kurguyu tekrar ortaya koymasındır. Bu kurguyu, bir mekan dili olarak bir sonraki nesle nasıl aktarıldığının sorgulanmasıdır.

Bu bağlamda; Gümrük Binasının mekan organizasyonunu, sadece günümüzdeki mekan etmenleri yani; Cumhuriyet Bulvarı, Birinci Kordon ve Fevzi Paşa Bulvarları ve de çevrelerindeki binalarla sınırlarsak yukarıda bahsedilen, bir sonraki nesle aktarılan mekan dilini tam olarak ortaya koyamayız. Bunun sonucunda bu mekanlardan aldığımız haberler, modern kentin günün değişen gereksinmelerini aşmayan bir kurguya ait olmaktan kurtulamazlar. Oysa Gümrük Binası; Liman dolgu süreci içinde oluşan formların kabuklarındaki mekan etmelerinin nedeni; Limanın kuruluşundaki ana kararların günümüze kadar geçerliliğini koruduğunun son kanıtıdır. Bu kanıtın izleri Kemeraltı Çarşısındaki yapı formlarının kabuklarındadır.

Limanın imar amaçlı dolgu sürecinin, yine Evliya Çelebi aracılığıyla; Kapdan Kaplan Mustafa Paşa'nın Ahmed Ağa Camii önünden itibaren yapmış olduğu dolguyla başladığını öğreniyoruz. Bu dolgun üzerine daha sonraları 1688 yılı depreminde yıkılacak bir çarşı ve iskele başında meyve gümrükhanesi olan büyük bir saraydan bahsedilmektedir.

Bundan sonra da dolgu üzerine 1744 yılında Kızlarağası Han'ının yapıldığı kuvvetli muhtemeldir. 21 Yine Kızlarağası Han ile Liman Kalesi arasında Bakır ve Eski Çuha Bedestenleri bulunmaktadır. Bu mevkiide 1805 yıllarına doğru Çakaloğlu Han ve sonrasında da Piriç Han'ın yapılmış olduğunu görüyoruz. 22 Ucu bucağı olmayan, sınır tanımayan bir tasarım serbestisi yaşanan bir dolgu süreci...

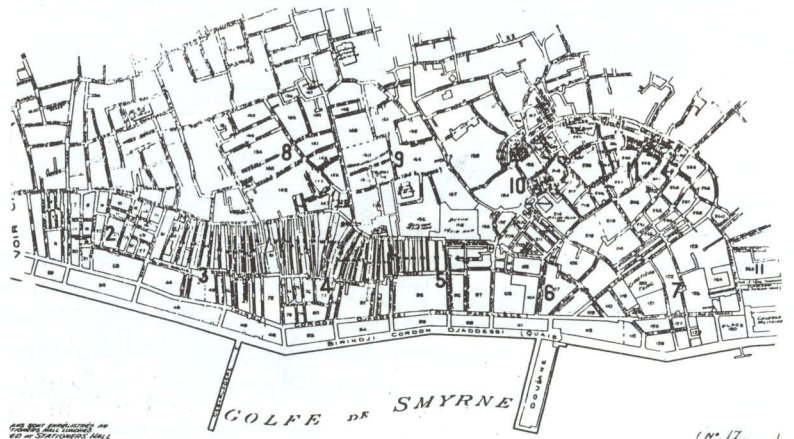
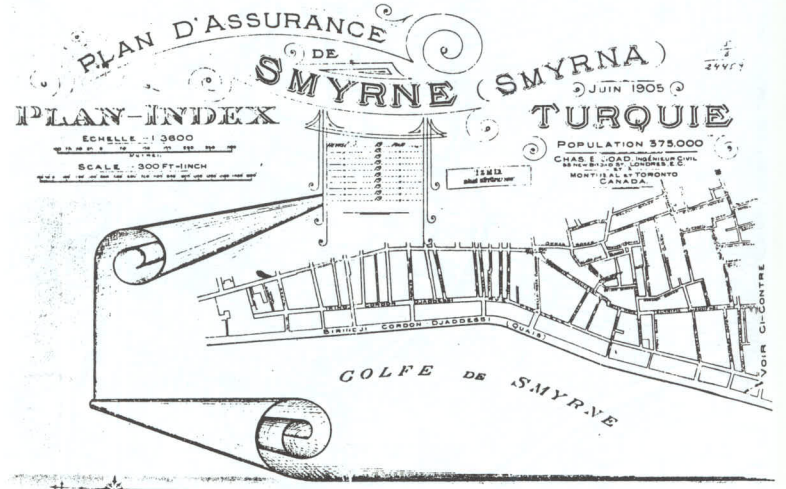
Sonuçta ürün olarak Kızlarağası ve Çakaloğlu Hanları elde ediliyor. Söz konusu iki han ve çevrelerindeki yapı formları arasında mekan etmeleri açısından çok önemli kurgular bulunmaktadır.

Kızlarağası Han'ı; hanın inşa edildiği yıllarda muhtemelen mezarlık olarak bilinen, günümüzdeki Roma Devri Devlet Agorası ile başlayan; Gazi Osman Paşa Bulvarı ya da diğer adıyla Efes - Aydın Hinterland Yolu'nu geçip Şadırvanaltı Camii ile bağlanan; 1905 Sigorta Planında Bit Pazarı 23 olarak adlandırılan ufak yapı adaları ve bugünkü Küçük Demirhan ve yanındaki 4 yapı adası ile Mirke-lamoğlu, Karaosmanoğlu ve Büyük Kuzuoğlu Hanların arka cephelerinin sınırlandığı, muhtemelen zamanın önemli bir ticaret odağının bulunduğu, bu yapı adasının form açısından olarak da olsa sınırlarını Limanın girişine taşıyabilmiştir. (Resim 7)

Kısaca özetleyecek olursak; Kızlarağası Han'ın önüne bir dolgu yapıyor. Boyutları istenildiği kadar uzun, istenildiği kadar geniş olabilirdi.

Resim 7: Gümrük Binası - Çakaloğlu, Kızlarağası Hanları ile Roma Devri Devlet Agorası mekan etmelerinin Kemeraltı ölçeğinde tanımlanması

Resim 11: 1905 Plan D'Assurance

Ayrıca kütlelerin yönü olarak da sayısız alternatif bulunmaktaydı. Tasarım özgülüğünün bu kadar çok hissedildiği bu elverişli ortamda Çakaloğlu Han'ı, Bakır ve Eski Çuha Bedestenlerinin limana bakan girişinde; Roma Devri Devlet Agorasını Şadırvanlı Camii'ne bağlayan Anafartalar Caddesi (ya da Eski Mahkeme Önü Sokak) eksenini paralelinde bir doğrultu ile inşa edilmiştir. Çakaloğlu Han'ın; bu yıllar öncesinden taşıdığı eksenin üzerindeki formunun deniz etrafı yönünde boyutunu belirleyen en önemli mekan etmeni Liman Kalesinin sınırladığı Frenk Caddesinin deniz tarafındaki bağlantısıdır. (Resim 8) Çakaloğlu Han'ın yapım yılı dikkate alındığında (1805), Liman Kalesinin deniz tarafında, 1675 yılında Sadrazam Köprülü Fazıl Ahmed Paşa tarafından bir dolgunun yapılmış olduğu hatırlanmalıdır. Yine 1675 yılındaki bir dolgudan bahsedildiğinde; deniz kenarında bulunan Girid Han'ı, Çakı ve Çuha Bedestenleri ve nihayetinde Büyük Vezirhan Saman-Pazarı Sokağının adı geçmekte; bu sokağın sonunda ise, gümrük işlemleri için gemilerin yanaştığı, Saman İskelesinin var olduğu söylenilmektedir.

Çakaloğlu Han eksenini ile Bakır ve Eski Çuha Bedestenleri eksenlerini çakıştırdığımızda; üçgen biçiminde alansal bir sınır olgusu ortaya çıkmaktadır. Bu alanın, Çakaloğlu Han'ın formundan kaynaklanan doğal bir sonuç olarak, Hanın deniz tarafındaki kapısını Frenk Caddesine bağlayan ekseninde de tekrarlandığını görüyoruz. (Resim 9)

Birbirine paralel bu iki eksenin ortaya koyduğu alan olgusunun Kızlarağası Han uzantısında Halimağa Çarşısı yer almaktadır. Aynı adla anılan, Halimağa Çarşısının bulunduğu bu sokağın uzunluğu aslında, Liman Girişinin boyutları hakkında bize görsel bir ek bilgi vermektedir.

Çakaloğlu Han bitişindeki Piriç Han yanındaki, Başdurak Camii ile başlayan Ali Paşa Caddesi, Limanın en son su ögesi kanalın izini taşıması açısından önem taşımaktadır.

Piriç Han'ın bu sokak üzerindeki cephesi ile Kızlarağası Han'ın Liman ağzındaki cephesi birbirlerine paraleldir.

Bu aşamadan sonraki dolgu sürecinde yapılan binalar, yazının başında söz edilen rihtim çalışmaları sayesinde elde edilen imtiyazlar nedeniyle oluştuğundan, mekan etmenleri açısından yeterli bilgilere sahip olamıyoruz. Rihtim inşaatının tamamlandığı 1875 yılına kadar yapılan çalışmaların, mekan etmelerinin açıklanabilirliği olarak en kuvvetli verilere sahip olan Yeni Gümrük Binasını görüyoruz. 1905 yılındaki sigorta planları üzerinde, rihtim inşaatı ile kazanılan imtiyazlar sayesinde olur olmaz yere yapılan parselasyona rağmen, bu verilerin kabuklarına zor da olsa ulaşabiliyoruz.

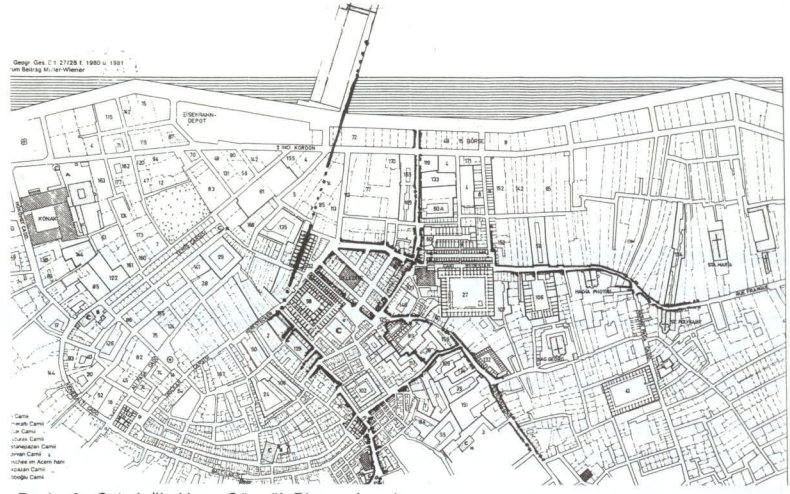
Çakaloğlu Han'ın sebilinde, 1805 tarihinde yazılmış bir kitabeden hareketle; rihtim inşaatı bitimi arasındaki 70 yılın, bu mekan etmenlerinin Gümrük Binasını etkilemesi için yeterli olabileceği kuvvetli bir ihtimaldir. Nitekim Roma Devri Devlet Agorası ile başlatıp, Kızlarağası Han ekseniniyle birleştirdiğimiz Çakaloğlu Han eksenini; 70 yıl aradan sonra yapılan dolgu ile meydana gelen rihtimdeki Gümrük Binasının eksenini ile aynı doğrultuda çakışıyordu. Doğal olarak; Çakaloğlu Han ile Kızlarağası Han'ın eksenlerinin oluşturduğu üçgen biçimindeki alansal sınır olgusu, daha büyük ölçekte Gümrük Binası önünde, yine aynı eksen doğrultusunda üzerinde tekrarlanıyordu. (Resim 10)

1905 yılındaki Sigorta Planında Gümrük Binası, denize doğru uzanmış ince uzun bir bina topluluğu olarak gösterilmiştir. (Resim 11) Buradan, Konak yönündeki depo binalarının daha sonra eklendiği sonucu ortaya çıkmaktadır.

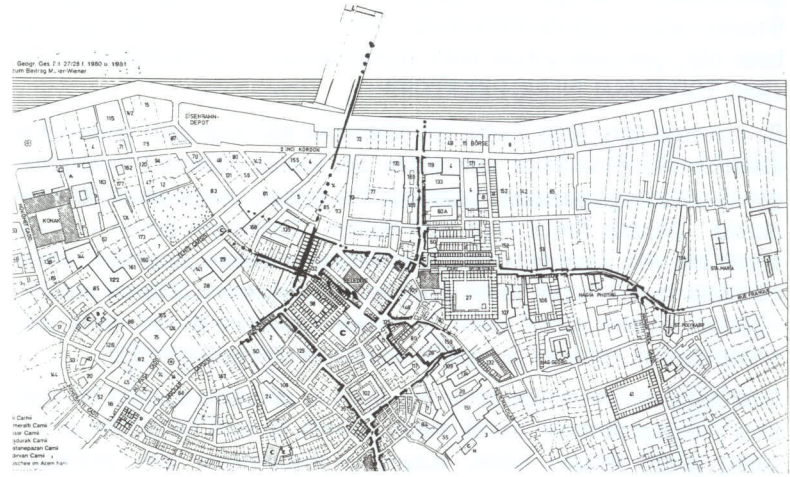
Piriç Han'ın, Limanın en son izi, kanal tarafındaki cephesiyle, Kızlarağası Han'ın Liman girişine bakan cephesinin birbirlerine paralel olduğu yazının önceki bölümlerinde söylenmişti.

Kızlarağası Han cephe ekseniniyle Çakaloğlu Han - Gümrük Binası eksenlerinin oluşturduğu mekan etmenleri, Gümrük Ek Binası ile Piriç Han'ın kanal tarafındaki cephe eksenini mekan etmenleri; mekan organizasyonu açısından aynı beklentileri yansıtmaktadırlar. (Resim 12)

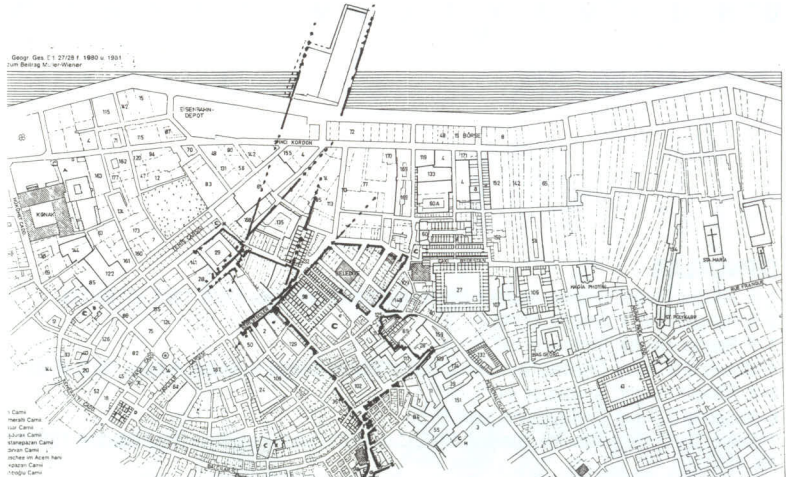
İzmir'de bir rihtim inşaatı yapılıyor. Bu rihtim ile inşa edilen Gümrük Binası; kendisinden 70 yıl önce yapılmış ve Roma Devri mekan etmenlerini taşıyan bir hanın ekseninde inşa ediliyor. Bu Gümrük Binasının yanına bir ek daha yapılıyor. Denize doğru uzanmış ince, uzun bir binanın yanına bir ek yapılıyor. Kütle

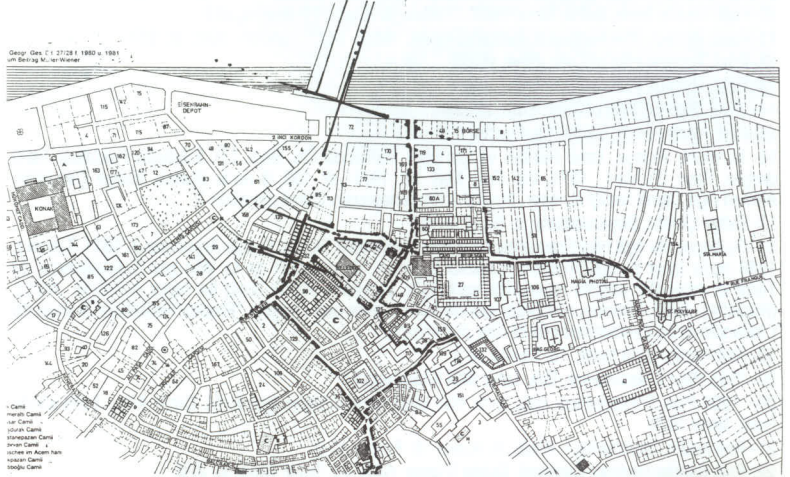
Resim 8 : Çakaloğlu Han - Gümrük Binası eksenini

Resim 9 : Çakaloğlu Han binasının boyutlarının Kızlarağası Han Frenk Caddesi mekan etmenleri üzerinde tanımlanması

Resim 10 : Çakaloğlu Han ekseninde Gümrük Binası boyutlarının tanımlanması

Resim 12 : Gümrük Binası ve ek depoların eksenlerinin Kızlarağası, Çakaloğlu ve Piriç Hanları mekan etmenleri üzerinde tanımlanması

olarak boyutsuzluğun tasarım serbestliliğine yansıdığı engin bir deniz... Bu deniz üzerine yapılan ek dolguda; tıpkı ilkinde olduğu gibi yıllar öncesi yapılan formların kabuklarındaki mekan etmenlerini ilksel tutarlılık olarak ele alınmıştır. Bu ilksel tutarlılıklar; İzmir'in kuruluşundaki, doğanın doğal sınırlarını formlandırma iradesinin ana kararlarını yansıtmaktadırlar.

Roma Devri Devlet Agorası ile başlayan; Efes - Aydın Hinterland Aksı üzerinden, Kanuni Devrinde yapılan Şadırvanaltı Cami ile İzmir'in eski iç liman izine bağlanan; yıllar süren dolgu sürecinde, Kızlarağası ve Çakaloğlu Hanları ile günümüzdeki İzmir Şehrinin gündemini halen elinde tutabilen Gümrük Binasının yapım yıllarına kadar sürdürülmeye çalışılan; İzmirli'nin bugün de hakkı olan, çevresiyle yüksek kültür düzeyinde bağlar kurmasında en büyük etken; TOPLUMSAL BİLİNÇ BİRLİĞİDİR!

Bu toplumsal bilinç birliği, bugün için sözkonusu mikrokozmozun gerçekliğine inmek zorunluluğunu ortaya koymaktadır. Söz konusu düzleme inilmediğinde; güncel pratikler çerçevesinde tasarlanan her mekan; "kamu yararı dokunulmazlığı" (Mustafa Kemal Paşa Sahil Bulvarı - Cumhuriyet Bulvarı v.s.) adı altında bile olsa; üzerinde bulunduğu mekandan ve tarihsel zamandan, içinde bulunduğu şu anda kopuk, sahte, dünya ile bağlanmayan ve "dünyada yaşama" - "gelecek nesillere hizmet verme" (!), onların çabalarına bir ışık tutma şansından mahrum, tamamen bireysel bir heveskarlık halinde kalmaktadır.

Ralph Fasanella'nın; modern kentin boş uzamı ve zamanıyla dayattığı her şeye karşı yaptığı protestodan destek alarak; Gümrük Binasını Kemeraltıdan koparan, günün değişen kişisel, sosyal, gereksinmelerine göre belirlenen, kişilikten yoksun bir tarihsizliğe sahip, bulvarların üzerine yazıyorum:

U N U T M A Y A L I M D İ Y E ! □

DİPNOTLAR

- 1- F. Raugon Berger, Smyrne, Situation Commerciale et Economique Paris, 1892. sf:145-146
- 2- F. Raugon Berger, Smyrne, sf:146
- 3- F. Raugon Berger, Smyrne, sf:147
- 4- Mübeccel B. Kiray, Örgütlemeyen Kent, Sosyal Bilimler Dergisi Yayınları, Ankara, 1972, sf: 92
- 5- F. Raugon Berger, Smyrne, sf: 447
- 6- Mübeccel B. Kiray, Örgütlemeyen Kent, sf: 53
- 7- Evliye Çelebi, Seyahatname, İstanbul, 1935, C.IX. sf:93 Zuhuri Danışman Neşri İstanbul, 1971 c. XIII. sf:83
- 8- Fermanuel. et. Fauvelle, Le, Voyage. D'Italie et Du Luvant, Rouen 1680. VII. sf:20
- 9- Jean Thevenot, L'Empire. Du. Grand. Turc, Paris. 1965. sf: 253
- 10- Raif. Nezih, İzmir, tarihli, İzmir, 1927. I? kitab, II. Kısım, 19. Forma, sf:9
- 11- Paul. Rycaut, The History of Turkish Empire. 1623 - 1677, London. 1680. sf: 327
- 12- Paul, Rycaut. Hist of Turk. Emp, sf:327
- 13- Paul, Rycaut. Hist of Turk. Emp, sf:327
- 14- Paul, Rycaut. Hist of Turk. Emp, sf:334
- 15- Raif, Nezih, İzmir, Tarihi, 18. Forma, sf:9
- 16- M. Münir Aktepe, İzmir Hanları ve Çarşıları Hakkında Ön. Bilgi, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Tarih dergisi, Sayı: 25 Mart., 1971, Ed. Fak. Mat. İst. 1971. sf: 109, 6 no.lu dipnot: "Evliye Çelebi'nin Ahmed Ağa Camii dediği bu eser, bugünkü Kestanepazarı Camii olmalıdır."
- 17- Evliye Çelebi, Seyahatname, c. XI. sf: 97/98
- 18- Bu depremle ilgili bilgi Fransa'nın Marsilye Kentindeki Ticaret Odası Arşivi'nde J. 1611 (Liasse), 1688 no.lu İzmir ile ilgili Fransız Konsolosluğunun "Destruction de la Ville par Tremblement de Terre et Incendie" başlıklı raporunda verilmiştir. Depreme ilişkin ikinci bir rapor A.C.C.M. J1612. (Registre), 1688, Smyrne, numarası altında bulunmakta olup, başlığı "Procez Verbal sur le sujet de L'incendie et bouversenment de la ville de Smyrne"
- 19- Raif Nezih, İzmir tarihi, 18. Forma, sf:9
- 20- 1905 Plan D'Assurence, Bzk. İzmir Milli Kütüphanesi
- 20- 1905 Plan D'Assurence, Bzk. İzmir Milli kütüphanesi Arşivi ayrıca; M. Çınar Atay, Tarih içinde İzmir, İzmir 1978
- 21- Raif Nezih, İzmir tarihi, I. Kitab, III. Kısım 18. Forma sf: 9
- 22- Eski Eserler Dostları Cemiyeti, Guide D'İzmir, Sayı: 21, İzmir 1934, sf: 220
- 23- "Bit Pazarı" olarak anılan bu yer; bugün halk tarafından "Mantocular" olarak adlandırılmaktadır.

BİBLİYOGRAFYA

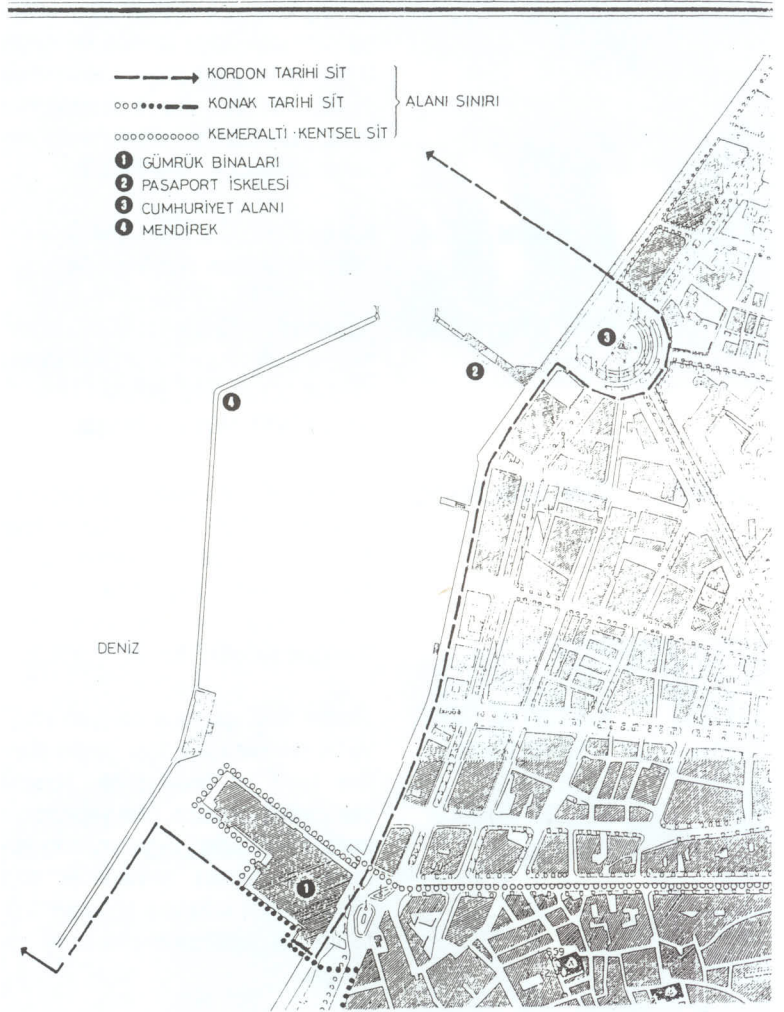
- AKTEPE, M. Münir. Osmanlı Devri İzmir Camileri Hakkında Ön Bilgi İ.Ü. Ed. Fak. Tarih Enstitüsü Dergisi s:3 Ed. Fak. Matbaası İst. 1973
- AKTEPE, M. Münir. İzmir Suları Çeşme ve Sebilleri Hakkında Bir Araştırma İ.Ü. Ed. Fak. Tarih Enstitüsü Dergisi Ed. Fük. Matbaası İst. 1974
- AKTEPE, M. Münir. İzmir Hanları ve Çarşıları Hakkında Ön Bilgi İ.Ü. Ed. Fak. Tarih Enstitüsü Dergisi Ed. Fük. Matbaası İst. 1971
- AKTÜRE, Sevgi. 19. yüzyıl sonunda Anadolu Kenti Mekansal Yapı Çözümlemesi O.D.T.Ü. Mim. Ank. 1978
- AKURGAL, Ekrem. Arcient Civilizations and Ruins of Turkey Türk Tarih Kurumu Basımevi Ank. 1985
- ALMAN ARK. ENS. İzmir, Sığacık ve Çandarlı'nın şehir Tahkimatları İst. 1982
- ARUNDELL, F.V.J. İzmir Hakkında Tarihi Araştırma Halk Evi Tarih ve Müze kolu İzm. 1949
- ATAY, M. Çınar. Tarih içinde İzmir İzm.1978
- BAYKARA, Tuncer. İzmir Şehri ve tarihi E.Ü. Arkeoloji Ens. Yayınları No:2 İzm. 1974
- BEYRU, Rauf. İzmir üzerine O.D.T.Ü. Mim. Fak. Ank. 1969
- BODMER, Albert. İzmir Şehri Planlaması 1960
- BRAUDEL, F. Akdeniz - Mekan ve tarih Çev. Necati Erkut İst. 1890
- CADOUX, C. John. Ancien Smyrna Oxford 1882
- CANPOLAT, Emin. İzmir kuruluşundan Bugüne kadar İst. 1954
- CHANDLER, R. Travels in Asia Minor London 1971
- COLLAS, M.B.C. La Turguie en 1864 Edition Paris 1864
- DEMETRIUS, Gergiades. Smyrne et L'Asie Mineur Au Point De Vue Economique et Commerciale Paris. 1885
- EUDEL, Paul. Constantinople, Smyrne et Athne Journal de Voyage Paris. 1885
- EVLİYA ÇELEBİ. Seyahatname İst. 1935. Zuhuri Danışman Neşri, İst. 1971
- FARDHOULIS, Panaghiotis. Indicateur Francais de Smyrne et Anatolie Smyrne. 1990
- FERMANİL ET FAUVELLE Voyage D'Italie et Du Levant Rouen 1680
- İNAN, Afet. tarih Boyunca İzmir Şehri ve Halk Hakkında Kısa Bilgiler. Ank. 1960
- KATİP ÇELEBİ. Cihan - nüma İst. 1145
- KIRAY, B. Mübeccel. Örgütlemeyen kent Sosyal Bil. Der. Yay.
- KUBAN, Doğan. İzmir'in Tarihi Yapısı İst. 1972
- KÜTÜKOĞLU, B. Mübahat. İzmir Rihtim İnşatı ve İşletme İmtiyazı İ.Ü. Ed. Fak. Tarih Enstitüsü Dergisi S:32 Martı 1979 Ed. Fak. Mat. 1979
- MULLER, Wolfgang. Der Bazar von İzmir Mitteilungen der Frankischen Geographischen Gesellschaft Alman Arkeoloji Enstitüsü Yay. İst. 1982
- OIKONOMOS, Kontantinos. Etudes Sur Smyrne Smyrne. 1868
- PICCINATO, Luigi. İzmir Şehrinin Planlanması Hakkında Rapor İzmir. 1958
- PİRİ REİS. Kitab-ı Bahriye Haz: Yavuz Senemoğlu İst. 1973
- RAMSAY, W.M. Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası Çev: Mihri Bektaş. İst. 1960
- RAUDA, Wolfgang. Raum Probleme im Europaischen Stadtebau. Munchen 1956
- SLAARS, B.F. Reponse A M. Deschamps. Relevant Ses Appreciations Ineptes Sur Smyrne. Bruxelles 1893
- STEWIG, R. Batı Anadolu Bölgesinin Kültürel Gelişmesini Gösteren Kartografik Bilgiler. Çev: Ruhi Turfan. İst. 1968
- STEWIG, R. Batı Anadolu Bölgesinde Kültür Gelişmesinin Ana Hatları. Çev: Ruhi Turfan - M. Şevki Yazman İ.T.Ü. Mim. Fak. Şehircilik Ens. İst. 1968
- TANSUĞ, Sezer. Karşıtı Aramak. Sanat Tarihi Yazıları. İst. 1983
- TAVERNIER. J.B. The Six Voyages of Tavernier. london 1678
- TEKELİ, İlhan. Gecekondu, Dolmuşlu, İşportalı Şehir. İst. 1976
- THEVENOT, J. L'Empire du Grand Turc. Paris 1765
- TOURNEFORT. A Voyage into The Levant London 1745
- UZUNÇARŞILI, İ. Hakkı. Osmanlı Tarihi. Türk Tarih Kurumu. Ank. 1961
- ÜLKER, Necmi. Batılı Gözlemciler Göre XVII. yüzyılın İkinci Yarısında İzmir Şehri ve Sorunları İ.Ü. Ed. Fak. Tarih Ens. Dergisi. Prof. Tayyib Gökbilgin Hatıra Sayısı S:XII Ed. Fak. Mat. İst. 1981-1982

Gümrük Binası Kompleksi'ne İlişkin Tarihsel Günce

Galip ERGENECİ *

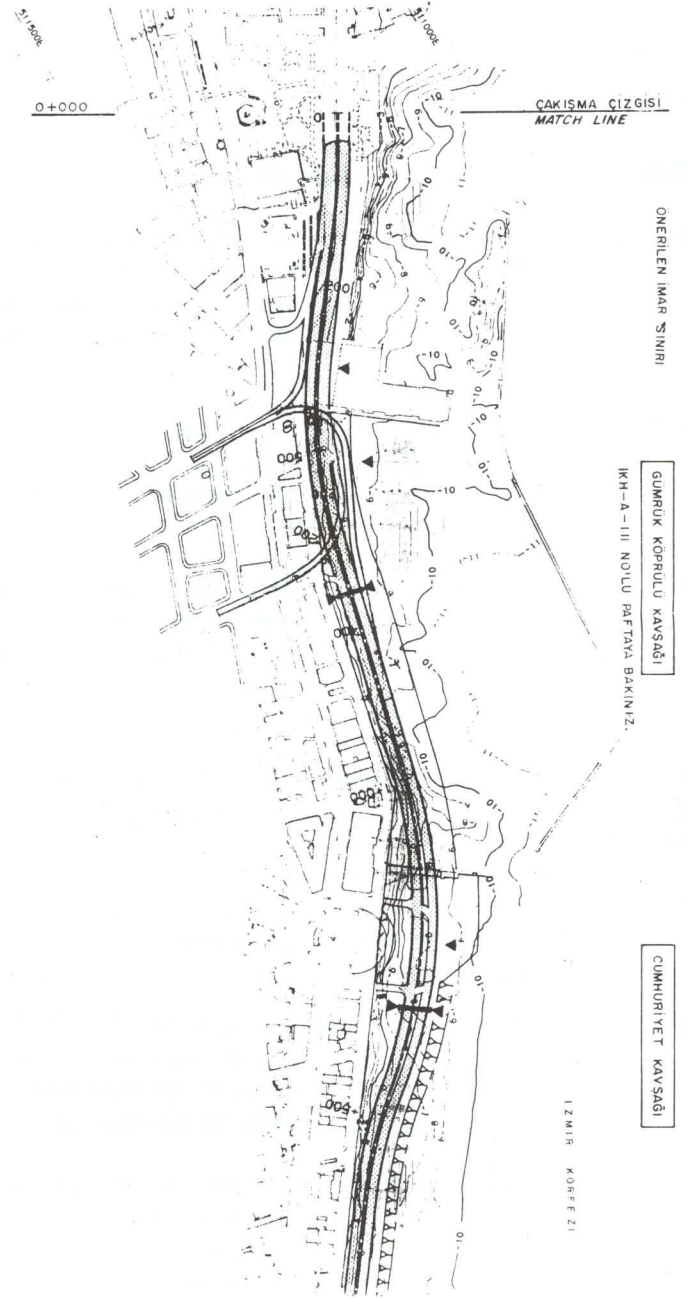
TARİH	KURUM	OLAY
15.4.1989	Güney Dnz. Sh.K.lığı	Bölgenin elektrik enerjisini sağlayan 56 pafta 289 ada 6. parselinde bulunan trafo binasının ikinci katının statik özelliğini kaybetmesi nedeniyle yıkım izni istenmiştir.
17.4.1989	İZMİR 1 NO'LU KTVKK	Konak-Gümrük arası dolgu çalışmalarının Gümrük depoları üzerindeki etkisi İzmir B.Bld. Bşk.lığına sorulmuştur.
11.5.1989	İZMİR B.Bld. Bşk.lığı	Balık Halinin turistik, ve günlük aktivite alanı olarak hazırlanan projesini 1 No.lu KTVKK'a kurul kararı için sunulmuştur.
16.5.1989 27.7.1989 24.8.1989	İZMİR 1 NO'LU KTVKK	İzmir B. Bld. Bşk.lığı Pl. Pg. Koo. ve Pj. Şb. Müd. tarafından sunulan Gümrük Binasına ait proje incelenmiştir.
13.11.1989	Bay. ve isk. Bk.lığı Karayolları Gnl. Müd. ile Müt. Firma.	İzmir Çeşme Otoyolunun sözleşmesi imzalanmıştır.
16.11.1989	İZMİR 1 NO'LU KTVKK	İzmir ili, Merkez, Emir Çakabey rıhtımındaki Gny. Den. S. K.lığına ait tapuda kayıtlı taşınmazın koruma grubu 2 olarak tescili belirlenmiştir.
1.1.1990	İZMİR B.Bld. Bşk.lığı	İzmir Ahmetağa Mah. 289 ada 5. parselde kayıtlı ekli planda belirtilen 6500 m. kapalı saha ve 2096 m. eski Balıkthane binası T.D.İ. İzmir İşl. Müd. den beş yıllığına turizm ve rekreasyon alanı olarak kullanılmıştır.
12.4.1990	İZMİR 1 NO'LU KTVKK	11.5.1989 tarihinde İzm. B.Bld. Bşk.lığının sunduğu proje 21.11.1989 tarih onaylı imar planında gerekli düzeltme yapılarak imar hattının karunacak yapı sınırlarından geçirilmesi koşuluyla onaylanmıştır.

İZMİR 1:5000

* Y. Mimar

TARİH	KURUM	OLAY
5.4.1991	Bay. ve İsk. Bak.İlği ile Müt. firma	İzmir - Çeşme Otoyolunun İkiztepe - Halkapınar bağlantısının yapımına imzalanan ek antlaşma ile karar verilmiştir.
27.12.1991	Karayolları 2. Blg.	İzmir - Urla - Çeşme Otoyolu, İkiztepe - Halkapınar güzergah planları ile kent geçişleri ve kavşak çözümlerinin İzmir B.Bld.e Meclis kararı alınması için sunulmuştur.
27.12.1991 25.3.1992	İZMİR B.Bld.BŞK.İlği	İzmir - Urla - Çeşme Otoyolu, İkiztepe - Halkapınar güzergah planları ile kent geçişleri ve kavşak çözümleri incelenmiştir.
9.4.1992	İZMİR B. Bld. Meclisi	Karayolları 2. Gnl. Müd. tarafından sunulan İkiztepe - Halkapınar kent geçişinin; Ahmetağa Mah. 289 ada, 5 parseldeki Eski Gümrük binasının yol nedeniyle kesilen 4 aksının deniz tarafına yapılacak dolgu üzerine eklenerek B.Bld.nin vereceği proje, kapsamında inşaatı, restorasyonu ve düzenlenmesinin yapılması ve diğer meclis kararları kaydıyla kabul edilmiştir.
14.7.1992	İZMİR B.Bld. Bşk.İlği	Karayolları 2. Gnl. Müd. 1/5000 ölçekli Nazım İmar Planı onaylanmıştır.
10.8.1992	İZMİR B.Bld. Bşk.İlği	Karayolları 2. Gnl. Müd. 1/5000 ölçekli Nazım İmar Planı ve 1/1000 ölçekli kavşak çözüm bilgi paftaları İzmir 1. No.lu KTVKK Müd.'e iletilmiştir.
5.11.1992	İZMİR B.Bld. Bşk.İlği	İkiztepe - Konak - Halkapınar bağlantısına ait 1/5000 ölçekli Nazım İmar Planı; 3621 sayılı kıyı kanununun 7. maddesi gereği Bayındırlık ve İskan Bakanlığınca onanmak üzere İzmir Valiliğine sunulmuştur.
3.11.1993	KÜLTÜR VE TABİAT VARLIKLARINI KORUMA YÜKSEK KURULU	Önemli tarihi olayların cereyan ettiği ve bu sebeple korunması gerekli alanlara tarihi sit denilmesine, koruma planının yapılmasına, plan yapılıncaya kadar bu alandaki uygulamaların koruma kurullarınca belirlenecek olan geçiş dönemi kullanma koşulları doğrultusunda yapılabileceğine karar verilmiştir.
20.1.1994	İZMİR 1 no'lu KTVKK	1/5000 ölçekli Nazım İmar Planına; İkiztepe - Konak - Halkapınar yolunun, tarihsel sit alanları Konak Meydanı, Gümrük Pasaport arası ve Cumhuriyet Meydanını olumsuz etkilemesi; Gümrük Binasının büyük bir kısmının yıkılarak yola gitmesi; Pasaport Binasının yoğun trafik akışının tam ortasında kalması nedeniyle uygun olmadığına karar verilmiştir. □

Bu Bir Ölüm İlanıdır !

Bozkurt ERSOY *

XIV. yüzyıldan itibaren Kuşadası ve Çeşme limanları ile rekabet etmeye başlayan; XVII. yüzyılda Anadolu'nun Ege kıyısındaki en önemli ticari limanı haline alan İzmir kenti, Ortadoğu ülkelerinin, özellikle İran'ın ve Anadolu'nun Avrupa'ya; Akdeniz ve Avrupa'nın da doğuya açılan bir kapısı olmuştur. Bu oluşumda en önemli etken hiç şüphesiz kentin kale ile takviyeli, korunaklı bir iç limana da sahip olmasıdır.

Kemeraltı bölgesinin tamamını içeren herhangi bir şehir planına bakılarak, özellikle cadde ve sokakların konumlanması ile limanın eski sınırlarını belirleyebilmek olanaklıdır. Piri Reis'e göre XVI. yüzyıl başlarında 1 millik kıyı şeridi bulunan iç liman¹ 1765 yılında "*şehrin ortasında yağmurlu havalarda dolan büyük bir havuz*"² şeklini almıştı ve bu tarihten itibaren işlevini yitirmiş.

XVIII. yüzyıldan itibaren hem iç liman dolgusu üzerinde, hem de kentin Osmanlı egemenliğine girdiği 1426 yılından sonra iç liman sahası çevresinde gelişen ticaret hayatının odak noktaları şüphesiz hanlar olmuştur. 1764-65 yıllarında R. Chandler İzmir'de gördüğü bu hanları şöyle tanımlamıştır: "*Hanlar kare ve dikdörtgen biçimli olup, birçoğunun ortasında bir havuz yer almaktadır. Üst kat açık bir galeri ve buna açılan odalardan ve çoğu kez küçük bir mescitten oluşur. Altta ise, üzerinde yükleriyle develer, katırlar ve atlar bulunur. Hana geldiğinizde bir uşak yerin tozunu alır, odanın tek moblesini olan döşeği yere serer ve sizi yalnız bırakır. Hanın kapıları güneş batınca kapanır.*"³

İzmir'de Osmanlı dönemi boyunca toplam 103 han inşa edilmiş; ancak günümüze bunlardan yalnızca 18'i kısmen ya da tamamen mevcut olarak gelebilmiştir. Han yapıları planları açısından "*arasta benzeri planlı hanlar*" ve "*avlu lu hanlar*" olmak üzere iki tipte inşa edilmişlerdir.⁴ Bizim amacımız, bu yazımızla okuyucunun ilgisini nostaljik bir olgu olarak İzmir hanları üzerinde toplamak değil; yiten kültürel mirasımıza dur diyebilme çabasını Kızlarağası örneğiyle katkı sağlamaktır.

Esir Hanı, Abdurrahman Hanı, Çakaloğlu Hanı, Musevit Hanı gibi günümüze gelebilen "*arasta benzeri planlı hanlar*" ortada üstü beşik tonozla örtülü bir koridor ile, bu koridorun her iki yanında ortadaki koridora dik uzanan beşik tonozlarla örtülü mekanların sıralanmasıyla oluşan bir plan gösterirler. Bu özellikleriyle de Anadolu han mimarisi içinde başka hiçbir yerde görünmeyen özgün örnekler olarak karşımıza çıkarlar.

Sulu Han gibi tek katlı, Fazlıoğlu Hanı, Küçük Demir Hanı, Selvili Han, Abacioğlu Hanı, Kızlarağası Hanı, Mirkelamoğlu Hanı, Yeni Han, Büyük Karasmanoğlu Hanı, Kadıoğlu Hanı, Manisaloğlu Hanı gibi iki katlı ve Girid Hanı, Arap Hanı gibi kısmen iki katlı hanlar ise avlulu ya da alt katları revaksız, üst katları revaklı olmaları açısından han mimarisinin genel özelliklerini yansıtan örneklerdir.

Ancak, plan tasarımı açısından bakıldığında, özellikle kızlarağası Hanı'nın Türk Han Mimarisi içinde ayrıcalıklı bir yeri vardır. Yapının üst katında revak sadece avlu batı kanadında yer almakta ve revakın gerisinde kalan mekanlar buraya açılmaktadır. Avluya çevreleyen ikinci katın diğer mekanları ise ortada "U" şeklinde dolaşan tonozlu bir koridorun her iki yanında sıralanmıştır. Revaksız olan alt kat mekanlarının gerisinde ise yine "U" şeklinde bir arasta mevcuttur.

Musevit Hanı

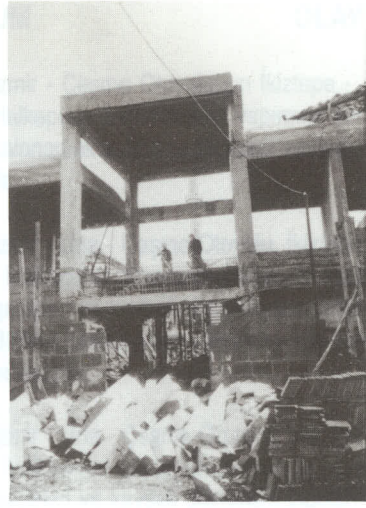

Selvili Han

* Doç. Dr., A.Ü. Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi, Sanat Tarihi Anabilim Dalı Öğr. Üyesi

Kızlarağası Hanı, batı cephe ortasında yer alan giriş ve çıkma (1986)

Kızlarağası Hanı, batı cephe ortasında yer alan giriş ve çıkma (1990)

Kızlarağası Hanı, avlunun batı kanadı (1986)

Anadolu şehir içi hanlarına baktığımızda, genelde revakın avlu kanatlarının tamamını çevrelediği görülür. Ayrıcalıklı olarak, örneğin Merzifon Taş Han (XVII. yy.)'da iki kanatta; 1764 tarihli İstanbul büyük Yeni Han'da üç kanatta revak görülür. Tek kanatta revak bulunması açısından ise İzmir kızlarağası Hanı tek örnektir.

Mekanların konumlandırılışı açısından baktığımızda ise Kızlarağası Hanı'nın üst katında görülen avludan dışa doğru mekan / koridor / mekan tasarımı sadece Merzifon Taş han'da ve tamamen revaksız olan İstanbul Simkeşhane (XVIII. yy.)'de uygulamıştır. İstanbul Büyük Valide Hanı (XVII. yy.)'nda ise bu sıralamaya bir de revak eklenir ve revak / koridor / mekan şeklinde bir uygulama karşımıza çıkar.

Yukarıda açıkladığımız Kızlarağası Hanı'nın birkaç özelliği bile yapının Anadolu Türk Mimari tarihi içindeki önemini vurgulamaya yeter kanısındayız.

Kültür varlıklarını koruma konusunda Türkiye'de son yıllarda başlayan çabalar umut verici olmasına karşın ne yazık ki teori ve pratik tam bir uygulama içinde yürütülemediğinden sonuçlar hüsranla bitmekte, restorasyon aşamasındaki "vurdumduymazlık" ya da "sorumsuzca davranışla" yapıların kimliklerini kaybetmelerine neden olmaktadır. Restorasyon kisvesi adı altında tarihi eser niteliğindeki taşınmaz kültür varlıkları zaman boyutlarını kaybederek birer modern yapıya dönüşmektedir.

Bu oluşuma en iyi örnek şüphesiz Kızlarağası Hanı'dır. Hem III. Ahmet'e, hem de I. Mahmut'a Darüssaade Ağalığı yapan Hacı Beşir Ağa 5 tarafından 1156/1744 yılında inşa ettirilen yapı 1977 yılına kadar 233 yıl gibi uzun bir zaman sürecinde İzmir'in geçirdiği altı önemli yer sarsıntısı, sekiz yangına 6 karşın ayakta kalmayı başarmıştır.

Hanın koruma süreci 1977 yılında alınan tescil ve 1. derecede korunması gerekli anıtsal eser niteliği taşıdığı belirlenen kararlarla başlatılmıştır. Bu kararlarda hanın niteliğine uygun rölöve ve restorasyon projesinin en kısa süre içinde hazırlanarak Yüksek Kurul'a iletilmesi istenmiş, ancak 7 yıllık bir süre içinde bu kararlarla istenen projeler bir türlü Kurul'a gönderilmemiştir.

Bu 7 yıllık süre sonunda anlaşılıyor ki, Vakıflar Genel Müdürlüğü hanı kamulaştırmak istiyor ve bu istem, bu süre içinde değişen yasa ile oluşan yeni kurul tarafından uygun bulunuyor.

Bilindiği gibi, o günlerde 2960 sayılı İmar Affı Yasası ile iki yıl içinde tüm sit alanlarının irdelenmesi gündeme gelirken, 1710 sayılı Eski Eserler Yasası da yerini 2863 sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Yasası'na bırakmıştı. Bu yeni yasa ile 1984 yılında "Taşınmaz Kültür ve Tabiat Varlıkları Yüksek Okulu" ve "Taşınmaz Kültür ve Tabiat Varlıkları Bölge Kurulları" oluşmuştur.

Hanın kamulaştırılmasının uygun olduğuna Taşınmaz Kültür ve Tabiat Varlıkları İzmir Bölge Kurulu karar vermiştir. Mülkiyetin büyük bir kısmı Vakıflar Genel Müdürlüğü'ne geçtikten sonra restorasyon yapma istemi ile Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü'ne başvurulduğunda, 1977 yılına kadar 1. derece koruma grubuna alınan yapıya ait karar bu kez Taşınmaz Kültür ve Tabiat Varlıkları

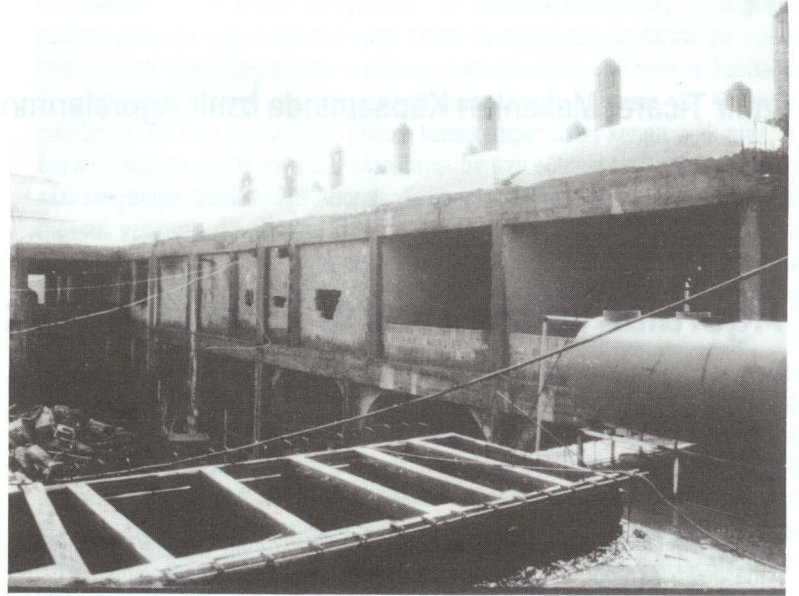

Kızlarağası Hanı, avlunun batı ve kuzey kanadı (1990)

Yüksek Kurulu'nca yeniden değerlendirilerek, yapılacak müdahaleler açısından grubu 2A-2 olarak belirlenmiştir. Buna göre "gabisini, dış mimari görüntüsünü ve dış cephe eleman ve malzemesini aynen korumak şartıyla iç taşıyıcı elemanları, kat planları, iç malzeme ve iç mimarisi yenilenebilecek yapılar" sınıfına alınmış olan hanın koruma süreci 14.2.1986 gün ve 1910 sayılı kararla gerileme dönemine girmiştir. Çünkü bundan sonra izlenen tablodan görülüyor ki, önce Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından hazırlanan ve Taşınmaz Kültür ve Tabiat Varlıkları İzmir Bölge Kurulu'nca 21.1.1988 gün ve 5 sayılı kararla onaylanan restorasyon projeleri, bir yıl gibi kısa süre içinde restorasyon çalışmaları sırasında hanın bir bölümünün yıkılması gerekçesi ile projelerin bu duruma uygun olarak düzeltilmesi boyutuna kadar gitmiştir. Ancak, 6.4.1989 gün ve 947 sayılı İzmir Bölge Kurulu kararında, hem onaylanan restorasyon projesine aykırı yapılan yıkımdan, hem de projenin buna göre düzeltilmesinden söz edilmektedir. Bundan sonra 1012, 1183, 1220 ve 1281 sayılı Bölge Kurulu kararlarından da izlenebileceği gibi, çeşitli kereler tekniğine uygun ve yıkılan kısmın düzeltilmesini kapsayan 1/50 ölçekli rölöve ve restorasyon projeleri nedense Bölge Kurulu'na ısrarla iletilmemiş olup, yasal soruşturma yapılacağı boyutuna kadar uzanan uyarılar Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından değerlendirilmemiştir. Oysa ki Kurul, 21.1.1988 gün ve 5 sayılı kararla onaylanan projelerin aynen uygulanması gerektiğinde ısrarlı olabilseydi ve yasal soruşturmayı

Kızlarağası Hanı, avlunun güney kanadı (1986)

Kızlarağası Hanı, avlunun güney kanadı (1990)

yıkımın gerçekleştirildiği anda açabilseydi, aylarca hanın mahvolmasına izin vermemiş olacaktı. Sonunda vakıflar Genel Müdürlüğü Kurul'un istediği doğrultuda projeyi koruma ilkelerine uygun olarak hazırlanamadığından Kurul'un uzun eleştirilerine hedef olmuş ve Kurul restorasyon konusunda uzman bir kadro tarafından projelerin yeniden düzenlenmesini 7.12.1989 gün ve 1462 sayılı kararla istemiştir.

Bu aşamaya gelindiğinde, yapının batı, güney ve doğu kanatları tamamen yıkıldığından Kurul'un bundan sonra ki tek çabası avlu kuzey kanadını korumak olmuştur.

1977 yılında 1. derece korunması gerekli anıtsal yapı iken ve 233 yıl hiçbir müdahale olmadan ayakta durabilen bu yapı, 15 yıl gibi kısa bir sürede Kamu Kurumlarının gafleti ile özgün kimliğini yitirmiştir.

Bugün Kızlarağası Hanı rant kaynağı anlamında değerlendirilerek, yağmanın çirkin ve çarpık uygulamalarını sergilemektedir.

Yapının bu durumu düşmesi aşamasında gelişen olaylar tarihsel mirasımıza sahip çıkmak isteyen birçok kişiye karmaşık gelebilir. Bu defin hikayesinin özeti, yer alan fotoğraflardadır.

"Eski eser tahribatı, insanların bilinçli veya bilinçsizce eser üzerinde yapmış oldukları hatalı çalışmalar" şeklinde tanımlanmaktadır. 7 kanımızca bu tanımdan "bilinçsizce" kelimesi çıkartılmalıdır. Çünkü artık tahrip ya da yıkarak yok etme gibi maddi çıkar sağlamaya yönelik "Vandal" eylemlerin bilinçsizlik gibi terminolojilerle hafifletilmesinin gereği yoktur.

Bireysel ve toplumsal olarak gösterilen duyarsızlığın derecesini gösterebilmek için kronolojik birkaç anımsatma yapmaya gerekli görüyorum.

1944 yılında Kuşadası Kale Surlarından bir bölümü Askeri Posta Komutanı tarafından, 1953 yılında Amasya Beyazıt Paşa Kervansarayı Amasya Su İşleri 8. Şube Müdürlüğü'nce, 1957 yılında Edirne Aşık Müsellim Efendi Türbesi Vakıflar Bölge Müdürü tarafından, 1959 yılında Tekirdağ Çorlu Süleymaniye Külliyesi Çifte Hamamı Tekirdağ Milletvekillerinin bizzat nezaretiyle Belediye tarafından yıktırılmıştır. 1983 yılı Mahalli Idareler Seçimi sırasında Hatay Belediye Başkanlığına adaylığını koyanlardan birisinin seçim vaadi, 300 olan tescilli ev sayısını 60'a indirmekti. 1985 yılında ise, Isparta belediye Başkanı yapacağı en büyük işlerden birinin sit alanını kaldırtmak olacağı yolunda basına demeç vermiştir 8.

Bu örneklerden de görülüyor ki, eserlerin yok edilmesinde sadece belediyeler ya da şahıslar değil, Devletin resmi ideolojisi önderlik etmektedir.

Aslında İzmir Kızlarağası hanı ile kapsamlı olarak örneklediğimiz bu ve buna benzer olaylar Kültürümüz açısından bir katliam, bir terördür. Fark sadece zaman ve mekandadır. Kültür Varlıklarına karşı gelişen bu olaylara neden sessiz kalınmaktadır? Kültür ve Tabiat Varlıkları Genel Müdürlüğü'ne bağlı Kurullar,

Vakıflar Genel Müdürlüğü, mesleki birlikler gibi kuruluşlar neden müdahale edememektedir? Tahribatlara ve yıkımlara sebebiyet verenler neden cezalandırılmaz? Anlaşılamamaktadır. Gidişe "dur" diyecek yetkili makamlar olmasına karşın yetkilerini kullanmaya cesaret mi edememektedirler? Bilemiyoruz.

Kızlarağası Hanı'nda olduğu gibi kişisiz restorasyon oyununa katılanlar ve se-yirciler bundan böyle yeni bir uygulama içinde olmadıklarında, eski eserlerimize ve kültürümüze olan saygılarını göstermiş olacaklardır.

Günümüzde kültür varlıkları konusunda ister karar alanlar, isterse uygulayan kişiler ve makamlar çoğunlukla "KORUMA" kelimesini olumsuz emir şeklinde algılamalı yeğlemekte ve bu yönde uygulamalar yapmaktadır. Bu açıdan bakıldığında "KORUMA" kelimesinin yerine başka bir kelime bulunan kültür varlıklarının geleceği açısından belki de daha uygun olacaktır. Hiç olmazsa "ELLE-MEYİN" efendiler!...

Kültürel mirasa sahip çıkma kavgası topluma mal olmadığı sürece 3-5 neferle kazanılamayacağı için, bizimkisi yağmacıya, vurguncuya ve düşmanlara nispet, anlı şanlı bir cenaze töreni hazırlığıdır. □

NOTLAR

- 1- T. Baykara, *İzmir Şehri ve Tarihi*, İzmir 1974, 38. s.
- 2- R. Chandler, *Travels in Asia Minor 1764 - 1965* - Oxford 1775, 63. s.
- 3- ay. es. 61. s.
- 4- Yapılarla ilgili detaylı bilgi için bkz. B. Ersoy, *İzmir Hanları*, Ankara 1991.
- 5- M. Aktepe, "İzmir Hanları ve Çarşıları Hakkında Ön Bilgi", *Tarih Dergisi*, sayı: 25, 1971, 133. s.
- 6- Bkz. W. Müller - Wiener, "Der Bazar von İzmir", *Mitteilungen der Frankischen Geographischen Gesellschaft*, 27/28, 1980-81, 421. s., 2.
- 7- H. Akıllı, "Eski Eser Tahribatının Önlenmesinde Onarımcının Görevi ve Uygulayacağı Çalışmalar", *A.Ü.D.T.C.F. Dergisi*, XXXIV. cilt, 1-2. sayı 1990, 297. s.
- 8- Bkz. H. Çal; "Türkiye'de Cumhuriyet Devri Taşınmaz Eski Eser Tahribatı ve Sebepleri", *A.Ü.D.T.C.F. Dergisi*, XXXIV. Cilt, 1-2. Sayı, 1990, 353 - 378. s.

Agoralar ve Bir Ticaret Yapısı Örneği : Agora Stoaları

Akın ERSOY *

Hellen Kent Devleti olan "Polis", iki bölümden oluşuyordu. ¹ "Yukarı Kent" anlamına gelen Akropol, başlangıçta, geçmişten gelen geleneksel yapısına bağlı olarak kentin yönetimine sahipti. Çok yüksekte, erişilmesi güç, rahatlıkla savunulabilen, yamaçlarındaki kente, ekilebilir topraklara, ulaşım yollarına hakim olan ve gerektiğinde sığınabilen surlarla çevrili bir tepeydi. Üzerinde kutsal alanlar, kral veya beylere ait saraylar, konutlar ve müstemilat yapıları vardı.

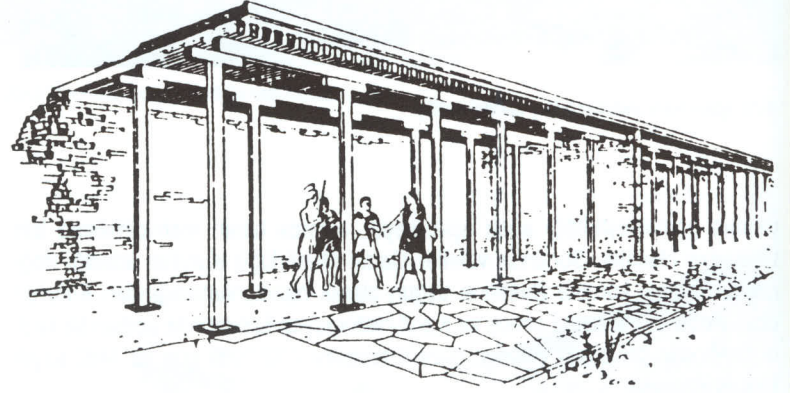
Bu tepenin yamaçlarında bulunduğu arazinin coğrafik yapısına bağlı olarak yerleşmiş olan halkın oturduğu konutlar ve gereksinimleri halinde kullandıkları diğer yapılardan oluşan "Aşağı Kent" vardı. Aşağı kent'in merkezi ise, halkın günlük yaşamının her safhasına girmiş hem kamusal hem de özel bir alan olan Agora idi.² Öncesinde basit gündelik ihtiyaçlarla ortaya çıkan agora için Aşağı Kent'in yayılım alanı içindeki merkezi konumunda olan düzlük yeterliydi. Kentin ana caddeleri burada odaklanırdı.

Başlangıçta mimari açıdan birşey ifade etmeyen agoraların M.Ö. 7. ve 6. yüzyıllarda önem kazanmaya başladığı görülmektedir. Ege Denizi baz olarak alındığında, bu hinterland içinde kalan Anadolu ve Yunanistan kentlerinde hızlı nüfus artışı, deniz aşırı ve kara ticaretinin artması, çoğalan Akdeniz ve Karadeniz ilişkileri, hammadde arayışı ve kurulan koloniler gereksinimlerin artmasına ve değişmesine neden olmuş, akropolde oturan kral veya beylerin aristokrasi yoluyla devrilmesi demokrasiye geçişin hızlanması sonucunda kentlerin merkezi agoraya taşınmıştır.³ Sonuçta, demokrasi halkın yaşam biçiminin, iş hayatının, politik yapısının gündelik sahnesi olan agorada yeşermiş olan bir hareketti. Böylece agora akropol'e, aşağı kent yukarı kente, demokrasi despotizm'e karşı başarılı bir savaşım vermiştir.

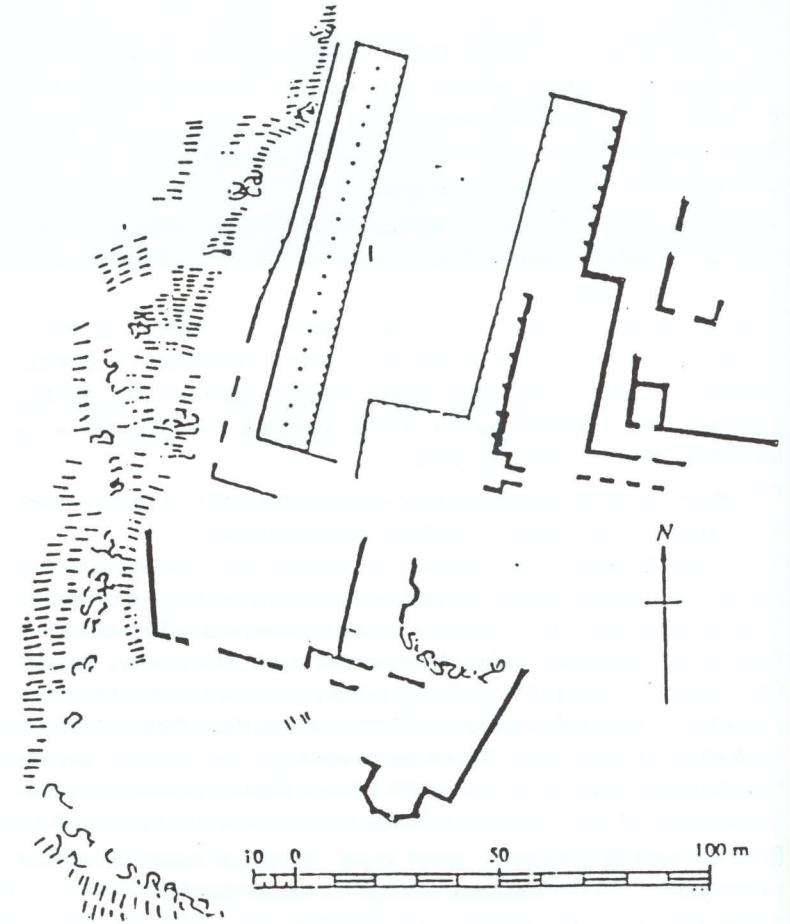
Bu durumla siyasi bir kimlik kazanmış olan agoralar kentin atan kalbiydi. Kentin bütün siyasi içerikli yapıları burada toplanmıştı. Mahkemeler burada yapıyordu. Siyasi kimliği yanında dini kimliğinin ifadesi olan kutsal alanlar ve tapınaklar agorada veya civarındaydılar. Her türlü mal stoalardaki dükkanlarda ve seyyar tezgahlarda satılıyordu. Burada alışveriş yapmak uzun pazarlıkları gerektiren, sinir bozucu bir eylemdi. Pazar yerinin bilinen kalabalıklığı, içinde her türden insan bulunuyordu. Her türlü yersiz, yurtsuz ve kimsesiz insanlar agoralarda dolaşıyor, çalışıyor ve akşamları stoaların çatısı altında sütunların veya duvarların diplerinde yatıp kalkıyorlardı. Bu nedenle Aristoteles ve Aristophanes gibi filozof ve yazarlar agorayı ve agoradaki yaşam tarzını kötü ve alçaltıcı bulurlar. Buna karşın Sokrates ve Zenon gibi filozoflar için agoralar ilham kaynağıydılar.

Mimari açıdan agoranın gelişimi, özellikle M.Ö. 5. yüzyılla birlikte agorada odaklaşan dini, siyasi, ticari ve kültürel kimlikleri taşıyacak anıtsal nitelikte ve çok sayıda yapının inşa edilmesi ile gerçekleşmiştir.⁴ Böylece tapınak, bouleuterion (kent meclisi), prytaneion (idare yapısı), arşiv, çeşme, sunak, odeon, kütüphane gibi binalar inşa edilmiştir.

Kentin tüm kimliğini yansıtan agoralarda, çeşitli amaçlarla gelen büyük kalabalıkları gerektiğinde bir araya toplayabilecek, yağmur, rüzgar ve güneş gibi Akdeniz iklimi içinde sık sık karşılaşılabilen hava şartlarına karşı korunak sağlayabilecek, insanın işini görüp dinlenebileceği yapılara ihtiyaç vardı.

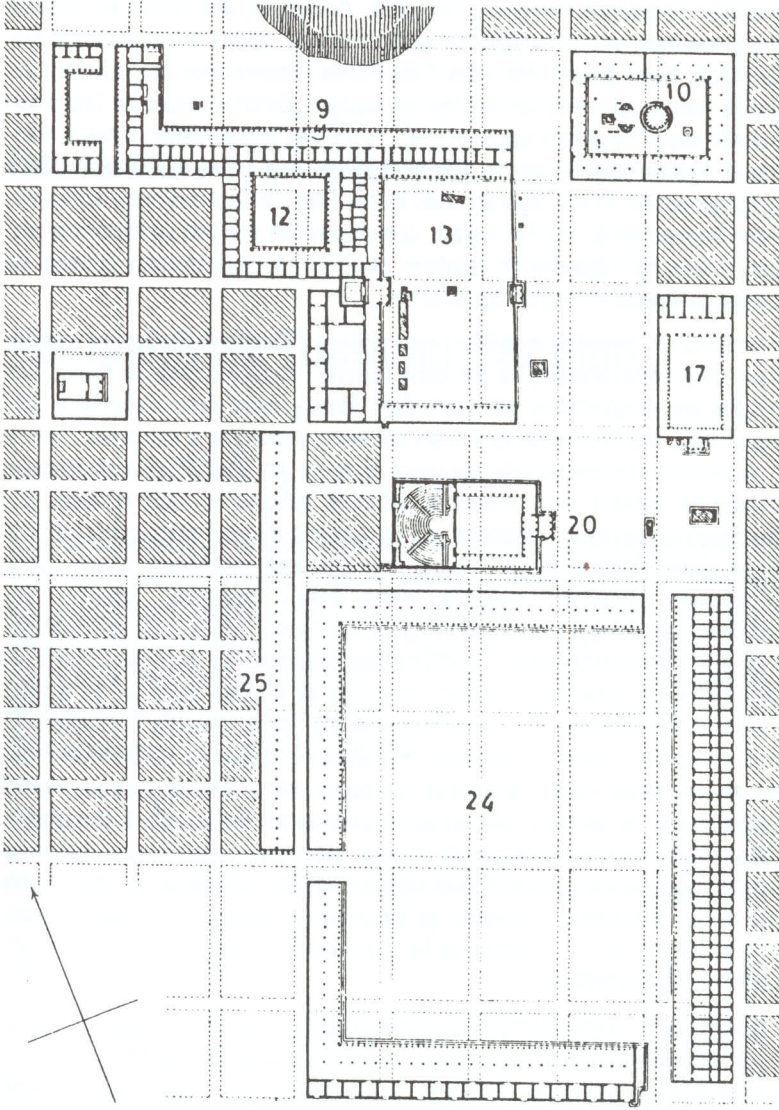

Şekil 1 : Samos (Sisam Adası) Heraionu Güney Stoası (Alıntı: Wycherley, Şekil 29)

Şekil 2 : Alinda Agorası ve Hellenistik Stoa üst kat planı (1) (Alıntı: Coulton, Fig. 48)

* Arkeolog, D.E.Ü., Mimarlık Bölümü Öğretim Üyesi

Şekil 3 : Miletos, Hellenistik Agora (24)
(Alıntı : E. Akurgal, Ancient Civilizations and Ruins of Turkey, İstanbul, 1978, Fig. 77)

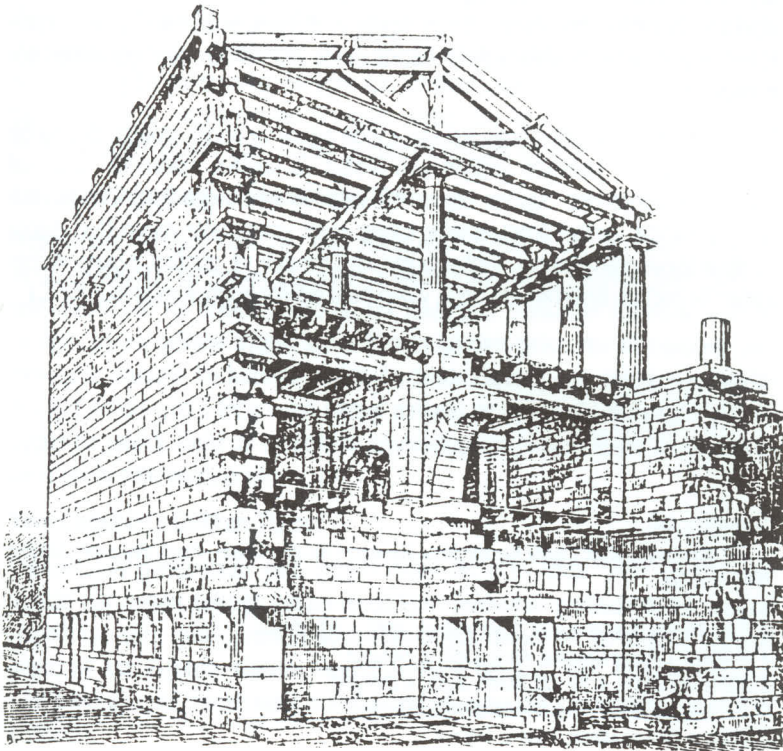
Öncülerini Hitit ve Miken saraylarında ve Mısır tapınaklarında gördüğümüz sütunlu galeriler, çok basit olan yapı tipleri ile ancak tek başlarına bir mimari birim olarak Ege dünyasında karşımıza çıkmaktadırlar. Bu haliyle kaynağını Ege kültüründen alan ve stoa olarak adlandırılan bu yapı tipi ilk ortaya çıktığında, iki kısa ve bir uzun kenarı kapalı, diğer uzun kenarı açık olan, en basit örneğinde eğimli veya düz olan çatısı bir sıra sütunla taşıyan, uzun ve tek katlı bir yapıdır (Şekil 1, 2).⁵ Agoralarda bu yapı tipinin ortaya çıkmasında diğer mevcut yapıların duvarlarına dayanan veya agora alanının değişik yerlerine dağılmış olan, bugün de semt pazarlarında gördüğümüz, dağınık ve bakımsız satıcı barınak ve tezgahlarının kalıcı, güzel ve sağlıklı bir duruma getirilmesi düşüncesinin de az da olsa rol oynamış olabileceği kabul edilebilir.

M.Ö. 6. yüzyıldan itibaren artan ticaret ilişkileri sonucunda doğal olarak agoralar da geniş ölçüde bu durumdan etkilendi. İçalım ve dışsattımın yoğun olarak yaşandığı agoralarda, pazar payı olan şarap, yağ, çanak çömlek, balık, et, hububat, baharat, tekstil ve deri ürünlerinin satıldığı çok sayıda üretici ve imalatçı tezgahlar ortaya çıktı. Bu üretim ilişkileri tüccarların, spekülörlerin ve bankerlerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Seyyar tezgah ve barınaklara dayalı eski pazar anlayışı bir yandan devam ederken, bir yandan da tüm bu kişiler stoaları kullanma olanağı bulmuşlardır. Bu talep sonucunda M.Ö. 5. yüzyıldan başlayarak stoaların anıtsal ifadeler kazanmaya başladığı görülmektedir. Ahşap yapı malzemesi yerini taşa bıraktığı, stoaların enine ve boyuna büyüdüğü, yapının içinde ikinci bir sütun sırasının oluştuğu görülmektedir.

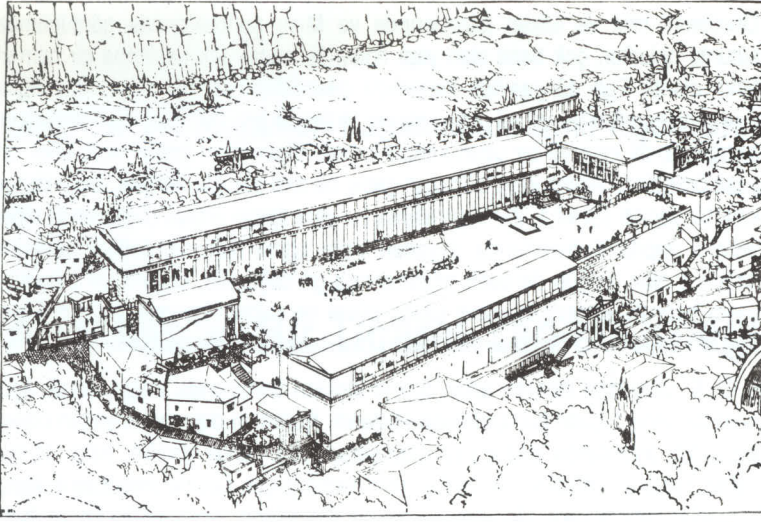
Basit gereksinimler ve düşüncelerle doğan bu yapı tipi henüz mimarlık açısından fazla bir özelliği olmayan, sanatsal ilgi uyandırmayan sütunlu bir galeriden ibaretti. Agoraların simgesi haline gelmeye başlayan stoaların M.Ö. 5. yüzyıldan itibaren bu tekdüzeliğini aşmak için plan ve cephe özelliklerinde zenginlik yaratan unsurlar ilave edilmeye başlandı.⁶ Buna göre stoanın bir veya iki ucuna stoanın kendisini dik kesen ve kendi planının küçük bir kesidini yansıtan kısa kanatlar ilave edildi. Böylece stoa kanatları ile beraber L veya uçları kısa, köşeli U şekline benzer bir plana ulaştı. Dor düzeninde olan bu cephe özelliğinin tekdüze ifadesi, kanatların ilavesiyle aşılmıştır. Cephedeki değişim iç mekan genişliğinin bir veya daha fazla sayıda sütun sırası ilave edilerek artırılması ile devam etmiştir. İçteki sütunlar, cephedeki dorik sütunların aksine mekan içi zenginliği ve zarafeti yansıtmaları açısından çoğu kere ön düzenindedirler.

M.Ö. 4. yüzyıldan itibaren artan gereksinimlere bağlı olarak kanatların daha da ileri uzaması ile birlikte Pi şeklinde plan veren stoalar ortaya çıkmaya başlamıştır.⁷ Stoalar bu plan şekilleri ile düzensiz ve dağınık bir yapılaşma veren eski tip agorayı düzenleyen ve sınırlayan bir ifade kazanmaya başlamışlardır. Bu durum İonyalı mimarların ortaya koyduğu izgara kent planının bir sonucu olarak, birkaç adayı kaplayan agoraları sınırlayan dörtgen yol sistemine paralel, birbirine dik açılı, bitişik stoalar yapmaları ile ortaya çıkmıştır. Miletos'un M.Ö. 3. yüzyıla ait olan Güney Agorası, L planlı iki ve uzun planlı bir stoa ile yeni anlayışa göre dikdörtgen planlama çerçevesinde sınırlanmış olmakla birlikte eski geleneğin bir devamı olarak stoalar birbirlerinden kopuklardır (Şekil 3). Aynı durum M.Ö. 4. yüzyılda planlanmış olan Priene Agorası'nda da görülür. Agorayı sınırlayan Pi şeklindeki stoa, aslında izgara kent planına göre önünü kestiği dörtgen yol sistemine izin verecek şekilde merdivenlerle koparılmaya çalışılmış ve eski gelenek bir ölçüde yaşatılmıştır. M.Ö. 3. yüzyılda şekillendiği anlaşılan Magnesia Agorası'nda, Pi şeklindeki stoa planlaması yukarı-da verilen iki örneğe uygun olmakla birlikte, bu kez iki uzun bir kısa stoa söz konusu olmuş ve böylece diğer iki örnekteki eski geleneği yansıtan kopukluklardan uzaklaşarak, giderek her yandan kapalı bir agora alanına doğru yaklaşmıştır. Her üç örnekte de Pi şeklindeki planlamanın açık olan dördüncü kenarlarında da birer uzun ve bağımsız stoa vardır. Bu bağımsız stoa, gelişim süreci içinde, M.Ö. 3. yüzyılın sonlarında inşa edilen Pergamon Aşağı Agora örneğinde görüldüğü gibi, diğerleriyle birleşerek Peristile benzer kent ile organik bağı olmayan, kapalı bir planlamaya ulaşmıştır.

M.Ö. 1. yüzyıla, Roma dönemine kadar, agoraların tarihsel gelişimi içinde bir kuralmış gibi bu planlamayı her zaman bulmak mümkün değildir. Geleneksel nedenlerle bazı kentlerde Roma döneminde bile birbirinden kopuk, bağımsız ve düzensiz yerleştirilmiş stoa anlayışı sürdürülmüştür. Bazı kentler ise, zorunlu olarak üzerlerinde kuruldukları arazinin coğrafik durumu nedeniyle agora düzlüklerinin izin verdiği doğrultu ve yönlerde stoalara sahip olabilmişlerdir.

Şekil 4 : Aigai, Agoranın Hellenistik Batı Stoası

Şekil : 5 Assos Agorası (Alıntı : Coulton, Fig. 18)

M.Ö. 3./2. yüzyıllara tarihlenen stoaları ile Assos, M.Ö. 2 / 1. yüzyıllara tarihlenen stoası ile Alinda (Şekil 2) ve M.Ö. 2. yüzyılın ortalarına tarihlenen stoaları ile Aigai Agorası bu duruma iyi birer örnek teşkil etmektedirler.

Roma dönemine geldiğinde agora alanlarının dört yandan stoalarla çevrelendiği, agoraların eskiye dayanan kentle olan geleneksel organik bağlarını kopardığını görmekteyiz⁸. Miletos'un Hellenistik Güney Agorası Roma döneminde, döneminin gelişen anlayışına bağlı olarak dört bir yandan stoalarla çevrelenmiştir. Aynı anlayış Roma dönemine ait olan Miletos'taki bir diğer agora olan Kuzey Agora'da, Ephesos Aşağı ve Yukarı Agoralarda ve Smyrna Agorası'nda görülmektedir. Bu şekilde stoalarla kapanan agoralarda ticari fonksiyon, diğer fonksiyonlardan daha fazla ön plana çıkmıştır.

Agora alanlarını belirleyen ve agoraların simgesi durumuna gelen stoa yapısının yukarıda aktarıldığı gibi agoraları giderek şekillendirmesi gibi, kendi mimari gelişimini de giderek sürdürdüğü ve bir ticaret yapısı durumu kazandığı izlenilmektedir. Stoa'nın, basit gereksinimlere bağlı olarak, basit bir ahşap galeriden başlayan gelişimi M.Ö. 5. yüzyıldan itibaren artan ihtiyaçlara bağlı olarak mekan içinde ortaya çıkan bir veya birden fazla sütun sırası ile enine ve boyuna büyümesi, kanatların ilavesi ve taş yapı malzemesinin kullanılması ile devam eden gelişimi, M.Ö. 5. yüzyılın sonlarında, ilk anıtsal örneği Atina agorasında görülen, sütunlu galerinin arkasına stoa uzunluğunca devam eden mekan dizisinin ilave edilmesi ile ticaret yapısı olma yolunda önemli bir noktaya gelmiştir. Sayıları giderek artan bu tip stoa yapılarının Hellenistik dönemde günlük ihtiyaçlara ve arazi eğimlerine bağlı olarak çok katlı bir nevi işhanları haline gelmeye başladıkları görülmektedir. Assos (Şekil 5), Alinda ve Aigai (Şekil 4) stoaları agora içinde geleneksel olan serbest konumları ile bu tipe iyi birer örneklerdir. Mimarlık açısından en zengin ürünleri veren Bergamalı mimarlar kentlerinin inşa edildiği zorlu arazi arızalarına yapılarını inşa etmelerinden kazanmış oldukları birikimler ile eğimli arazilerde kurulu diğer kentlerin stoa ve muhakkak ki diğer mimarlık örneklerinin inşasında öncülük etmişler ve esin kaynağı olmuşlardır. Nitekim çok katlı stoaların en iyi örneklerinden bir olan Atina'daki Attalos Stoası M.Ö. 2. yüzyılın ortalarında Bergama Kralı Attalos II tarafından yaptırılmıştır. Miletos, Magnesia ve Priene agoralarındaki stoalar tek katlı olmakla birlikte çok sayıda dükkan sıralarına sahiptirler. Roma döneminde Peristile benzer kapalı agoralardaki ticari fonksiyon içeren dükkanlara sahip stoa yapılarının Ephesos ve Smyrna agoralarında olduğu gibi tek veya çok katlı oldukları görülmektedir. İşhanı niteliği taşıyan stoalar sadece agoralarda değil aynı zamanda liman kentlerinde ithalat ve ihracat ağırlıklı olarak liman civarında da bulunabiliyordu. Miletos Liman Stoası buna iyi bir örnektir.

Stoaların bu şekilde portiklerinin arkasında çok sayıda mekanlara sahip olması eski pazar geleneğinin bir devamı olan seyyar tezgah ve barınakların sabit mekanlara dönüşmesine neden olmuştur. Stoalardaki mekanların hangi amaçlarla kullanıldığını, ilgili bir yazıt ve arkeolojik bulgular olmaksızın belirlemek mümkün olamamaktadır. Buna karşın antik yazarların agora ve stoaların kullanımları ile ilgili bahisleri genel anlamda ipuçları verebilmektedir.⁹ Stoaların portiklerinin gerisinde mekanlar olsun veya olmasın ticari fonksiyonları dışında kötü hava

koşulları karşısında korunmak, barınmak, dinlenmek, dini, siyasi ve arkadaş toplantılarında, önemli heykellerin saklanması, sportif müsabakalarda kullanılmak, resim galerisi (Atina'daki Stoa Poikile (Resimli Stoa) nin duvarları mitolojik konular içeren duvar resimleri ile kaplıydı. Zenon'un Stoacılar Okulu'nun felsefik yapısı bu stoada şekillenmiştir.), resmi ofis, kutsal mekan (nitekim Magnesia Agorası'ndaki Kuzey ve Batı Stoalarında birer oda kutsal mekan olarak işlev görmüştür. Priene Agorası'ndaki Kuzey Stoa'nın bazı mekanları kutsal objeleri barındırıyordu, ziyafet mekanı, serserilerin barınma yeri ve mahkeme olarak kullanıldığı bilinmektedir. Bunların yanısıra halk duyurularının yapıldığı ve savaş ganimetlerin sergilendiği yerlerdir.

Portikosunun gerisinde mekanları olan stoaların ticari fonksiyonları bu mekanlara sahip olmayanlara göre çok daha fazlaydı. Sadece portikodan ibaret olan stoalar ancak işportacılık gibi geçici ticari fonksiyonlara sahip olabiliyorlardı. Mekan sahibi stoalar ise her türlü ticari kullanıma uygun plana sahiptiler. Tek ve çok katlı planları, çok sayıda mekanları ve agora gibi özel bir konuma sahip olmaları ile agoraya gelen insanların gündelik ihtiyaçlarını sağlayabilecek durumdaydılar. Kentin en kalabalık yeri ve alışveriş merkezi olan agoralarda buraya gelen kişilerin yemek ihtiyaçlarını giderecek mekanlara ihtiyaç vardı. Portiklerin gerisindeki mekanlar buna imkan tanıyordu. Nitekim, Yunanistan'daki Korinth antik kentinin agorasının Güney Stoası'nda portiklerin gerisindeki mekanlarda yemek yendiğine dair buluntular ele geçmiştir. Herbiri iki odalı olan bu dükkanların dipteki odalarında su kuyuları vardı ve bu kuyular soğutma amaçlı olarak da kullanılabiliyordu. Bu odada yemekler pısrılırken, ön oda ve portikte servis yapılmaktaydı. Her dükkanın arkasında içinde tuvaleti bulunan ve servis yapılabilen küçük bir bahçe vardı. Priene Agorası Güney Stoası'ndaki bir odanın hafif içkilerin satılmasında kullanıldığı bilinmektedir. Stoalardaki dükkanlar çok sayıda ürünün satımında kullanılmıştır. Ancak bu malları satabilenler sadece dükkan sahipleri değildi. Portiklerde işportacı kimliği ile seyyar tezgahlarda, yerlerde ve basamaklar üzerinde satış yapılabilmekteydi. Dükkanlar gibi bu yerler de kent gelirlerine katkıda bulunmak için muhtemelen kiralanmışlardı.

Stoalarda berberlerin, demircilerin, baharatçıların, ayakkabı tamircilerinin, balıkçıların, manavların, kitap satıcılarının, hububat satıcılarının dükkanları vardı. Belirli malların satımında portiklerin gerisindeki bir grup dükkan veya tüm bir stoa kullanılabiliyordu. Bu malın ismi aynı zamanda stoaya da isim verebiliyordu. Zahire satıcıları stoası, tuhafiyeciler stoası, kunduracılar stoası, çömlek satıcılarının stoası, arpa satıcılarının stoası gibi.

Ticaret hayatının artması ve zenginleşmesi ile birlikte bankerler ve tüccarlar ortaya çıktığında, bu kişiler de doğal olarak agora stoalarını merkez edinmişler ve dükkanlara sahip olmuşlardır. Ticari ilişkilerin düzenlenmesinden piyasa kontrolörü olarak adlandırabileceğimiz Agoranomos adı verilen kent görevlileri sorumluydu.

Sonuç olarak antik çağın ticari ilişkileri içinde agora ve agora stoaları önemli bir işleve sahiptiler. Temelde değişmeyen üretim ve tüketim arasındaki doğrusal ilişki, antik dönemden bugüne benzer bir çerçeve içinde gelmiştir. Dünden bugüne yukarıda verilen örneklemeler içinde canlı yansımalar mevcuttur. Agora ve stoalarının plan şeması, fonksiyonları ile Osmanlı ve günümüz çarşı ve pazarları ile han ve işhanları arasında yakın benzerlikler kurmak mümkündür. □

DİPNOTLAR

1. R.E. Wycherley, *Antik Çağda Kentler Nasıl Kuruldu? Çev. Nur Nirven - Neziha Başgelen, İstanbul, 1991, s. 1-12.*
2. a.g.e., s. 45-77.
3. A. M. Mansel, *Ege ve Yunan Tarihi, Ankara, 1971, s. 97-251.*
4. R. Martin, *L'Agora Grecque, Paris, 1951, s. 149-223.*
5. Wycherley, a.g.e., s. 99-108; Martin, a.g.e., s. 224-273.
6. J. J. Coulton, *Greek Stoa, Oxford, 1976, s. 26-38.*
7. a.g.e., s. 39 v.d.; Martin, a.g.e. s. 346 v.d.
8. Coulton, a.g.e., s. 168 v.d.
9. a.g.e., s. 1-17.

İzmir'de Güncel Ticaret Çarşıları

Yenişehir'de Toptancı Çarşıları

Levent GEDİZLİOĞLU *

İzmir toptan bakkaliye ve gıda toptancıları esnafı, eski Halimağa Çarşısı'nda faaliyetlerini sürdürmekteydiler. Trafikğin mal giriş çıkışında sorunlar yaratması ve eski Halimağa Çarşısı'nın sıkışıklık yaratmasıyla, 1975-76 yıllarında, toptan bakkaliye ve gıda toptancıları esnafı, kurdukları bir kooperatif aracılığıyla, o zamanki İzmir Metropolitan Nazım Plan Bürosu'nun onayını ve İzmir Belediye Başkanı İhsan Alyanak'ın desteğini de alarak, şimdiki buldukları yer için (İzmir Gıda Çarşısı) girişimlerde bulundular.

İzmir Gıda Çarşısı, eski arasta düzeninde, içe dönük bir planlama anlayışıyla oluşturuldu. Proje ekibi¹ ilkin, çarşının hareketliliğini sağlamak ve İzmir kentiyile daha sıkı bağlar kurmak amacıyla, dükkanların yanı sıra, bir de yüksek büro bloğu ile bir süpermarket planladılarsa da, süpermarket daha sonra dükkanlara çevrildi. Yüksek katlı büro bloğu ise aynen uygulandı.

Daha sonra, günümüzde hala eski Halimağa Çarşısı'nda faaliyetlerini sürdüren inşaat malzemeleri ticareti yapan esnafın önemli bir kısmı, İzmir Gıda Çarşısı'nın yanında "*Yeni Halimağa Çarşısı*" adı altında oluşturulan inşaatçılar çarşısına taşındılar. (Bazıları hem burada hem de eski Halimağa Çarşısı'ndaki dükkanlarıyla faaliyetlerini sürdürmektedirler.) Bu çarşıda da², İzmir Gıda Çarşısı'nda olduğu gibi, dükkanların yanısıra bir de yüksek katlı büro bloğu oluşturuldu. Her iki çarşıda da dükkanlara rağbet çok iken, büro bloklarındaki bürolar pek rağbet görmeyip uzun süre boş kaldı. (Bugün de buralardaki bürolara rağbetin pek az olduğu söylenmektedir.)

Daha sonraları bu iki çarşı çevresindeki arazi sahiplerini örgütleyerek ortak bir planlama çabasına girildiyse de³, bu çalışma gerçekleştirilemedi. Belediye alışlagelmış bir yaklaşımla, bu yöre için bir plan yaptı. Arazilerin zayıflığına göre bazı adalara 2, bazılarının ise 3 emsal verildi. Bu imar planına göre bu yöre, özellikle toptan ticaret alanı olarak gelişimini sürdürmektedir.

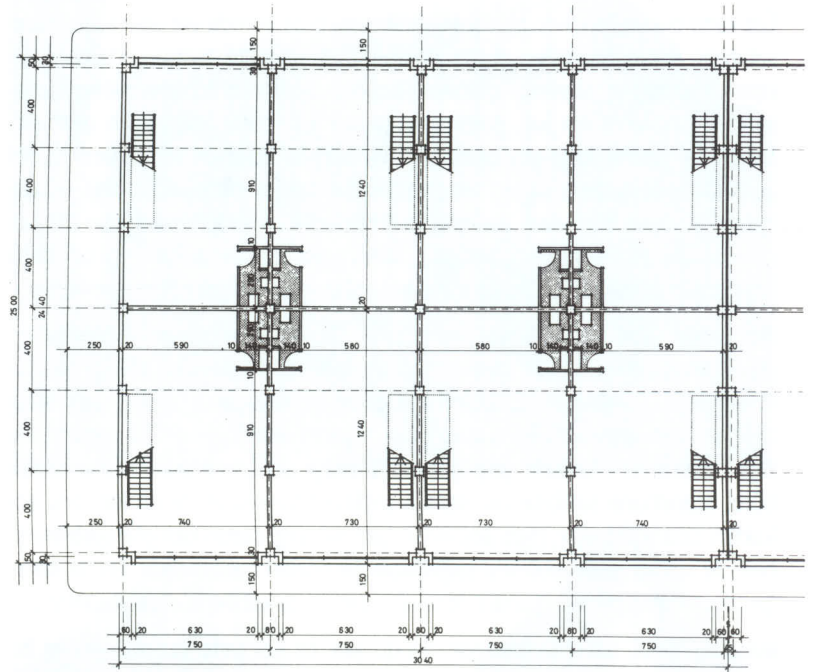
Eski Halimağa Çarşısı'nda Dükkan Tipi

Bugün hala varlığını sürdüren eski Halimağa Çarşısı, ince, dar-uzun parseller ve bu parsellerin tamamını kaplayan dükkanlardan oluşur. Parsel şekli, dükkan tipini belirleyen en önemli, belki de tek faktördür. Dükkanın önündeki sokağa cephe, parsel şekline uygun, içine dükkan içinden girilen dar bir büro yer alır. İnce-uzun parselin bu büroyla birlikte ön tarafı alışveriş için, arkası da depolama için kullanılır(dı). İnce uzun parsel alışveriş ve depolama işlevinin ilişkisine uygun bir şekildi. Belki de parsellerin böyle oluşmuş olması, böyle bir dükkan tipinin tercih edilmesindedir...

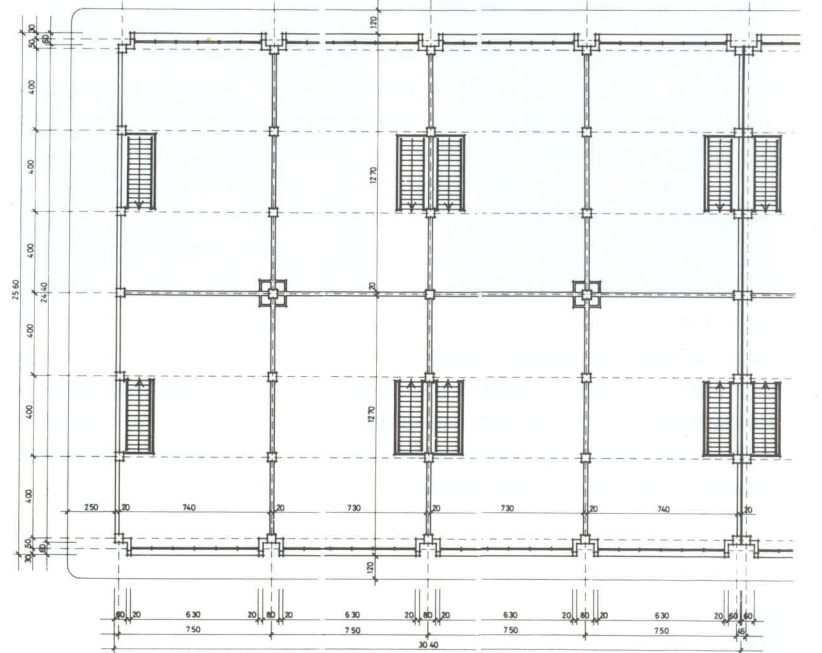
Yeni Çarşılarda Dükkan Tipleri

Yenişehir'de günümüzün yeni çarşılarından ilki olan İzmir Gıda Çarşısı, genellikle dar kenarı sokağa bakan dikdörtgen dükkanlar şeklinde planlanmıştır. Depolama alanı gereksinimleri açısından büyük dükkanlar iki katlıdır. Üst kat depo, alt kat alışveriş alanıdır. Ticarethanelerin büroları, eski Halimağa Çarşısı'nda olduğu gibi, zemin katta sokağa cephe, içine dükkan içinden girilen mekânlardır.

* Mimar

Gıda Çarşısı, zemin kat planı

Gıda Çarşısı kat planı

Gıda Çarşısı

Büro mekanlarının, ticari işlemlerin karmaşıklaşması, büro çalışanlarının ve büro araç gereçlerinin çoğalmasıyla daha büyük ve daha sakin bir alanda çözümlenmesi gereği doğmuştur. Zemin kat alışveriş için kıymetli bir alandır. Dolayısıyla büronun üst kata çıkarılması düşünülmüştür.

Üst katta düşünülen büro bir sorun yaratmıştı; o da büroda yer alan ticarethane sahibinin (patronun ya da satış müdürünün), zemin katta cereyan eden alışverişten kopmuş ve alışverişi gözleyemez, denetleyemez duruma gelmiş olmasıdır. Bu nedenle üst kat, galerili kat (asma kat, batar kat) haline gelmiştir. Böylelikle galerili katta yer alan büro ve büroda bulunan ticarethane sahibi zemin katı, dolayısıyla da alışveriş ve müşteri trafiğini gözleyebilecektir. Bu durumda büyüyen büro alanı yanında, geri çekilerek asma kat halini alan üst kat, gereksinime ters olarak küçülmüştür. Dolayısıyla depolama için yeni bir alana gereksinim duyulmuştur. Bu da asma kat üstünde, bir başka katı doğurmuştur.

Bu durum son çözümlü yaratamamıştır. Ticarethane sahibi, bürosundan, dükkanında cereyan eden alışverişi gözleyebilmeyi istediği gibi, sokağı da gözleyebilmeyi istemektedir. Dükkanından çıkan bir müşteri adayının, aynı arastada yer alan komşu dükkana girip girmediğini ya da nereye gittiğini, arastadaki diğer dükkanlara kimlerin girip çıktığını bilmeyi arzulamaktadır. Asma kattaki büro, ticarethane sahibine bu olanağı sağlayamamaktadır; asma kat, onu sokaktan uzaklaştırmıştır. Hem alışverişin gerçekleştiği zemin katı gözleyebilmeyi, hem de sokağı gözleyebilmeyi sağlayacak bir çözüm bulunmalıdır. Bu da sokağa çıkan kapalı çıkmalı (cumba denebilir), yarı batar kat bunu çözebilecektir.

Merdiven şekli, tütün depolarında olduğu gibi, en üst katta yer alan (aykırı bir durum gibi görünen) depo alanına çıkışı, en kolay şekilde çözmek çabasından doğmuştur.

Dükkan Tipi Oluşumuna İmar Planı'nın Etkileri

Sözünü ettiğimiz alandaki parseller, kent içindeki parsellere göre büyük alanlı parsellerdir. Başta da belirtildiği gibi, yapı emsalleri 2 veya 3'tür. Bu emsallerin sağladığı yapı alanlarının tamamı, dükkanlar ile doldurulamamakta, dükkanlardan sonra geriye kullanılacak epey bir alan kalmaktadır. İzmir Gıda Çarşısı ve Yeni Halimağa (İnşaatçılar) Çarşısı'ndaki yüksek büro bloğu uygulamaları, büroların pek rağbet görmemesi ve uzun süre boş kalması nedeniyle uygun bulunmamaktadır. Dükkanların ise tam tersine çok taliplisi bulunabilmektedir. Parsel sahibi, imar planının sağladığı yapı alanı hakkının son santimetremesine kadar kullanmak istemekte, hangi gerekçeyle olursa olsun, kullanılmadığı takdirde, hakkının zail olduğunu düşünmektedir. Dolayısıyla, imar planının sağladığı alanın, mümkün olduğunca dükkanlarda kullanılabilmesi sağlanmalıdır. Dükkanın çok katlı olmasının bir başka nedeni de budur. Zemin kat + Asma kat + Birinci kat şeklinde üç katlı olan dükkanlar, bazı çarşılarda bodrum kat da eklenerek dört katlı duruma gelmişlerdir. □

Gıda Çarşısı

Halimağa Çarşısı

1. İzmir Gıda Çarşısı'nın proje müellifleri Erbil Coşkun, Mustafa Kavadarlı, Salih Z. Pekin.
2. Yeni Halimağa (İnşaatçılar Çarşısı'nın proje müellifleri Öztürk Başarır, Eray Özbek)
3. Mustafa Kavadarlı ve Hülagu Bulguç, bunun için epey bir çaba harcadılar.

Onur İşhanı

Umut İNAN

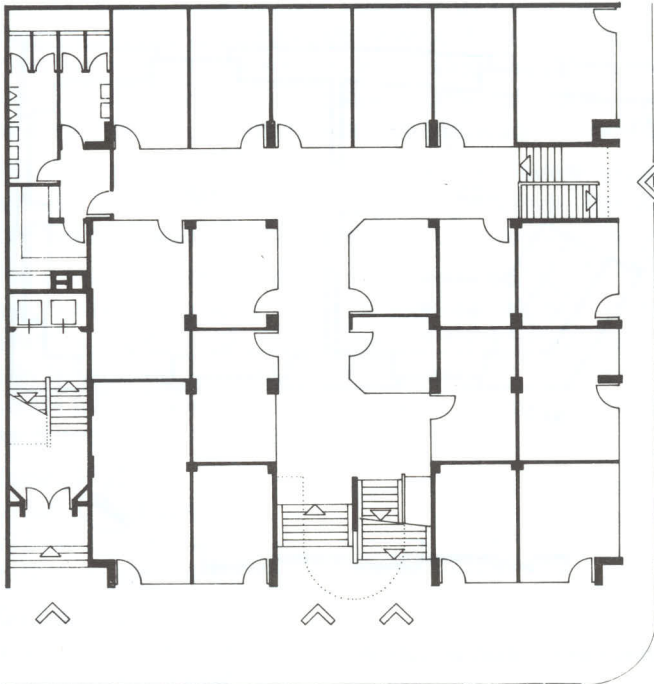
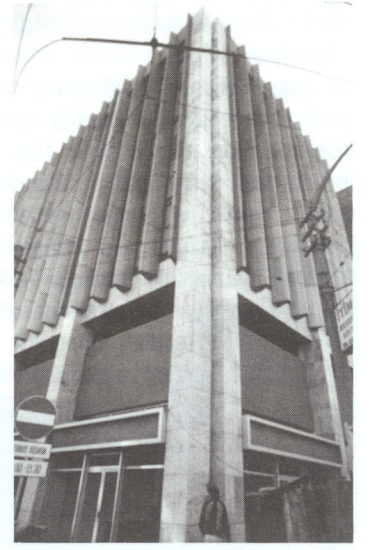
Aynı yatırımcıya ait olan bu 4 yapı, birer rant yatırımı olarak 1978-84 yılları arasında planlandı ve inşa edildi.

Yatırımcı tarafından talep edilen satış kabiliyeti olan, orta kapasitedeki esnafa optimum kullanım alanı sağlayan dükkanlar ve büro alanları idi.

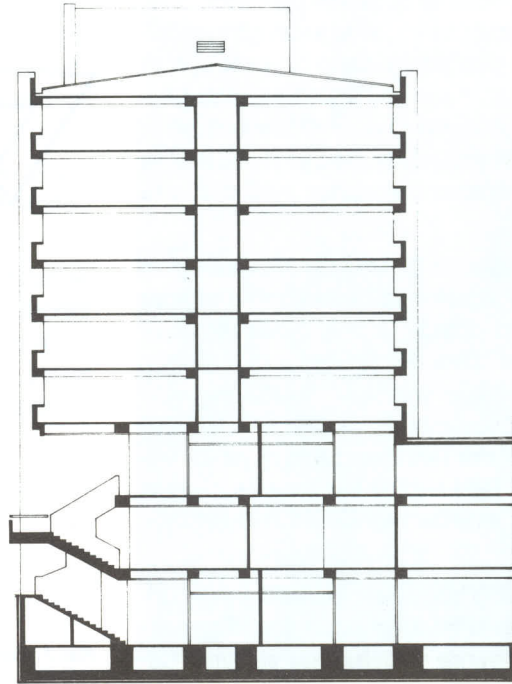
Yeraltı su seviyesi dikkate alınarak, bodrum katı yarım kat yükseltildi. Böylece tretuvar kotundan yarım kat aşağıda (alt zemin), yarım kat yukarıda (üst zemin) ve 1. katta dükkanlardan oluşan açık pasaj niteliğinde, caddeden doğrudan giriş alabilen bir çarşı düzeni öngörüldü, öyle ki katlar ayrı esnaf guruplarının biraradalığına olanak sağlasın.

Her dört çarşıda da üst katlarda pasajlardan bağımsız olarak caddeden giriş alan büro blokları planlandı. Cepheye düşey elemanlar alüminyum ya da beyaz mermer kaplanmalı. Ancak uygulamada imalat resimlerine uyulmayıp yapıştırma suretiyle olduğu için (serbest ankraj olmalı idi), mermer kaplamalar zamanla bozulmuş ve yine hata olarak mermerler vidalama sureti ile yapıya tesbit edilmiştir.

Bunun üzücü sonucunu cephede görmek olası ve yapıştırmada ısrar edenlere örnek olarak göstermek gerekir. □

Zemin kat planı 3 No'lu işhanı

En kesit 3 No'lu işhanı

Onur İşhanı

Umut İNAN

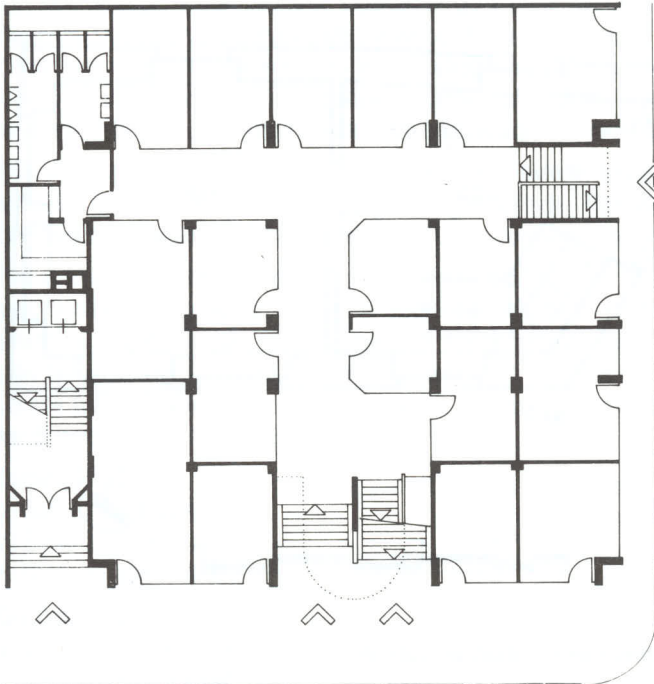
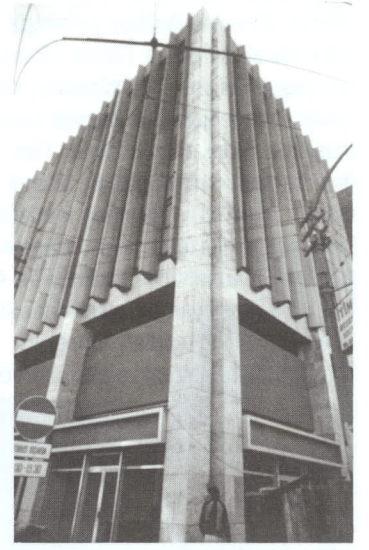
Aynı yatırımcıya ait olan bu 4 yapı, birer rant yatırımı olarak 1978-84 yılları arasında planlandı ve inşaa edildi.

Yatırımcı tarafından talep edilen satış kabiliyeti olan, orta kapasitedeki esnafa optimum kullanım alanı sağlayan dükkanlar ve büro alanları idi.

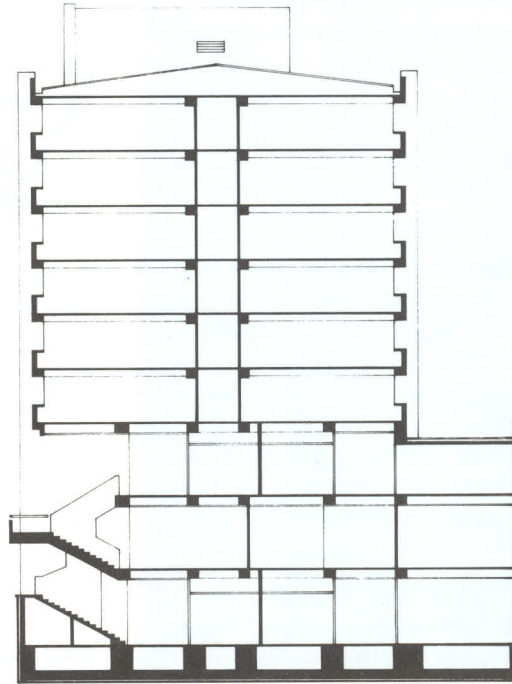
Yeraltı su seviyesi dikkate alınarak, bodrum katı yarım kat yükseltildi. Böylece tretuvar kotundan yarım kat aşağıda (alt zemin), yarım kat yukarıda (üst zemin) ve 1. katta dükkanlardan oluşan açık pasaj niteliğinde, caddeden doğrudan giriş alabilen bir çarşı düzeni öngörüldü, öyle ki katlar ayrı esnaf guruplarının biraradalığına olanak sağlasın.

Her dört çarşıda da üst katlarda pasajlardan bağımsız olarak caddeden giriş alan büro blokları planlandı. Cepheye düşey elemanlar alüminyum ya da beyaz mermer kaplanmalı. Ancak uygulamada imalat resimlerine uyulmayıp yapıştırma suretiyle olduğu için (serbest ankraj olmalı idi), mermer kaplamalar zamanla bozulmuş ve yine hata olarak mermerler vidalama sureti ile yapıya tesbit edilmiştir.

Bunun üzücü sonucunu cephede görmek olası ve yapıştırmada ısrar edenlere örnek olarak göstermek gerekir. □

Zemin kat planı 3 No'lu işhanı

En kesit 3 No'lu işhanı

Türk Ev Mimarisinde Tire Evleri

Mükerrem KÜRÜM *

Konut inşası, insanoğlunun, Neolitik dönemde, yerleşik düzene geçmesiyle başlamıştır. Yapılan kazılarda Anadolu'da Neolitik döneme kadar inen, yerleşim birimleri ortaya çıkarılmıştır. Kalıntılardan evlerin dikdörtgen veya kare şekilli, ızgara ya da hücre plânlı, tek veya birkaç odalı oldukları anlaşılmaktadır ¹. Ev plânları dönem ilerledikçe gelişmiştir. Orta Asya'da yaşamlarını daha ziyade göçebe olarak sürdüren Türkler, Anadolu'ya girdiklerinde mevcut yapıları alıştikları yaşam biçimine (kültürlerine) cevap verecek şekilde kullanmışlar, zaman içinde bazı değişiklikler yapmak suretiyle "Türk Evi" denilen konut tipini oluşturmuşlardır. Bazı araştırmacılar Türk evinin kaynağını Orta Asya çadır geleneğine dayandırmaktadırlar. Bu önemli bir etken olmakla birlikte bize göre aynı zamanda Anadolu'da yaşamış medeniyetlerin konut tiplerinde etkileyici unsurlardan birini oluşturduğunu düşünmek mümkündür ². Kaynaklara göre Türk evi 17. ve 18. yüzyıllarda Ortadoğu ve Avrupa mimarisini etkilemiştir. 19. yüzyılda azalmaya başlayan bu etkilenme, 20. yüzyılda sona ermiştir. Evlerin şekillenmesinde coğrafi şartlar, topografik durum, yöresel malzeme, toplumun dini, ahlâki, sosyal, kültürel ve ekonomik değerleri rol oynamıştır ³.

Türk evi hakkında en derli toplu çalışma, Sedat Hakkı Eldem tarafından yapılmıştır. buna göre Türk evi plânı dört ana başlık altında toplanmaktadır:

- Sofasız plân tipi
- Dış sofalı plân tipi
- İç sofalı plân tipi
- Orta sofalı plân tipi.

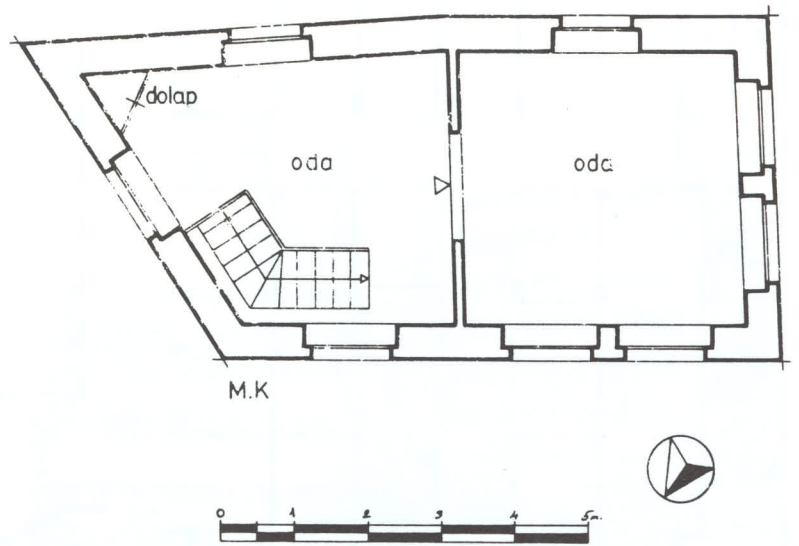
Bu tiplerin de kendi içlerinde alt grupları mevcuttur. Söz konusu tipoloji, erken dönemden geç döneme kadar kaydedilmiş gelişmeleri göstermektedir. Buna göre en eski ev plânı sofasız olandır. Dış sofalı tip de eski bir plân tipidir. Sofa, odaların önünde yer alan, bugünkü anlamda balkon veya salon görevini üstlenmiş geçiş (dağılım) mekânıdır. Başlangıçta sofalar ahşap direklerle açık bir mekân halinde iken sonradan kapanmıştır. Yazın serinlenen sofalarda yiyecekler de kurutulur. İç sofalı plân tipinde sofa, evin içindedir. Odalar karşılıklı iki sıra halindedir. Orta sofalı tipte sofa, evin ortasındadır. Dört yönden odalar ve hizmet mekânlarıyla çevrilidir. Üst katlar yaşama alanlarına ayrıldığı için ev plânları buna göre değerlendirilmektedir ⁴.

Tire, Ege bölgesinde, Aydın - Cevizli dağlarının bir kolu olan Güme Dağı'nın kuzey etekleri ile Küçük Menderes Nehri havzasında kurulan İzmir'e bağlı bir ilçedir. Kuzeyde Bayındır, güneyde Aydın, doğuda Ödemiş, batıda Selçuk ve Kuşadası ile çevrilidir. Tire adı günümüze birçok değişim geçirerek ulaşmıştır. Tire'de hüküm süren medeniyetlerle ilgili bilgiler yetersizdir. Ancak, Aydınoğulları beyliği ve Osmanlı idaresi altındaki dönemler hakkında daha fazla malumat mevcuttur. 23 Mayıs 1867'de Aydın ilinin İzmir sancağına bağlanmıştır. 28 Mayıs 1919'da uğradığı Yunan işgalinden 4 Eylül 1922'de kurtulmuş ve 20 Nisan 1924 tarihli "sancakların kaldırılması ve yerlerine yeni illerin kurulması" kararıyla İzmir iline bağlanmıştır ⁵.

Tire'nin şehirleşme sürecine ne zaman girdiği hakkında kesin veriler yoktur. Lidyalılar döneminden bu yana Anadolu'nun kilit noktası olmuş önemli merkezlerindedir. En eski yerleşim yörenin güneyinde ve doğusunda başlamış, Os-

Dere Mahallesi'nde yer alan evlerin genel görünümü

Plan 1 : Tire, Ahmet Köse evi, üst kat planı, Eylül 1990

* Adnan Menderes Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji ve Sanat Tarihi Bölümü, Arş. Gör.

manlılar devrinde özellikle II. Murad ile birlikte yerleşim batıya kadar ilerlemiştir. Günümüzde kent merkezi korunmak suretiyle, kuzeye doğru, karayolları boyunca gelişme devam etmektedir⁶. Günümüzde Tire bundan dolayı iki ayrı şehir görünümündedir: Modern Tire ovada kurulurken eski Tire dağın eteklerinde kalmıştır.

Tire'deki tarihi eserlerin içindeki, çok sayıda eski ev bulunmaktadır. Bu evlerin bir kısmı günümüze korunarak, diğerleri ise harap halde ulaşabilmiştir. Araştırmamızda 54 evi inceledik. Bunlardan dört tanesi Sedat Hakkı Eldem'in incelediği, fakat bizim yerinde görme imkanı bulamadığımız örneklerdir⁷. 50 adet evi yerinde fotoğrafladık, rölövelerini çıkardık. Yörede görmek istediğimiz bazı evlere çeşitli nedenlerden dolayı giremedik. Değerlendirmelerimizde incelediğimiz bazı evleri esas aldık.

Tire evlerinin büyük bir kısmı güney - kuzey doğrultusunda eğimli alanlar üzerine inşa edilmiştir. Bazı evler doğu - batı yönünde meyilli araziler üzerinde bulunmaktadır. Birkaç tanesi düz alanlara kurulmuştur. Bazı evlerin plânlarında rastladığımız asimetrik görünümün arazinin konumundan kaynaklanmaktadır.

Sokaklar genellikle Arnavut kaldırımı döşeli ve dardır. Yağmur sularının akması için ortalarında kanal şeklinde küçük çukurlar bulunmaktadır. Sokakların bir kısmı günümüzde asfaltlanmış, bazıları ise eski görünümünü korumaktadır.

Tire'de karakteristik Türk evlerinin dışında, çoğunluğu 20. yüzyıl başlarında yapılmış, Levanten tipi denilen evlere rastlanmaktadır: karakteristik Türk evleri, çoğu avlulu veya bahçeli, avluları yüksek duvarlarla çevrili, alt katları kapalı veya sağır tutulmuş, büyük bir kısmı bahçe yönünde açık bir sofası (hayat, çardak) mevcut olan evlerdir.

Levanten tipi evlerde, eski yaşam geleneğimize özgü, gizlilik, içe dönüklük, kapalı yaşama arzusu terkedilmiş, yapılar cumbalar ve pencerelerle dışa açılmıştır. Bu tür evlerde avlu yerine büyük ve daha gösterişli bahçeler bulunmaktadır.

Tire evlerinde inşa malzemesi kırma taş ve tuğladır. Bölme duvarlar ahşap karkas veya bağdadi tekniktir. Yöredeki evlerin çoğu iki katlıdır. Tek, üç veya dört katlı evlere fazla rastlanmamaktadır. Eski Türk evlerinde alt katlar depo, kiler, samanlık vb. amaçlarla kullanılmaktadır. Üst katlar yaşama mekanlarına sahiptir. Levanten tipi evlerde farklı olarak her iki katın da yaşama mekânlarıyla değerlendirildiği görülmektedir.

Tire evlerinin üzerleri beşik veya kırma çatılarla örtülüdür. Çatılar genellikle oluklu kiremitlerle kaplıdır. Saçaklar cephe duvarlarından dışarı doğru çıkmaktadır. Levanten tipi evlerde bu uygulamaya rastlanmamaktadır.

Yöredeki eski Türk evlerinin büyük bir kısmında alt katlar sağır tutulmamış, buna karşın üst katlar çıkmalarla zenginleştirilmiştir.

Özellikle sokağa dönük cepheler diğerlerine göre daha gösterişli düzenlenmişlerdir. Üst katlarda bulunan çıkma veya cumbalar alttan konsol ve pah gibi mimari unsurlarla desteklenmiştir. Evlerin giriş kapıları demir veya ahşaptan çift kanatlıdır. Bazen giriş mekânı, özellikle Levanten tipi evlerde, eyvan şeklinde veya eyvan benzeri görünümle karşımıza çıkmaktadır.

Eski Türk evlerinde önce avluya sonra avluya geçilmektedir. Levanten tipi evlerde ise eve doğrudan sokak ve caddeden girilmektedir. Tüm Batı Anadolu bölgesinde bu karakteri görmek mümkündür. İzmir, Bergama gibi.

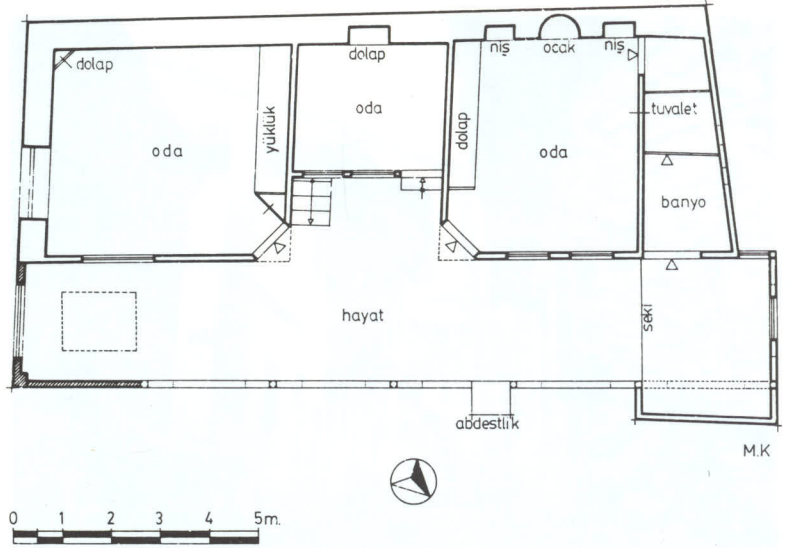
Tire evlerinde sofasız, dış ve iç sofalı plân tipleri görülmektedir. Bunlardan en yaygın olarak kullanılanları dış ve iç sofalı plân tipleridir. Araştırmalarımız sırasında orta sofalı plân tipine rastlamadık. Ancak giremediğimiz evlerde bu plân tipi uygulanmış olabilir. İncelediğimiz örneklerden yola çıkarak bu grubun yörede fazla uygulanmadığı düşüncesindeyiz. Yöredeki evlerin plân tipleri de kendi içinde alt gruplara ayrılmaktadır:

Sofasız Plan Tipi:

- Sofasız - iki odalılar
- Sofasız - üç odalılar
- Sofasız - dört odalılar

Dış Sofalı Plân Tipi:

- Dış sofalı - tek odalılar
- Dış sofalı - iki odalılar
- Dış sofalı - üç odalılar

Plan 2 : Ali Hadimli evi, üst kat planı, Eylül 1990

Ali Hadimli evi, batı cephesi

Dere Mahallesi, Suratlı Sokak, genel görünüş (B. Deniz arşivinden)

Necla Sunkar evi, batı cephesi

- d) Dış sofalı - dört odalılar
- e) Dış sofalı - çok odalılar
- f) Dış sofalı - eyvanlılar (Plân 9)
- g) Dış sofalı - köşklü ve eyvanlılar
- h) Dış sofalı - iki bölümlüler

İç Sofalı Plân Tipi:

- a) İç sofalı
- b) Bir yüzlü iç sofalı
- c) İki yüzlü - iç sofalı

Dış sofalı plân tiplerinden Tire'de en fazla uygulanmış olanlar iki ve üç odalıdır. Bazı evlerde sofa dışı kapalıdır. Aynı zamanda ışık olarak da kullanılan sofalarda yazın tezgâh kurularak dokumalar yapılır. Aile hayatı yazın burada geçmektedir. Eyvan, iki oda arasında kalan bir gölgelik ve serinleme yeridir. Odalar, soğuktan eyvan aracılığıyla korunmaktadır. Köşk, en önemli odalardan birisidir. Adeta günümüz misafir odaları gibi öneme sahiptir.

İç sofalı tiplerde en çok "iki yüzlü - iç sofalı plân" kullanılmıştır. Dağılıma imkân veren sofa, dıştan içe alınmıştır. Bu nedenle "iç sofalı evler" olarak anılmaktadır. Söz konusu tipteki evlerin çoğu dört odalıdır.

Tire evlerinde odalar, eski Türk evlerinde olduğu gibi, ailelerin birçok ihtiyacına cevap verecek şekilde düzenlenmiştir. Hemen her odada yüklük, dolap ve gusülhane (banyo) bulunmaktadır. Levanten tipi evlerde banyo ihtiyacını karşılamak için ayrıca mekânlar yapılmıştır. Eski Türk tipi evlerde bazı odalar "baş oda" karakterindedir. Önemli odaların kapıları diğer odalarınkine göre daha gösterişlidir.

Yöredeki evlerin pencerelerinde iki tip uygulanmıştır: Birincisi iki yana açılan pencereler, ikincisi ise aşağıdan yukarıya doğru açılan pencerelerdir. Bazı pencerelerin orjinal ahşap kafes ve korkulukları vardır. Eski Türk evlerinin bazısında alçıdan yapılmış tepe pencereleri vardır. Bunlar daha ziyade süslemeye yöneliktir.

Tire evlerinin bazıları süslemeli, bir kısmı ise süslemesizdir. Evlerin dıştaki süslemeleri cephe duvarları, giriş kapıları ve cumbalarda yoğunlaşmaktadır. Eski Türk evlerinin cepheleri Levanten tipi evlere göre daha az süslemelidir. Bunlardan bazılarının cephelerinde alçıdan sütunceler vardır. Levanten tipi evlerde genellikle sütunceler kompozit başlıklıdır. Eski Türk evlerinde avlu kapıları çitalarla süslenerek daha ilgi çekici hale getirilmiştir. Levanten tipi evler ise cephe düzenlemesi açısından daha gösterişli ve hareketlidir. Pencereler daha büyüktür. Cephelerin ortasında ve sona erdiği kesimlerde silmeler bulunmaktadır. Bazı evlerin cephelerinde köşeler, alçıdan sütuncelerle hareketlendirilmiştir. Cumbaları alttan destekleyen konsollar menderes motifleri ve kıvrım dallarla bezenmiştir. İzmir, Manisa, Bergama yörelerinde bu tür süslemelere rastlanmaktadır.

Evlerin içi, bazı örneklerde, oldukça yoğun bir şekilde süslenmiştir. En fazla benzeyen kısım tavanlardır. Genelde tavanların ortasında birer göbek bu-

lunmaktadır. Bunlar yüzeyden girintili veya dışa taşkın olarak yapılmışlardır. Göbeklerde çakma veya kabartma teknikli, bitkisel ya da geometrik desenler dikkati çekmektedir. Tavanların dışında ahşap dolaplar, tepe pencereleri gibi mimariyi tamamlayıcı unsurlarda geometrik ve bitkisel desenlerle bezenmiştir.

Bazı evlerin tepe pencerelerinde yazılar ve selvi motifleri dikkati çekmektedir. Levanten tipi evlerde kapılar ahşap sütuncelerle daha belirgin bir hale getirilmiştir. Merkezdeki evler içinde kitabelerin örneklerin sayısı çok azdır. Kitabelerinden 18. yüzyılın ikinci yarısında inşa edildikleri anlaşılmıştır. Kitabesi olmayan evlerin tarihlendirilmesinde mimari ve süsleme özellikleri, kitabeli örnekler ve yaşlıların ifadeleri yardımcı olmuştur.

Tire'ye bağlı köylerin evleri, merkezdeki evler temelde benzerlikler göstermesine rağmen daha çok taşra karakterinde yapılmışlardır. Köy evlerinde iç sofalı plân tipi fazla uygulanmamıştır. Bunun nedeni köy halkının sofayı ışık olarak kullanmasıdır. En fazla dıştan sofalı plân tipi kullanılmıştır. Evlerde köşk veya eyvan unsurları pek görülmez. Merkezdeki evlere göre direklerin aralarında ahşap kafeslere daha çok rastlanmaktadır. Köy evlerinde merkezdeki kadar süslemeye yer verilmemiştir. Bu evler de genelde kitabesizdir.

Tire evleri, özellikleri itibarıyla, Anadolu'da daha ziyade Batı Anadolu Bölgesi'ndeki evlere benzemektedir. Söz konusu bölgede daha çok dış ve iç sofalı plân tipi uygulama bulmuştur. Kuruluş ve görünüm açısından da bu evler benzerlik taşır. Evler, dar sokaklar üzerinde yüksek avlu duvarlarıyla çevrilmiştir. Sokağa dönük cepheler, özellikle alt katlarda, pek fazla açıklığa sahip değildir. Çoğunlukla bölge evlerinde alt katlar taştan, üst katlar ise ahşap karkas ve bağdadi tekniğinde inşa edilmiştir. Üst katlarda sofa, avluya veya bahçeye Bursa tipi kemerli revaklarla açılmaktadır. Odalar, ailelerin birçok ihtiyacına cevap verecek şekilde düzenlenmişlerdir. Bazı merkezdeki evlerde tavanlar, dolaplar, kapılar oldukça süslüdür. Tire evleri bölgedeki Muğla evleriyle daha fazla benzerlik göstermektedir. Ancak yine de Kula, Ödemiş, Bergama, Soma, Birgi evlerine malzeme ve dış sofalı plân tipleri açısından benzemektedir. Anadolu'nun diğer bölgelerinde evler malzeme, iklim koşulları vb. nedenlerden dolayı farklı şekillerde inşa edilmiştir. Örneğin Trabzon, İstanbul gibi merkezlerde ahşap; Mardin, Urfa gibi yörelerde ise taş malzeme kullanımı yaygındır. Bazı bölgelerde evler alt katlarda yine taştan, üst katlarda ahşap karkas veya bağdadi tekniğinde inşa edilmiştir. İç ve dış sofanın yanısıra orta sofalı plân tipleri de kullanılmıştır. Bir kısım merkezlerde odalar harem - selâmlık şeklinde ayrılmıştır. Tire'de böyle bir uygulamaya rastlanmaz. Anadolu evleri Tire evlerine göre daha yoğun süslemeye sahiptirler. Genellikle Anadolu evleri Tire evlerinden daha olgun karakterde inşa edilmişlerdir.

Orjinal özellikler taşımamakla beraber bir çoğunun günümüze bozulmadan ulaşması Tire evlerine Türk ev mimarisi içinde özgün bir yer kazandırmaktadır. Diğer yandan sözkonusu evler, yörede geleneksel Türk ev mimarisinin varlığını kanıtlanması açısından da oldukça önemlidir. Bu yüzden bazı evlerin korunması, gelecek nesillere geçmişin izlerini aktarması bakımından, en büyük dileğimizdir. □

NOTLAR:

*Konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için bakınız: Mükerrrem Kürüm, *Tire Evleri*, (Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji ve Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İzmir 1992.

1- Neolitik dönem yerleşmeleri için bakınız: Jak Yakar, *Prehistoric Anatolia - The Neolithic Transformation And The Early Chalcolithic Period*, İsrail, 1991, s. 42-56, 108-111. M. Ali Dinçal, "Hititler Öncesinde Anadolu", *Anadolu Uygarlık Görsel Tarihi Ansiklopedisi*, c.1, Fasikül 1, İstanbul, 1984, s. 12-16.

2- Bu konuda bakınız: Mükerrrem Usman, *Antik Devir Küçük Asya Evleri*, İstanbul, 1958, e.75-86. Binnur Gürler, *Anadolu'da Roma Dönemi Evleri*, (E.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Klasik Arkeoloji Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İzmir, 1987, s. 86-95. Turguie "Anadolu Sanatı Araştırmaları", c.x, 1986, s. 529-542. Önder Küçükerman, *Türk House in Search of Spatial Identity. Kendi Mekanının Arayışı İçinde Türk Evi*, İstanbul, 1988, s. 62.

3- Türk evi hakkında bakınız: Metin Sözen - Zeki Sönmez, "Anadolu Türk Mimarisi", *Anadolu Uygarlıklarını Görsel Anadolu Tarihi Ansiklopedisi* c.5, İstanbul, 1975, s. 780. Sedat Hakkı Eldem, *Türk Evi Osmanlı Dönemi*, 1984. Sedat Hakkı Eldem, *Türk Evi Osmanlı Dönemi*, III. 1987, s.262.

4- Ayrıntılı bilgi için bakınız: Sedat Hakkı Eldem, *Türk Evi...*, I, S.H. Eldem, *Türk Evi Osmanlı Dönemi*, II. 1986 S.H. Eldem, *Türk Evi...*, III, S.H. Eldem, *Türk Evi Plân Tipleri*, İstanbul, 1968.

5- Tire hakkında bakınız: Besim Darkot, "Tire" Maddesi, *İslâm Ansiklopedisi*, C.12/1, İstanbul, 1979, s. 379. Faik Tokluoğlu, *Tire Tarihi ve Turistik Değerler*, Tire, 1957. A. Munis Armağan, *Tüm Yönleriyle Tire*, I, Tire, 1980. A. Munis Armağan, *Belgelerle beylik Devrinde Tire*, İzmir, 1983. Pars Tuğlacı, *Osmanlı Şehirleri*, İstanbul, 1985, s. 285.

6- Tire'nin kentsel gelişimi için bakınız: Uğur Tanyeli, *Anadolu Türk Kentinde Fiziksel Yapının Evrim Süreci (11-15 yy.)* İstanbul, 1987 s. 121-122. Emel Göksu, "Mekânsal Özelliklerini Koruyan Yerleşmelerde Oluşum ve Değişimi Süreci Tire (İZMİR)", *Bildiriler, Ege'de Mimarlık Sempozyumu (27-29 Mart 1985)*, İzmir, 1986, s. 109-110.

7- Sedat Hakkı Eldem, *Türk Evi Plân Tipleri*, s. 53, 66, 69, 157.

8- Anadolu'daki diğer merkezlerin ev mimarisi için bakınız: Mahmut Akok, "Kütahya ve Uşak Şehirlerinin Eski Evleri", *Türk Etnoğrafya Dergisi* S. VI. (1963) Ankara, 1965, s.5-17.

Rüstem Bozer, *Kula Evleri*, Ankara, 1988. Bülent Çetinor, "Doğu Karadeniz ve Evleri" İlgisi s. 44, 1986, s. 15-22. Bekir Deniz, "Manisa Yöresi Köy Ev Mimarisi", *Arkeoloji - Sanat Tarihi Dergisi* VI. İzmir, 1992, s. 17-46. B. Deniz, "Malatya Türk Ev Mimarisinin Ana Hatları", *MİRE Bülteni*, s. 11-12, İstanbul, 1980, s. 19-23.

Oktay Ekinci, "Yaşayan Muğla", İstanbul, 1985. Doğan Erginbaş, *Diyanbakır Evleri*, İstanbul, 1953. Reha Güney, *Geleneksel Safranbolu Evleri ve Oluşumu*, Ankara, 1981. Eyup Kömürçüoğlu, *Ankara Evleri*, İstanbul, 1950. Lami Eser, *Kütahya Evleri*, İstanbul, 1955.

BİBLİYOGRAFYA

Mahmut AKOK, "Kütahya ve Uşak Şehirlerinin Eski Evleri", *Türk Etnoğrafya Dergisi*, S. VI. (1963), Ankara, 1965, s. 5-17.

ÜLKÜ ALTINOLUK, "Geleneksel Türk Evi ve Yaşam" İlgisi, S. 56, 1989, s. 2-7.

A. Munis ARMAĞAN, *Tüm Yönleriyle Tire*, I, 1980.

A. Munis ARMAĞAN, *Belgelerle Beylikler Devrinde Tire*, İzmir, 1983.

Celal Esad ARSEVEN, "ev" Maddesi, *Sanat Ansiklopedisi*, VI. Fasikül, İstanbul, 1983, s. 546-575.

Rüstem BOZER, *Kula Evleri*, Ankara, 1988.

Bülent ÇETİNOR, "Doğu Karadeniz ve Evleri", İlgisi, s. 44, İstanbul, 1986, s. 15-22.

Besim DARKOT, "Tire" maddesi, *İslâm Ansiklopedisi*, c. 12/1, İstanbul, 1979, s. 379-381.

Bekir DENİZ, "Malatya Türk Ev Mimarisinin Ana Hatları", *MİRE Bülteni*, s. 11-12, İstanbul, 1980, s. 19-23.

Bekir DENİZ, "Manisa Yöresi Köy Ev Mimarisi", *Arkeoloji - Sanat Tarihi Dergisi*, VI. İzmir, 1992, s. 17-46.

M. ALİ DİNÇAL, "Hititler Öncesinde Anadolu", *Anadolu Uygarlıklarını Görsel Ansiklopedisi*, c.1, İstanbul, 1984, s. 11-16.

Oktay EKİNCİ, "Yaşayan" Muğla, İstanbul, 1985.

Sedat Hakkı ELDEM, *Türk Evi Osmanlı Dönemi*, I, 1984.

Sedat Hakkı ELDEM, *Türk Evi Osmanlı Dönemi*, I, 1986.

Sedat Hakkı ELDEM, *Türk Evi Osmanlı Dönemi*, I, 1987.

Sedat Hakkı ELDEM, *Türk Evi Plân Tipleri*, İstanbul, 1968.

Doğan ERGİNBAŞ, *Diyanbakır Evleri*, İstanbul, 1953.

Lami ESER, *Kütahya Evleri*, İstanbul, 1955.

Semavi EYİCE, "Ouelques Observations sur l'habitat Byzantin.

en Turguie", *Anadolu Sanatı Araştırmaları*, c.x, İstanbul, 1986, s. 529-542.

Emel GÖKSU, "Mekânsal Özelliklerini Koruyan Yerleşmelerde Oluşum ve Değişim Süreci Tire (İZMİR)", *Bildiriler, Ege'de Mimarlık Ege'de Mimarlık Sempozyumu, (27-29 Mart 1985)*, İzmir, 1986, s. 106-116.

Reha GÜNAY, *Geleneksel Safranbolu Evleri ve Oluşumu*, Ankara, 1981.

Binnur GÜRLER, *Anadolu'da Roma Dönemi Evleri*, C.E.Ü. sosyal bilimler Enstitüsü, Klâsik Arkeoloji Anabilim Dalı, yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir, 1987.

Doğan HASOL, *Ansiklopedik Mimarlık Sözlüğü*, İstanbul, 1957.

Eyup KÖMÜRÇÜOĞLU, *Ankara Evleri*, İstanbul, 1950.

Önder KÜÇÜKERMEN, *Türk Houses in Search of Spatial Identity - kendi Mekanının Arayışı İçinde Türk Evi*, İstanbul, 1988.

Mükerrrem KÜRÜM, *Tire Evleri*, C.E.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji ve sanat tarihi Anabilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir, 1992.

MEYDAN LAROUSSE ANSİKLOPEDİSİ, "ev" maddesi, C.4, İstanbul, 1971, s. 441-445.

Metin SÖZEN - Zeki SÖNMEZ, "Anadolu Türk Mimarisi", *Anadolu Uygarlıklarını Görsel Anadolu Tarihi ansiklopedisi*, c.5, İstanbul, 1982, s. 870-874.

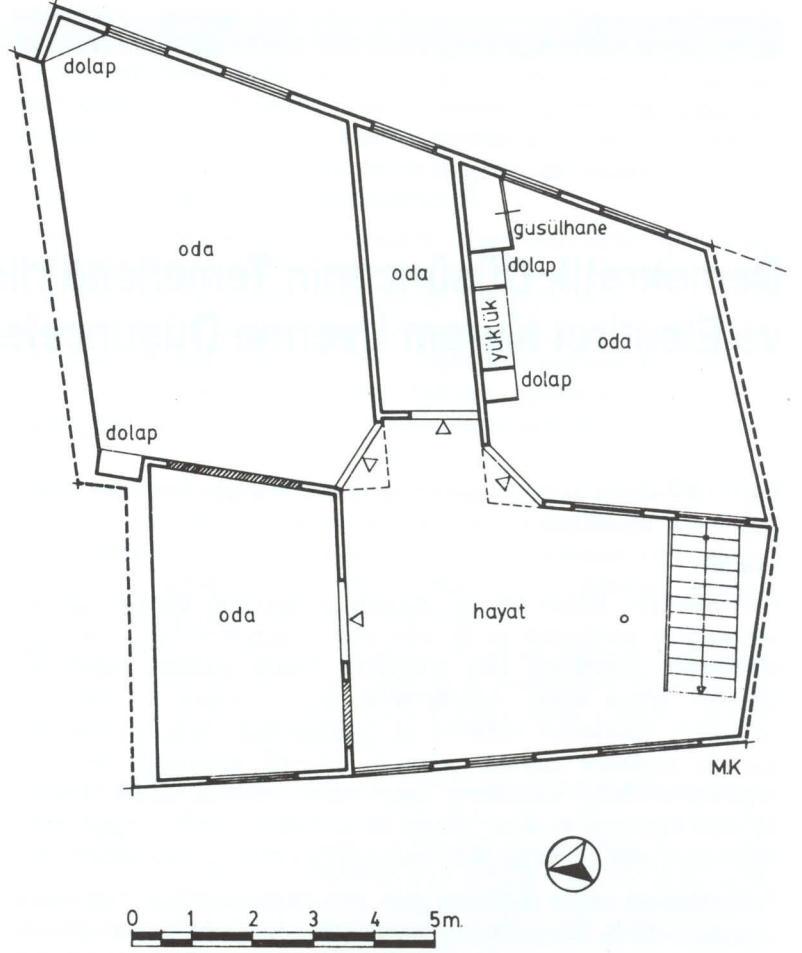
Uğur TANYELİ, *Anadolu - Türk Kentinde Fiziksel Yapının Evrim Süreci (11-15 yy.)* İstanbul, 1987.

Faik TOKLUOĞLU, *Tire Tarihi ve Turistik Değerler*, Tire, 1957.

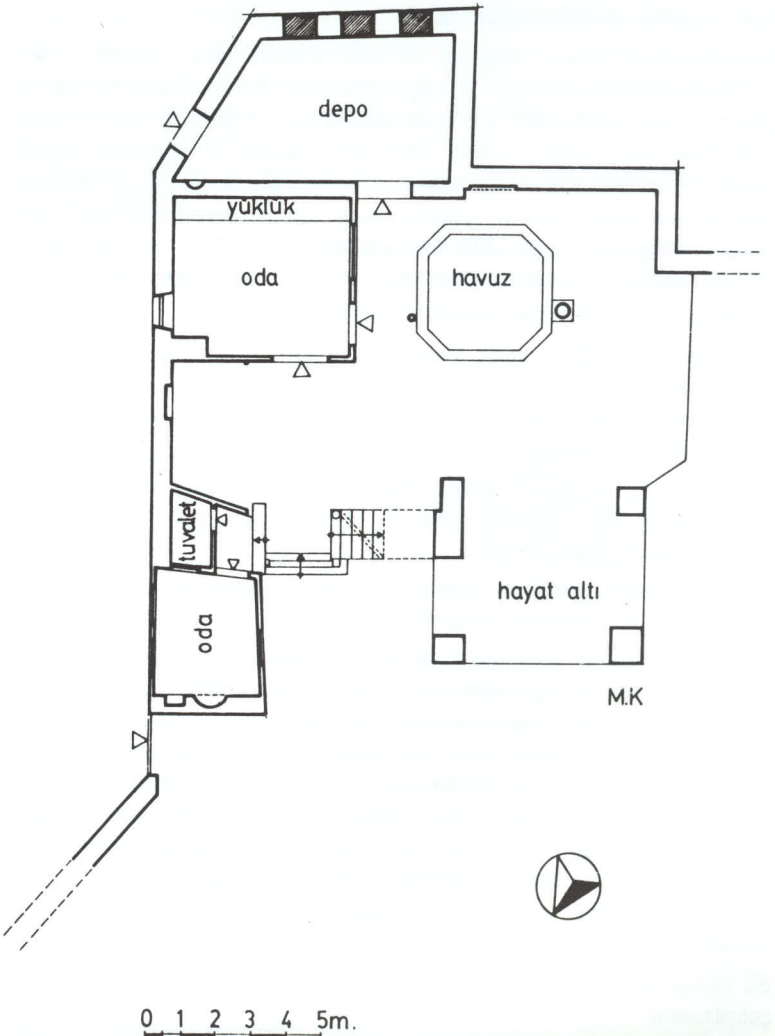
Pars TUĞLALI, *Osmanlı Şehirleri*, 1985.

Mükerrrem USMAN, *Antik Devir Küçük Asya Evleri*, İstanbul, 1958.

Jak YAKAR, *Prehistoric Anatolia - The Neolithic Transformation And The Early Chalcolithic Period*, İsrail, 1991.

Plan 3 : Ali Yakar evi, üst kat planı, Eylül 1990

Plan 4 : Bayraktar Ağa Konağı, alt kat planı, Eylül 1990

Demokratik Düşüncenin Temellendirilmesi ve Eleştirel Kuram Üzerine Düşünceler **

İlhan TEKELİ *

I. GİRİŞ

Postmodernizm, toplum bilimleri alanında modernizmin bilimsel yüzü diyebileceğimiz pozitivistizmin ya da onun yirminci yüzyıldaki biçimi olan neo-pozitivistizmin deterministik bilim anlayışının, baskıcı pratiklere neden olabileceğini ortaya koydu. Aydınlanmanın akılcılığı insanı ve bilimi dini doğmaların baskısından kurtarmış ve özgürleştirmişti. Ama zamanla bilim alanında pozitivistik çizgideki gelişmeler, akılcılığı araçsallaştırarak, onun özgürleştirici niteliğini kaybettirmiş, kişileri varolan toplumsal düzene hapsedici bir nitelik kazanmasına neden olmuştu. Bu tür baskıcı pratikler gerçeğin (truth) kendisinden değil, bilimin gerçeklik iddiasında bulunmasından kaynaklanmıştır.

Postmodernizm sadece pozitivistizmi değil, aynı zamanda tarihsel materyalizmi de eleştirmektedir. Neo-pozitivistizmin toplumların geleceğine ilişkin deterministik kestirimleri nasıl baskıcı pratiklere gerekçe hazırlıyorsa, tarihsel materyalizmin toplumların geleceğine ilişkin olarak koyduğu ereksel (teleological) varış noktaları da benzer sonuçlar doğurmaktadır.

Postmodernizm insanın kaderini yeniden insanın eline vermek, insanı özgürleştirmek amacıyla güçlü bir eleştiri getirmiştir. Ama bu eleştiri bilimsel bilginin yeniden kurulmasına yol göstermemektedir. Postmodernizmin temele öznel alan, aşırı şimdiki zamana, anlık olana yönelimi ve birbirleriyle ilişkisiz olarak, hep en canlı kalan ve geçmiş silen, sadece şimdilerden oluşan dünyası, onun elinden toplum üzerinde eleştirel olmak, kendi üzerinde düşünerek (self-reflexive) toplumu özgürleştirici yönde geliştirmek olanağını elinden alıyor. Öznel dayanan, herşeyin olabirliğini, herşeyin göreliliğini kabul eden yapısıyla, getirebildiği ancak anarşik bir özgürleştirme oluyor. ¹

Postmodernizmin deterministik ve ereksel nitelikteki toplum bilimlerine getirdiği eleştiri, akılcılığın araçsal olarak kullanımını ne kadar mahkum etmiş olursa olsun, işlerliği olan demokratik bir toplumun kurulmasına olanak verebilen bir toplum biliminin gelişmesine yol gösteremediği için doyurucu olamamaktadır. Bu nedenle yeni bir akılcılık arayışı başlamıştır. Aydınlanmayla insanlığı bir kez özgürleştirmiş olan akılcılığın, yeni bir biçimiyle, 21. yüzyılda, ikinci kez özgürleştirmesi beklenmektedir.

Postmodernizmin eleştirisi akılcılığı ortadan kaldıramamış, onun yeni biçimlerine talep yaratmıştır denilebilir.

Bu talebi karşılamak yönündeki umut verici bir gelişme eleştirel toplumsal kuramlar üzerindeki ilgi yoğunlaşmasıdır. Bu saptama ile 1920'li yılların sonundan beri ikincil "araştırma programlarından" biri olarak bilim dünyasında varlığını sürdüren eleştirel kuramın, birden bire hakim "araştırma programlarından" biri haline geldiğini söylemek istemiyorum. Eğer pozitivist toplumsal bilimler, eleştirenlerin iddia ettikleri gibi, varolan toplumsal sistemlerin yeniden üretilmesinde o kadar başarılı oluyorsa, toplumun güçlü kesimlerinden böyle bir talep gelmeyecektir. Ama değişimden, dönüşümden yana olan ve bu tür eleştirileri yapanların arayışlarına, postmodernizmin getiremediği yanıtları getirecektir.

Bu yazıda böyle bir anlayışla eleştirel kuram üzerinde düşünce geliştirilmeye çalışılacaktır.

II. ELEŞTİREL KURAMLARIN ÖZELLİKLERİ ÜZERİNE

Eleştirel toplumsal kuramların gelişmesi, 1920'li yılların sonunda esas olarak Horkheimer, Adorno ve Marcuse'un çalışmalarıyla oluşan Frankfurt Okulu'nun yaklaşımlarıyla başlamıştır.² Bu birinci kuşak kuramlar sonrasında Almanya'da Habermas'ın ³ çalışmalarıyla yeni bir kimlik kazanmış ve İngiltere'de Bhaskar ⁴ ve Sayer'in ⁵ çalışmalarıyla günümüze uzanmıştır. Kuşkusuz bu alana katkıda bulunanlar sadece burada isimleri sayılanlar değildir. Ama bu yazıdaki incelemede daha çok bunlara başvurulduğu için, burada sadece onların adı anılmıştır.

Değişik felsefecilerin ya da toplum bilimcilerin önerdiği, eleştirel toplumsal kuramlar arasında farklılıklar var. Ama yine de bir genel ortak çizgi izlemek olanağı bulunuyor. Bu eleştirel kuramlar arasındaki temel farklar, kuramların geliştirilmesinde dayandıkları, "toplumsal sistemin yapısına ve işleyişine ilişkin varsayımların" farklılığından kaynaklanmaktadır.

Bu farklılıklar eleştirel kuramların kendileri için seçtikleri genellik düzeyinde de kendisini göstermektedir. Örneğin, Bhaskar'ın eleştirel gerçekçiliği toplumbilim felsefesi düzeyindeki bir meta-kuramdır. Oysa Frankfurt Okulu'nun yaklaşımı daha çok toplum kuramı düzeyine yakındır. Habermas ise kendi yaklaşımının bir meta-kuram olarak anlaşılmasını gerektiğini sadece "self-reflexive" kendi üzerinde düşünen bir kuram olarak ele alınması gerektiğini belirtiyor. ⁶

Eleştirel kuramların yönedikleri düzeylerin farklılıkları içeriklerinde toplumsal yapılar ve işleyişine ilişkin olarak ne kadar ayrıntıya gireceklerini belirlemektedir. Toplumbilim felsefesi düzeyindeki meta-kuramlar topluma ilişkin genel ontolojik kabullerle yetinirken, kuram düzeyine inenler bir toplum bilimi kuramının özelliklerine sahip olacaklardır.

Bu yazıda önce eleştirel kuramların genel ortak özellikleri üzerinde durulacaktır. Yani önce meta-kuram düzeyinde kalınacak daha sonra, bu meta-kuramın hangi tür toplumsal kuramlarla eklenilebileceği araştırılarak, eleştirel kuramlar ailesi içindeki çeşitlenmenin nasıl yaratılabildiği gösterilmeye çalışılacaktır.

Eleştirel kuramların ortak özelliklerini sekiz bakımdan ele alabiliriz. Bunlardan *birincisi* ontolojik kabuller, *ikincisi* eleştirenin yönediği konular, *üçüncüsü* eleştirenin neye göre olduğu, *dördüncüsü* epistemolojik yaklaşımı, *beşincisi* öznelliklerarasına (intersubjectivity) dayanmasının mantıksal sonuçları, *altıncısı* eleştirel kuramın pratiği etkilemeye bakış açısı, *yedincisi* eleştirel kuramın toplumun iç bütünlüğüne yaklaşımı, *sekizincisi* eleştirel kuramın toplum için nasıl bir gelecek öngördüğü diye sıralanabilir. Eleştirel kuramların bu sekiz alandaki ortak yanlarını sırasıyla ele alalım.

1) Ontolojik Kabuller : Eleştirel kuramın geliştirirken, ontolojik kabulleri açık olarak ilk belirleyen Bhaskar olmuştur. ⁷ Bir toplumbilim teorisi olduğu için kuram geliştirilirken topluma ilişkin ontolojik kabullerden etkilenmektedir. Bhaskar'ın ontolojik düzeydeki kabulleri genellikle diğer eleştirel kuramlar için de geçerlidir.

Birinci ontolojik kabul, toplumun bilimsel bilginin nesnesi olacağına ilişkindir. Toplum doğrudan gözlenebilen bir gerçeklik olmasa da, bilgiden bağımsız olarak varolan, işlerliğini sürdüren, öğelerine indirgenemeyen, bir gerçek bilimsel bilgi nesnesidir.⁸

Toplumun ayrı bir bilgi nesnesi olarak kabul edilmesi bir transcendental ge-

* Prof. Dr., ODTÜ Mimarlık Fakültesi Şehir ve Bölge Planlama Bölümü Öğretim Üyesi

** Yukarıdaki yazı Toplum ve Bilim Dergisi'nin 63 numaralı Bahar 1994 sayısında 102-120 sayfalarında da yayınlanmıştır. Sosyal Bilimler kapsamında Şehir Planlama ve Mimarlık camiası açısından önemi nedeniyle özellikle dergimizin bu sayısında yer almaktadır.

rekliliktir. Eleştirel teoride insan atomistik bir birey olarak değil "*toplum içinde insan*" olarak düşünülmektedir. Toplum belli bir niyeti (intention) gerçekleştirmek için yapılan tüm faaliyetlerin ve eylemlerin gerekli koşuludur. Toplum yoksa bunlardan söz edilemez. Bu nedenle toplum öğelerine indirgenemez.

İkinci ontolojik kabul toplumun niteliğine ilişkindir. Toplum yapılmış, farklılaşmış ve değişkendir. Eleştirel kuramcılar doğrudan gözlenen olguların ve söylemlerin gerçekliğini kabul ederler, ama gerçeğin sadece bu düzeyde algılanmasının yeterli olmadığını, gerçeğin bu görünen yüzünü yaratan, doğrudan gözlenmeyen, bilimsel çalışmaların ortaya çıkaracağı bir yapının bulunduğunu kabul etmektedirler. Ancak bu yapılar ortaya çıkarıldığında gerçekliğe tam olarak ulaşılacaktır.

Böyle bir toplumsal yapının varlığının kabulü atomistik bireyciliğe bir karşı çıkıştır. Toplumsal olguların sadece katılan bireylerin davranışlarını belirleyen ilkelere açıklanamayacağını kabul etmektedir. Eleştirel kuram atomistik bireyciliğe karşı olduğu kadar, farklılaşmamış bir kolektivizme de karşıdır. Eleştirel kuramcılara göre Durkheim sosyolojisinin dayandığı farklılaşmamış kolektivizm de atomistik bireycilik gibi pozitivist bir bilim anlayışının sonucudur.

Eleştirel kuramlar bireylerin toplumu yaracağı düşüncesini iradeci (voluntaristic) bir sapma olarak görür, aynı zamanda toplumun bireylerden bağımsız olarak varlığını ve insanların onlardan bağımsız olarak belirlemesi anlayışını şeyleştirme (reification) sapması olarak değerlendirmektedir. Bu iki sapmadan birincisi atomistik bireyciliğin, ikincisi ise farklılaşmamış kolektivizmin sonucudur.⁹

Yapılmış ve farklılaşmış toplumda yaşayan insan ilişkisi içindedir. Toplumsal olma, ilişki içinde olmak demektir. Toplum farklılaşmış ve pozisyonları olan pratiklerin ve ilişki ağlarının birlikteliğinden doğar. Bu bireyin yarattığı değil, pratiği içinde, sürekli olarak hesaba kattığı bir şeydir. İnsanlar daha önceden varolan bu yapıları günlük faaliyetleriyle sürekli olarak yeniden üretir ve dönüştürürler. Toplumsal yapılar onu yeniden üreten ve dönüştüren ajanların bilincine dayanır ama ona indirgenemezler. Toplumsal yapılar ile ilişki içinde olan insanın yarattığı faaliyetler, sürekli olarak, bu yapıları değiştirir ve dönüştürür.

Böyle sürekli dönüşüm içinde bulunan bir sistem açık bir sistemdir.

2) Eleştirinin Yöneldiği Konular: Eleştirel kurumların neyi eleştirdikleri büyük ölçüde ontolojik kabullerinden çıkarsanabilir.

Eleştirel kurumların şu ya da bu biçimde karşı çıktıkları ya da eleştirdikleri toplumun içinde taşıdığı dönüşüm potansiyelinin engellenerek, toplumun sadece varolan yapıyı yeniden üretir halde tutulmasıdır. Eleştiri bu potansiyeli engelleyen mekanizmaları sergilemeye, açığa çıkarmaya dönük olacaktır.

Eleştirel kuramların meta kuramlar ya da toplumsal kuramlar olarak değişik düzeylerde olduğu düşünülürse sergiledikleri engellerin de değişik düzeylerde olacağı ortaya çıkar.

Meta-kuramlar eleştirilerini epistemolojik düzeyde tutarken, toplumsal kuramlar bu engellerin neler olduğunu toplumun işleyişi düzeyinde sergileyecektir. Epistemolojik düzeyde, toplumbilim kuramlarının, tarih dışına çıkarılarak mutlaklaştırılması yani "*bilimcilik*" (scienticism), eleştirinin yoğunlaştığı konuların başlıcası olmaktadır. Toplum bilimlerinin örneklerinin mutlaklaştırılmasıyla, gerçekte değişebilecek olan yüzeysel toplumsal ilişkilerin değişmez gibi gösterilmesiyle, kavram bağımlı olan insan eylemleri, varolan toplumsal yapıyı yeniden üretmeye hapsedilmiş olmaktadır. Oysa eleştirel kuramın temel ontolojik kabulü toplumun sürekli dönüşüm içinde olmasıdır. Böyle bir açık sisteme ilişkin kuramsal önermeler de tarihsel olmak durumundadır. Eleştiri değişebilecek olanı, değişmeyecek olandan ayırmak içindir.¹⁰

Toplumda doğrudan gözlenemeyen ilişkileri ve yapıları ortaya koyacak olan bilgi toplumsal aldanişları ve illüzyonları ortadan kaldıracak, yanlış inanışlar ya da koşullanmaları ve onun toplumsal sonuçlarını açık hale getirecektir. Bir başka deyişle kuramsal olan bilgi aldanişları açığa çıkarması, kaçınılmaz olarak beraberinde bir eleştiri getirecektir.

Eleştirel kuramın bilgisi, insanlardan yabancılaşmış, durumu dıştan betimlemekle yetinen, bir bilgi olmayacağı, insan eylemini kurucu ve bu eylemin sonuçlarını değerlendirci (reflexive) olacağı için, eleştiri sadece bilgi düzeyinde kalmayacak eyleme, toplumdaki aktivitelere yansiyacak ve bir toplumsal eleştiri niteliği kazanacaktır.

3) Eleştirinin Neye Göre Yapıldığı : Eleştirel kuramlar eleştirilerini dıştan konulmuş bir amaca ya da kritere göre yapmıyorlar. Eğer böyle yapmış olsalardı, pozitivistin araçsal akılcılığından kurtulamamış olurlardı. Pozitivistin

araçsallaşmış akılcılığı içinde insan yaratıcılığını kaybetmiş ve pasifleşmiştir. Adorno'nun tanımıyla öznesiz özne haline gelmiştir. Bu halde eleştiri sadece araçların etkinliğinin tartışmasına indirgenmiştir.¹¹ Oysa özneye özneliğini geri veren, kendi üzerinde düşünen akılcılıkta, eleştirinin neye göre olduğu içsel olarak ortaya çıkıyor. Bu, toplumun kendisini tanımlama (self-definition) ortamını yaratmasıyla sağlanıyor. Bunu da, demokrasi içinde, geri beslemeli (reflexive) dönüşümün olanaklı kılınması gerçekleştiriyor.¹²

Eleştirinin neye göre yapılacağı konusunda sadece onun toplum içinden kaynaklandığını söylemek yetmez. Yanlış anlamlara kurban olmamak için bu eleştirinin pragmatik bir yönelimi olmadığını da açıkça söylemekte yarar vardır. Eleştirel kuramlarda kastedilen eleştirinin varolan yapı içinde herhangi bir şeyin daha etkili iş görmesiyle bir ilgisi yoktur. Toplamların problemleri de çoğu kez içten kaynaklanır. Ama bu problemleri, toplumsal yapıları sorgulamadan, bu yapıların koşulları içinde çözmeye çalışmada hiç bir eleştirel düşünce yanı yoktur.¹³

Eleştiri toplumsal yapıdaki aldanişları ortaya çıkarmak içindir. Bu eleştiri toplumda özgürleştirici "*refleksive*" spiralin işleyişini başlatmaya dönük olacaktır. Eleştirel kuram ve buna dayalı toplumsal pratik, toplumun daha derinden kavranmasını olanaklı kılarak, yeni pratiklerin, yeni toplumsal ilişkilerin gelişmesini sağlayacak ve dönüşümü hızlandıracaktır.

Eleştirel kuramda başlatılan bu oluşumun, ne tarihsel materyalizmde olduğu gibi ulaşması öngörülen bir ereksel durağı ne de modernizmin öngördüğü gibi izleyeceği bir evrimsel çizgi vardır. Özgür toplumun kendi dönüşümüyle tarih içinde varacağı noktalara razı olunmaktadır.

Bu özgür toplumun engellenmemiş dönüşümüne razı oluşun altında insanın niteliklerine bir güven bulunmaktadır. Açıkça olmasa da insan üzerine bazı ontolojik kabuller yapılmaktadır. İnsanın bir özgürlük arayışı olduğu, bu özgürlük ortamının onun kapasitelerini kullanmasına yol açacağı, insanların bir tür eşitlik ve hakçılık arayışı içinde bulunacağı varsayılmaktadır. Eğer insanların bu niteliklerinin bulunduğu varsayılabilirse, engelleri kaldırılacak bir toplumda, dönüşümler sonrasında ortaya çıkacak toplumsal yapının bazı nitelikleri hakkında kestirimlerde bulunabilecektir. Bu demokratik ve eşitlikçi bir toplum olacaktır. Frankfurt Okulu buna sınıfsız toplum¹⁴ derken, Bhaskar¹⁵ buna sosyalist, Tester¹⁶ sivil toplum diyecektir. Ama bu kestirim sadece bir beklentidir. Toplumun dönüşüm sürecine müdahale için hiçbir gerekçe oluşturmayacaktır. Ayrıca bu varılacak nokta, eleştirel düşüncenin ortadan kalkacağı bir aşama olarak da düşünülmemelidir. Eleştirel düşünce yok olmayacak, yeni içeriklerle, yeni zenginliklerle varlığını sürdürecektir. İnsanın hayal gücü sürdükçe değişime sona ermeyecektir.

4) Eleştirel Kuramların Epistemolojik Yaklaşımı : Eleştirel kuramların bilgisi toplumda neyin değiştirilebileceği ve değişmesi gerektiğini, toplumdaki geçerli dönüşüm sürecinin ya da mekanizmalarının ne olduğunu ortaya koyacaktır. Bu bilgi tek kişi tarafından elde edilebilecek bir bilgi değildir. Toplumsal olarak elde edilebilecek, üretilebilecek bir bilgidir. Tüm inanışlar, kavramlar ve onlardan anlaşılabilir toplumca üretilmektedir.

Toplum tarafından üretilen bu bilgi görelidir. Eleştirel kuramlar epistemik görelilik ilkesini kabul etmektedir. Bu ontolojik kabulleriyle yakından ilişkilidir. Eleştirel kuramlar ontolojik olarak toplumun açık, yani dönüşen, olduğunu kabul ettiği için, bunun bilgisinin de geçici olacağını kabul etmek durumundadır. Tarihsel zamanın dışında, ne bir doğruluk değeri, ne de rasyonellik kriteri olabilir. Bu nedenle belki de eleştirel kuramlardan, üzerinde çok uğraşmış, işlenmiş açıklamalar beklememek doğru olur.

Gerçekçi olan eleştirel kuramlar, toplumsal olaylar ve onlara ilişkin söylemler düzeyinde, bir toplumsal gerçeğin varlığını kabul ederler. Böyle gözlemlenebilen bir dış dünyanın varlığı kabul edilince, deneyselci (empiricist) bilim anlayışından farklılığına açıklık getirmek gerekir. Eleştirel kuram toplumsal gerçeğin doğrudan gözlemlenemeyen kavramsal olarak kurulması gereken yapılarını açığa çıkarmak istediği için, deneyselci gibi gözlemden çıkarsanan genellemelere dayanması sözkonusu olmaz. Bu halde kuram ya da kurama ilişkin varsayımları gözlem öncesinde varolacaktır. Gözlemin rolü, kuramın sonuçlarını üzerinde bir tür kontrol yapmak içindir. Ne kuramı başlatır, ne geçerliliğini ne de geçersizliğini gösterir.¹⁷ Buna bağlı olarak da eleştirel kuramlar, deneyselci pozitivistik kuramlardan farklı bir nedensellik anlayışına sahip olmaktadır.

Eleştirel kuramların toplum bilim pratiğinde uygulanmasına yol gösterecek metodolojileri geliştirenler, kavramsal olarak kurulan ve bir toplumsal olguyu

yaratıcı nedenleri genellikle iki farklı soyutluk düzeyinde ele almaktadırlar. İlk kademede mekanizmalara, ikinci kademede ise yapılara yer verilmektedir. Eleştirel kuram, ilgilendiği olgunun ortaya çıkışını bu mekanizmalar ve yapılar yardımıyla açıklayabilmeli ya da hikayesini kurabilmelidir. Burada doğurucu (generative) bir nedensellik anlayışı vardır.¹⁸

Böyle bir açıklama biçimi ve bilginin toplumsal olarak üretilmiş olması daha önce de üzerinde durduğumuz üzere gözlemlerle kontrol edilme gerekliliğini ortadan kaldıramayacaktır. Eleştirel kuramın nedensel açıklamasının geçerliliği neo-pozitivizmin nedensellik anlayışında olduğu gibi olguların çok sayıda tekrar edilmiş olmasına bağlı olmayacaktır. Eleştirel ve reflektif bir toplumsal dönüşüm kuramının görgül sınavının dönüşümü gerçekleştirmiş olmasıyla yapılabileceği söylenebilir. Ama böyle çok sıkı bir geçerlilik ölçütünü kullanmak doğru olmaz. Dönüşümün gerçekleşmemiş olması her zaman kuramın ortaya koyduğu doğurucu mekanizmaların ya da yapıların etkileme güçlerinin bulunmadığının bir göstergesi olarak alınmaz. böyle bir etkileme gücü olmasına karşın dönüşümün gerçekleşmemiş olmasının farklı nedenleri ileri sürülebilir. Bu nedenlerden biri, toplumsal olguların çok nedeni olmasında, bir diğeri aşırı belirlenmiş olmasında bulunabilir. Bir mekanizma ve yapı aynı tür etkiler yaratmasına karşın değişik koşullarda farklı sonuçlar doğurabilir.

Eleştirel kuramın açıklamalarını yönelttiği bu etki yaratan dönüştürücü mekanizmalar ya da yapıların toplumun normal olarak işlediği, kendini yeniden üretebildiği, dönemlerde kavranabilmesi ve sergilenebilmesi genellikle zordur. Kriz dönemlerinde ise bu mekanizmaların ya da yapıların kavranabilmesi kolaylaşacaktır. daha önce kısmen üzerinde durduğumuz üzere bu mekanizmaların her zaman aynı etkiyi yapmadığı, toplumun ancak özel durumlarında beklenen etkileri yaratabildikleri, yani etkilerinin toplumsal (contingent) olduğu kabul edilirse, bu mekanizmaların ya da yapıların toplumda etkili olduğu anlar bilimsel analizlerin özel önem verdiği dönemler olacaktır.

Eleştirel kuramın nedensellik anlayışı üzerinde durduktan ve bunun sınavının olumsallık anlayışı içinde yapılabileceğini belirttiğinden sonra bilginin "öznelliklerarasılık" (intersubjective) niteliği üzerinde durmak gerekir. Bilginin "öznelliklerarası" olması gerçeğin varlığına ya da yokluğuna ilişkin bir sav değildir. Lacan'ın dediği gibi gerçek her zaman vardır. Fakat sorun ona ulaşabilmektedir. Bilgi, "öznelliklerarası" na dayandığından, ama "öznelliklerarası" oluşan bir şey tanımlama gereği nesnelleştirilemeyeceği için gerçeğe de tam olarak ulaşamayacaktır.¹⁹

Ama bu "öznelliklerarasına" dayanma zorunluluğunu ortadan kaldırmaz. İnsanlar içinde yaşadıkları toplumun bilişsel ve kavramsal kaynaklarını kullanmadan, ilgilendikleri yapının ya da mekanizmanın işleyişinin ve pratikte onu etkileyebilme yollarının bilgisini edinemezler. Başka bir deyişle insanların dünyayı anlayabilmeleri ancak birbirlerini anlamaları halinde olanaklıdır.

5) Öznelliklerarası (intersubjective)'na Dayanmanın Sonuçları : Bilginin toplumsal olarak üretildiği, toplumun da sürekli olarak değiştiği kabul edildiği için göreceli bir epistemolojik konunun benimsendiğini görmüştük. Bilgiye böyle bakılması halinde üretilen bilginin ancak belli bir süre için geçerli olacağını kabul etmek gerekmektedir. Eleştirel kuramları geliştirenler, bilginin tarihselliği ve geçiciliği üzerinde dururken, ancak belli bir mekan (yöre) için geçerli olacağı üzerinde durmamaktadırlar. Oysa zaman ve mekanın epistemolojideki konumları simetrik değildir. Biri için söylenen diğeri için de geçerli olacaktır. Yani bir bilgi zaman bakımından nasıl bir süre için geçerli ise aynı şekilde belli bir mekan için geçerli olacaktır. Toplum tarafından üretilen bilgi ancak o toplumun sınırları içinde geçerli bulunacaktır. Bu bilginin toplumun tanımlandığı alana bağlı bir görelliği olacaktır. Böyle bir alanın sınırının nasıl belirleneceği pratik bir sorundur. Pratiğin bu sorusuna verilebilecek yanıtlardan biri ulus-devletin sınırları olabilir. Ama eleştirel toplum kuramlarını geliştirenler genellikle mekandaki bir sınırlanmışlıktan söz etmiyorlar. Tersine Bhaskar bir enternasyonalizmden söz ediyor. Bu epistemolojik bir tutumdan çok dünyanın bugünkü gerçeğinin doğurduğu bir pratik sonuç dolayısıyladır. Günümüz toplumunun belirleyici yapısal özelliklerinden biri kapitalizm olarak görülmektedir. Günümüzde kapitalizm uluslararası geçerliliği olan bir yapıdır, dönüştürülmesi de ancak bu ölçekte olanaklıdır. Eleştirel kuramların çoğunda ortak olan antikapitalist özellik, bilginin mekansal göreliliği üzerinde yeterince durulmayışının, başlıca nedeni olmaktadır denilebilir.

Eleştirel kuramların ontolojik ve epistemolojik kabullerinin bir başka sonucu toplumsal kuramların büyük ölçüde bağlam - bağımlı (context-dependent) olmasıdır. Burada bağlam-bağımlılık çoğu kez yapıldığı gibi doğa bilimlerinin

bağlam-bağımlı olmayan (nomolojik), toplumbilimlerinin bağlamsal (contextual) olduğu savına dayandırılmamıştır. Sayer'in olguları, olayları bağlam bağımlı olanlar ve olmayanlar diye sınıflamasına dayanılmaktadır.²⁰ Örneğin bir kimyasal reaksiyon bağlama bağımlı değildir. Oysa diğer bazı olaylar ya da olgular vardır ki ortamda bulunan birçok faktörden etkilenerek değişik biçimlerde gerçekleşebilmektedir. Bu olguların niteliği yeni eklemlemeleri ya da etkilenmeleri kaldırıma kapasitesine sahiptir. Bu tür olguların sadece toplum bilimleri alanına özgü olduğunu da söylemek doğru olmayabilir. Örneğin kapitalin işleyişi daha az bağlam bağımlı iken siyasal ideolojiler bulunduğu ortamdan etkilenmeye daha açıktır.

Eleştirel kuramlar, insanların "öznelliklerarası"na dayanarak oluşturdukları bilgilere göre toplumun dönüştüğünü kabul ettiğine göre, toplumsal olguların çevreden etkilenme kapasitesinin yüksek olduğunu yani bağlam bağımlı olduğunu kabul etmenin özel önemi olduğu düşünülebilir. Olguların bağlam bağımlı olması insanların "öznelliklerarası" uyumlarına göre açıklanan isteklerine bağlı olarak biçimlenmesine olanak vermesi demektir. Toplumun örgütlenmesinde aslında bağlam bağımlı olan belli yapıların ve mekanizmaların bu özelliğinin gizlendiği, insanların değişiklik taleplerinin bu yolla ellerinden alındığı söylenebilir. İnsanların seyleşmesinde bağlam bağımlılığın gizlenmesi önemli bir işlev görmektedir. Çoğu kez toplumsal süreç kavramı da böyle şeyleştirici bir biçimde kullanılmaktadır.²¹ Bu nedenle eleştirel kuramın en önemli uğraşlarından birinin bağlam bağımlı olanı açığa çıkarmak olacağı söylenebilir.

Bağlam bağımlı olanın açığa çıkarılma gereğini söylemek tek başına yeterli olmayabilir. Bununla birlikte tüm olguların ve olayların bağlam bağımlı olarak düşünülüp düşünülemediğine, bunun bir iradecilik sapmasına yol açıp açmayacağına da açıklık kazandırmak gerekir. İradecilik konusunda üç tür sınırlandırmadan söz edilebilir. Bunlardan birincisi bağlam-bağımlılığın kendi bünyesindeki sınırlamadır. Bağlam bağımlılığa olanak veren eklemlemeye açık olma kapasitesinin sınırları vardır. İkincisi farklı derecede bağlam bağımlı olguların bir arada bulunmasının düşünülmesiyle kavranabilir. Bu olgular birbirlerine kademeli olarak sınırlar getirecektir. Üçüncüsü ise toplumda bağlam bağımlı olan ve olmayan olguların birlikte bulunmasını kabul etmektir.²² Bu halde bağlam bağımlı olmayan olguların bazı sınırlar koyacağı düşünülebilir.

Bağlam bağımlı olmak kişisel eylem düzeyinde ele alındığında ise subjektifikasyonla ilgilidir. Başka bir deyişle insanın seyleşmiş olarak değil insan olarak düşünülmesinin sonucudur. Eylemin bağlam bağımlılığını kişilerin sadece zaman ve mekanda farklı noktalarda bulunmasına değil zaman ve mekanda buldukları konumlara yükledikleri anlamlar bakımından da yorumlamak gerekir. Böyle bir yorum insanın zamansallık (Dünyanın gelişmesinde bulunduğu nokta, insanın kendi yaşam döngüsünde bulunduğu yer ve bunlara yüklediği anlam) ve mekansallık (içinde yaşadığı yere yüklediği anlam) özelliğini kabul etmek olur.²³

Eleştirel kuramların bilginin öznelliklerarasına dayanarak oluşmasına ilişkin kabulünün bir başka sonucu bu bilginin bir illüzyon ya da aldanma olma olasılığının yüksek bulunmasıdır. Burada sözkonusu olan yanılsama neo-pozitivizmin her bilimsel önermenin yanlış çıkarılabileceği ilkesinden farklı bir şeydir. Burada bilimsel etkinliğin gerçeğe yaklaşımdaki başarısızlığı değil, toplumsal yapının ve işleyişinin yarattığı yapısal bir yanılsama sözkonusudur.

Değişik eleştirel kuramcılar tarafından farklı biçimde ifade edilmiş olsa da, bu yanılsamaların iki kaynağı vardır. Bunlardan birincisi toplumsal sistemin var olan yapısının işlerliği için gerekli olan ve işlerliği sürdürmeye yönelmiş yanılsamalarıdır. İkincisi ise öznelliklerarasının sağlanmasında aracı olan dil ve onunla kurulan iletişimin (communication) yapısal özelliklerinden kaynaklanmaktadır. Eleştirel akılcılığın bunlardan birincisini ortadan kaldıracığı beklense bile ikincisini ortadan kaldırması beklenemez.

İnsanlar toplumda dille iletişim kurarlar. İletişim sadece bir kişinin bilincinde olan bir anlamın diğerinin bilincine eşdeğer olarak aktarılması demek değildir. Toplumsal ilişki sırasında anlam sistemleri konusunda sürekli bir pazarlık cereyan etmektedir. Bu anlam sistemleri sürekli yeniden tanımlanan bir uzlaşım içerisinde dirler. Toplumsal Sistem içinde hakimiyet ilişkileri sadece maddi kaynakların dağıtımının denetlenmesi yoluyla kurulmamakta aynı zamanda da bu ilişkileri haklı ya da gerekli gösterecek anlam sistemlerinin üretilmesini gerektirmektedir. Bu nedenle "öznelliklerarası"ndaki uzlaşım sadece toplumun bilgisini elde edebilmek için epistemolojik açıdan gerekli değildir. Aynı zamanda da toplumun işleyişi ya da bütünlüğünü koruması için gereklidir.

Eleştirel kuram toplumların eleştirilerek dönüşümünün hızlandırılması gerekliliğini kabul ettiğinden, toplumda iletişimle oluşturulan anlam sistemleri üzerinde sağlanan uzlaşmaların eleştiriye konu olması gerekliliğini kabul etmek durumundadır. Eleştirel kurama göre de bir toplumsal ilişkinin sürdürülmesi çoğu kez karşılıklı olarak doğru anlamalardan çok, yanlış anlamalar dolayısıyla gerçekleşmektedir. Toplumsal ilişki içinde, pekçok kavram gücünü açıklığından değil belirsizliğinden almaktadır. Bu tür yanlış anlama ya da belirsizlik alanları eleştirel kuramcılarının varolan yapıları ortaya koyması, kavrayabilmeleri için verimli çıkış noktaları olmaktadır.

Toplumsal olguların kavram bağımlı olduğunu ve anlamaya dayandığını söylemek mutlaka bir toplumsal uzlaşmayı içermesi demek olmayabilir. Anlama bazı durumlarda toplumsal çatışmayı da başlatabilecektir. Ayrıca varolan çatışmaların sürdürülebilmesi toplumda değişik anlam sistemlerinin aynı anda yeniden üretilmesi halinde olanaklıdır. Her iki halde de değişik bakımlardan toplumda bir uzlaşma bulunmayacaktır.

Adorno, Habermas gibi eleştirel kuramcılar dilin ve iletişimin, toplumun yapısına bağlı olmayan sapsmaları üzerinde de ayrıca durmaktadırlar. İletişimde yalnız eş anlamların bir kişinin bilincinden diğerine aktarımı gerçekleşmemekte, aynı zamanda iletişim içindeki partnerlerin farklı kimliklerini korumasına da olanak verilmektedir. Habermas'a göre iletişimin bu niteliği insanları şeyleşmekten korumaktadır. Başka bir deyişle öznelliklerarasının bu alanı içinde bir paradoksu barındırmaktadır. Bir yandan ayrınlığı kurmakta öte yandan farklılığı korumaktadır.²⁴

Habermas ve Lacan konuşmanın, iletişimin bir başka ikili yüzüne daha dikkati çekmektedirler. Her konuşma gerçekte iki farklı düzeyde gerçekleşmektedir. Birincisi olaylar, nesnelere üzerine olan bilginin aktarıldığı düzeydir. İkincisi ise meta düzeydir. Meta düzey birinci düzeyde aktarılan bilginin geçerlilik alanına ilişkindir. Öznelerarası anlayışın esas olarak kurulduğu düzey budur. Bu ikinci düzeyde anlaşma olmadan birinci düzeydeki iletişimde bir görüşbirliği sağlandığından emin olunamaz. Her ne kadar bu ikinci düzey iletişimin tarafları arasında eşitsizlik bulunduğu, önemli sapsmalara neden oluyorsa da, toplumun işlerliği açısından böyle bir algılama yapısına gerek vardır.²⁵

6) Eleştirel Kuram Pratiği Etkileme Sorununa Nasıl Yaklaşıyor : Eleştirel kuramın kendi üzerinde düşünen yaklaşımı içinde bilmek ve uygulamak, çok sıkı bir ilişki içindedir. Bilginin geçerliliği varolan dış dünyayı doğru "temsil" etmesinden geçmemekte, onun geçerliliği dönüşümü gerçekleştirmesiyle kurulmaktadır. Bu anlamda gerçeğe ulaşma kuramsal değil pratik bir sorundur.

Bilgiye bu biçimde yaklaşmış olmasına karşın, eleştirel kuramın uygulamaları daha çok niye devrimlerin gerçekleşmediğini, dönüşümlerin sağlanmadığını açıklamaya yönelmiştir. Mücadele pratiğine yol gösteren bir okul niteliğini kazanamamıştır. Oysa eleştirel kuramın toplumsal hareketlere yol göstermekte, kullanılması hemen akla gelen bir beklentidir. Kuramın şimdiye kadar üzerinde durduğumuz yapısı bu konuda birçok ipucu vermektedir. Eğer toplumun kendisini yeniden üretme mekanizmalarına açıklık kazandırılırsa bu yeniden üretim biçiminden kaybı olanların durumlarını doğru değerlendirmelerine olanak sağlayabilecek bir bilgilendirilme gerçekleştirilirse, bu konuda önce belli bir grup içinde sağlanan görüş birliği, yani öznelliklerarasılık demokratik mücadele içinde genişletilerek, istenilen dönüşümü sağlayacak bir siyasal güç ortaya çıkarılabilecektir.

Eleştirel kuram bize siyasal pratik için dilden, kültürden başlayarak, ekonomik mekanizmalara kadar uzanan çok geniş bir alanı siyasal eyleme açmasına karşın belli bir eylem stratejisi önerememektedir. Bu da eleştirel kuramın bilim anlayışıyla yakından ilişkilidir. Buna göre daha önce de üzerinde durduğumuz üzere toplumsal olguların büyük ölçüde bağlam bağımlı (contextual) olduğu kabul edildiğinden her eylemin ya da toplumsal hareketin stratejisinin de kendi bağlamı içinde katılanlarca öznelerarası olarak belirlenmesi gerekecektir. Böyle olunca da önerebildiği bir stratejiden çok bir yaklaşım olmaktadır.

7) Eleştirel Kuramlarda Toplumun İç Bütünlüğüne Nasıl Yaklaşılmaktadır? Bu konudaki kabuller toplumda nasıl bir değişme süreci öngörüldüğüyle yakından ilişkilidir. Eğer bir toplumsal yapı içindeki iç belirleyiciliklerin ne kadar yüksek olduğu, toplumun ne kadar sıkı bağlı bir bütün oluşturduğu düşünülüyorsa, o toplumda değişimin de o kadar zor olacağını kabul etmek gerekir. Böyle bir sistemde değişme ancak bir devrimle gerçekleşebilecektir. Tersine bir toplumda ne kadar sürekli bir dönüşüm olduğu düşünülüyorsa, o kadar daha esnek bir iç yapı kabul etmek gerekecektir.

Frankfurt Okulu'nun ilk nesil eleştiri kuramlarında öngörülen toplumsal değişme

biçimi devrim olmasına karşın yine de toplumun değişik öğelerinin birbirini sıkı olarak belirlemekte olduğu kabulünden bir uzaklaşma görülmektedir. Örneğin Adorno, tarihsel gelişmenin toplumların iç tutunumunu (coherence) azaltıcı yönde olduğunu söylemektedir. Habermas gibi ikinci nesil eleştirel kuramcılar ise böyle bir bütünlüğün olamayacağı üzerinde açıkça durmaktadır. Çağdaş, dolayısıyla çok farklılaşmış, ekonomi ve yönetim sistemleri yarı-otonom hale gelmiş toplumlarda tam bir fonksiyonel bütünlüğün kurulamayacağını belirtmekte, buna dayanarak da toplumun kendini yansıtan (self-reflecting) ve kendini belirleyen (self-determining) bir özne (subject) olarak düşünülmesinin doğru olmadığını söylemektedir. Bunun yerine toplum içinde demokratik dönüşümün yaşanabilmesini, belli iletişim odakları çevresinde yoğunlaşarak, totaliter savlara başvurmadan, oluşturdukları öznelliklerarasılıklarını yaşama geçiren toplumlar olmasına bağlı görmektedir.²⁶

Burada akla gelebilecek bir soru bağlam-bağımlılık ile iç bütünlüğü yüksek olmayan toplum yapısı arasında bir ilişki olup olmadığıdır. Bağlam bağımlılık ile iç bütünlüğü yüksek olmayan toplum arasında iki yönlü değil tek yönlü bir ilişki vardır. Bağlam bağımlı olan ya da bağlam bağımlı olmayan olguların her ikisine de dayanarak iç bütünlüğü yüksek sistemler kurulabilir. Oysa, iç bütünlüğü olmayan bir sistemde bağlam bağımlı olmayan olguların gerçekleşme olasılığı düşük kalırken, bağlam bağımlı olguların gerçekleşme olasılığı azalmayacaktır.

8) Eleştirel kuramlar Toplum İçin Nasıl Bir Gelecek Öngörüyor, Öngörülen Gelişimin Bir Yönü Var mıdır? Eleştirel kuramın topluma ilişkin ontolojik varsayımlarında, sürekli olarak üzerinde düşünülerek geri beslemelerle dönüşen bir toplum söz konusudur. Daha önce de üzerinde durduğumuz üzere, bu dönüşüm sonunda ulaşılabilecek ereksel (teleologic) bir varış noktası ya da izlenecek evrimsel bir çizgi yoktur. Ama açıkça yapılmamış olsa da insana ilişkin varsayımlar sonucu bu toplumun daha özgür ve eşitlikçi yönde gelişmesi beklenmektedir. Burada kullanılan eşitlikçi kavramına bir açıklık getirmekte yarar vardır. Eleştirel kuramın ontolojik kabulleri arasında farklılaşmanın da yer aldığı düşünülürse, burada mutlak bir eşitliğin söz konusu olmayacağı ortaya çıkar. Buradaki eşitlikçi gelişmeyi toplum içinde insanlar arasındaki ilişkilerin asimetrik tek yönlü bağımlılık ilişkisinden, simetrik karşılıklı bağımlılık ilişkisine geçilmesi olarak yorumlamak doğru olur. Bu toplum aklın kendi üzerinde düşünmesiyle (reflexive) kurulmuş, gelişmesi o toplumun insanların isteklerinden etkilenecek biçimlenen, demokratik bir toplumdur. Bu toplumda içinde hiçbir gelişme yönü bulunmayan buna bağlı olarak da her düşüncenin her söylemin meşru görüldüğü bir demokrasi anlayışı mı vardır? Bu soruya iki adımda yanıt vermek doğru olur. Birinci adım reflexive akılcılığın gelişmesiyle yarattığı büyük kopuşa dayanılarak atılabilir. Eleştirel kurama dayanarak temellendirilen bir demokrasi ile aklın kendi üstünde düşünmesi yolunu kapayan düşünceleri bağdaştırmak olanağı bulunamaz. Örneğin eleştirel kuramlar, toplumsal düzeni, toplum dışı, insan üstü ilahi güçlerin koyduğu söylenen değişmez ilkeleriyle açıklayan düşünceleri, ideolojileri, daha başlangıçtaki ontolojik kabulleriyle dışlamaktadır. İkinci adımda, kendi üzerinde düşünen aklın işleviyle, öznelliklerarası görüş birliğiyle oluşan bir toplumun demokrasisi içinde yönsüz bir çalkantıdan çok, daha eşite, daha özgüre doğru bir ilerleyiş içinde olacağı söylenebilir. Bu öngöründe daha önce de üzerinde durduğumuz üzere insanın niteliklerine ilişkin iyimser bir bakış açısı hakimdir. Bir toplumda bir ilişkinin içyüzü bir kez ortaya konuldu mu ya da öznelliklerarası düzeyde demistifikasyonu gerçekleştirildi mi, burada oynanan oyunun aşılabileceği ve bir daha geri dönüşün olmayacağı ya da aynı oyunun oynanamayacağı beklenmektedir.

3. ELEŞTİREL KURAMA DEĞİŞİK TOPLUM BİLİM KURAMLARI NASIL EKLEMLENİYOR?

Bugün çok "araştırma programı" ya da çok "paradigmatı" bir toplum bilimleri dünyasında yaşıyoruz. Toplum bilimleri alanında birçok gelişme oluyor. Bunların bir kısmı doğrudan eleştirel kuram'ın kapsamı içinde geliyor, bir kısmı ise başka bir alanda gelişmiş olsa da eleştirel kurama kolayca eklenebilecek özellikler taşıyor.

Bu yazının başında yaptığımız tartışmada eleştirel kurama meta düzeyde yaklaşıldığı için, bu düzeyden toplum kuramı düzeyine nasıl geçileceği üzerinde ayrıca durmak gerekmektedir. Bunu yapabilmek için de bu bölümde değişik toplumbilim kuramlarının eleştirel kurama nasıl eklenebildiği ele alınacaktır. Böyle bir deneme bize eleştirel kuram çerçevesi içinde ne kadar zengin bir çeşitlilik yaratabileceğini gösterecektir. Bu yazının sınırlarını çok genişletmemek için ayrıntıya girilmeyecek sadece değişik kuramların meta eleştirel kurama eklenebilme olanaklarının gösterilmesiyle yetinilecektir.

Meta eleştirel kurama eklemleme biçimlerini üç farklı düzeyde ele almak olanaklıdır. Bunlardan *birincisi* toplumsal sistem düzeyindeki kuramlardır. Eleştirel kuramın daha önce üzerinde durduğumuz nitelikleri onu toplumsal sistem düzeyinde bireyi şeyleştirilmeyen, ama toplumu da bireyin iradeciliğine teslim etmeyen bir kuram arayışına itmektedir. Bu kuram, toplumun bir yandan kendisini yeniden üretirken bireyi etkilediğini, sınırladığını gösterirken, öte yandan bireylerin eylemleriyle değişebilmesi kapılarının açık kalmasına olanak verecektir.

İkincileri ise toplumda ilişki içinde bulunan bireyin yanılsamalara itilişinin yollarını, mekanizmalarını ortaya koyan kuramlardır. Bu yanılsamalar genellikle iletişim yoluyla oluştuğu için bu konu üzerinde durmaktadırlar.

Üçüncü grup ise, yanılsamaların dayandığı kavramsal çerçeveyi oluşturan bu yanılsamalara bir ölçüde kararlılık kazandıran söylemleri çözümleyen yaklaşımlardır.

Bu üç grup içinde çok sayıda kuram yer almaktadır. Ama herbirinde toplumsal değişme ve dönüşme ile ilişki kurulduğundan açık ya da gizil olarak güç ya da iktidar kavramlarıyla da ilinti kurulmaktadır.

Birinci gruptaki kuramların eklemleme biçimi için değişik örnekler verilebilir. Bunlardan ilki Frankfurt Okulu'nun yaklaşımında görülebilir. Bu okul Marksist teoriye benimsemiştir. Değişme devrimle olacaktır. Bunun sağlanması ise yeni sınıfların iktidara geçmesiyle gerçekleşecektir. Yeni sınıfların iktidarı ise bu sınıf içindeki bireylerin sınıf bilincine sahip olması, bu bilincin eylemlerini yönlendirmesiyle sağlanacaktır. Bireyin eyleminden toplumsal değişmeye geçiş sınıf kavramı yardımıyla kurulmaktadır. Bu nedenle de sınıf bilinci ve bunun yanılsamasının başlıca kaynağı olan "*kültür endüstrisi*" Adorno'nun olsun Marcuse'nin olsun çalışmalarının esas ilgi odağını oluşturmuştur.²⁷

Bu düzeydeki bir başka örnek Habermas'ın "*Toplumun Eleştirel İletişim Kuramı*"ndan verilebilir. Habermas toplumu "*yaşam dünyası*" (life-world) olarak kavramlaştırıyor. "*Yaşam-dünyası*" kültürle iletilen ve dilsel olarak organize edilmiş yorumlayıcı kalıpların birikimidir.

Habermas'ın yaşam dünyasının üç yapısal ögesi vardır. Bunlar kültür, toplum ve kişiliktir. Bu üç bileşenin yeniden üretimiyle "*yaşam-dünyası*" yeniden üretilmiş olmaktadır. Bunlardan *birincisi*, kültürel yeniden üretimdir. Bireyin dünya görüşünü biçimlendirmektedir. *İkincisi* toplumsal bütünleşmedir. Toplumun kurumsal yapısı, normları ve kurallarının yeniden üretimidir. *Üçüncüsü* ise toplumsallaşmadır. Bireyin kimliğini ve kendisini ifade etme biçimini belirler ve geliştirir.

Bireyin toplumsallaşma içinde kendisini yeniden üretimi, kültürel ve toplumsal yapı içinde olur ve onlara olumsal (contigent) olarak katkıda bulunur. Bu üç alanda sırasıyla iletişimsel eylemin anlama, koordinasyon, sosyalizasyon yönleriyle ilişkilidir. İletişim ise konuşma eyleminin yapısal bileşenleri; aktardığı bilgi, ifade biçimi, ve aktardığı duygu ile gerçekleşir. İletişimsel eylemin özelliklerinin "*yaşam dünyasının*" üç bileşeniyle karşılıklı tekabül, ona hem işlevini görme hem de "*yaşam dünyası*" sembollerinin yeniden üretimi için uygun ortam olma olanağını vermektedir.

Habermas modern toplumlarda; para ve siyasal güç kullanımı bakımından, kapitalist ekonomik sistem ve rasyonel devlet yönetimi olarak bir farklılaşma ortaya çıktığını; her ikisinin de "*yaşam dünyasına*" para ve siyasal güç kullanılışının kurumsallaşması yoluyla kaynaştırıldığını söylemektedir. Yani "*yaşam dünyasının sembolik yapısı*" ekonomi ve devletin yönetiminin işlevsel zorunluluklarıyla ilişkilidir. Bu bağlantı yasal sistem ve hane halklarınca kullanılmaktadır. Ekonomi ve yönetim sisteminin hakimiyeti "*yaşam dünyasının*" başarıyla kendisini yeniden üretebilmesiyle gerçekleşmektedir. Bunda uğranılan başarısızlık krizin doğmasına neden olmakta, anlamların yitirilmesi, meşruyetin kaybı, kolektif kimliklerin kararlılığını kaybetmesi, güdülerin yok oluşu vb. ortaya çıkmaktadır.

Habermas'a göre, kültürel yeniden üretim, toplumsal bütünleşme ve toplumsallaşma yoluyla bireylerin yaşamına sızan, o yaşamı adeta işgal eden etkiler, toplumdaki hakimiyetin temel kaynağı olmaktadır. Güç mücadelesi, siyasal mücadele bu alanların hepsinde birden yürütülmelidir. Demokratik toplum ancak bu alanların hepsinde yürütülen mücadelelerle kurulabilecektir.²⁸

Eleştirel kuramla sistem düzeyinde eklemelenen bir başka kuram Giddens'in yapılanma (structuration) kuramı olmuştur.²⁹ Giddens'in toplumsal sistemlere, toplumsal yapı ve bireyin eylemi ikilemi içinde bakan ele alışlara karşı çıkan yaklaşımı, eleştirel kuramcılar çok etkilemiştir. Bhaskar'ın kuramı üzerinde bu etki çok açıktır. Giddens'in kuramında yapı bireylerin pratiklerinin hem ortamı

hem de sonucudur. Toplumda eylem yapan her bireyin üyesi olduğu toplumsal sistem hakkında bilgiye sahip bulunduğu, kendi eylemiyle hem o sistemi oluşturduğu hem de yeniden ürettiği kabul edilmektedir. Bu kuram toplumsal sistemin ve bireyin, bireyin eylemiyle sürekli olarak yeniden üretildiği anlayışından yola çıkmaktadır. Kişi ve toplum birbiriyle kaynaşmış tek bir deney içinde yeniden üretilmekte ve birlikte değişmektedirler.

Giddens'in kuramında bireyin bir toplumsal pozisyonu vardır. Bu pozisyonun toplumdaki kişi için tanımladığı haklar ve sorumluluklar bulunmaktadır. Bunları içselleştirdiği bir kimlikle taşımaktadır. Birey bu rolünü varolan toplumsal yapı içinde gerçekleştirmeye çalışacaktır.

Giddens'de toplumsal yapıdan çok toplumsal sistemin yapısal özelliklerinden söz edilmektedir. Bunlar bireyin uyacağı kurallar ve yararlanacağı kaynaklardır. Birey ve toplumsal yapının olumsal (contingent) biraradalığı toplumsal pratikleri ortaya çıkarmaktadır. Toplumsal yeniden üretim bu pratiklerin rutinleştirilmesiyle sağlanmaktadır. Giddens bir sosyal sistemin varlığını düzenli toplumsal pratiklerle toplumdaki bireyler ya da birey topluluklarının ilişkilerinin sürekli olarak yeniden üretilmesine bağlamaktadır.

Toplumdaki değişme bu pratiklerin alışılmış kalıplarının dışına çıkması (de-routinization) yoluyla olmaktadır. En kapalı toplumsal sistemlerde bile toplumsal pratikleri rutinleri dışına çıkaran nedenler bulunmaktadır. Bireyin yeniden üretim pratikleri (bağlam bağımlı olması dolayısıyla) beklenmeyen sonuçlar doğurmaktadır. Bu da toplumda bireyin konumu, toplumsal yapı özellikleri ve toplumsal pratiklerin birbirini karşılıklı etkilemesiyle değişmeyi başlatmasına neden olmaktadır. Tabii "*deroutinization*" un başka kaynakları yok değildir. Eleştirel kuramın değişme mekanizmaları da kolayca bu noktada kurama eklenilebilir.

Giddens yapılanma kuramında pratiğin, bağlamın ve insan eylemlerinin kural izleyici karakterini ön plana çıkarmaktadır. Burada kısaca üzerinde durulan toplumsal sistem düzeyinde üç kuram, şimdiye kadar eleştirel kuramcılarca en çok yararlanılan kuramlar olmuştur. Kuşkusuz bunlara eklenebilecek başkaları da vardır ya da yenileri geliştirilebilir. Bunlar şu ya da bu biçimde ve bireylerin yeniden ürettikleri ve dönüştürdükleri, yapılar, pratikler ve uzlaşımların uyumlu birlikteliğini esas alan, toplumun içindeki yapı taşları olarak, bireyleri değil, ilişkileri kabul eden gerçekçi kuramlar olacaktır.

Eleştirel kuramlara eklemenebilen ikinci grup kuramlar birinci gruptaki toplumsal sistemde, bireylerin sistemi yeniden üretirken yanılsama içine nasıl girdiğini açıklamaktadır. Bu nedenle yukarıda sözü edilen kuramların herbiri için değişik yanılsama yolları ileri sürülebilir. Ama burada hemen hepsinde önemli bir yer tutacak olan iletişimin saptırılması üzerinde duran kuramların ele alınmasıyla yetinilecektir.

Habermas'ın³⁰ kuramında, eleştirel toplumsal sistem kuramlarının ilişkiyi esas almasından, ilişkinin de iletişimle kurulmakta olmasından yola çıkılmaktadır. Toplumdaki güç ve üretim ilişkileri taraflar arasında yalnız bilgi iletmekte, siyasal ve moral anlam da iletmekte, bu yolla destek, güven, hemfikir olma ya da fedakarlık talep etmektedir. Bu iletişimin saptırılmış olması ve yanılsamalara yol açması nasıl ortaya konulacaktır?

Bu saptırmayı ortaya koymak için Habermas'ın karşılaştırma yapabileceği bir iletişim biçimine ihtiyacı vardır. Bunu siyasal olarak engellenmemiş, saptırılmamış, sağduyuya uygun düşen iletişim ve ilişkiler ile yönetimin ve üretim ilişkilerinin ortaya çıkardığı iletişim ile karşılaştırarak yapmaktadır. Bu karşılaştırmada bir yanda bürokratik ve kapitalist iletişimin yalnızlaştırıcı, güçsüzleştirici, beceriksizleştirici yüzü, demokratik siyasal eleştirinin, karşılıklı anlamaya ve özgür görüşbirlikliklerine dayanan iletişimin kolektif güçlendiriciliği ortaya çıkacaktır.

İletişimin saptırılmasından, devletin ve üretimin varolan gücünü meşrulaştırmakta, karar süreçlerinden bu kararların yaşamlarını etkilediği grupları dışlamakta, bilim ve teknolojiye siyasal sorunların teknisyenlerce çözülebileceği konusunda siyasal ve moral illüzyonlar oluşturulmakta, katılımı ve siyasal alternatifler yelpazesini daraltmakta yararlanılmaktadır. Toplumdaki bu bireyi güçsüzleştirici iletişimden kurtulmanın yolu, demokratik siyasettir. Kolektif eleştiri içinde gelişen görüş birliği güçsüzleştirmeyi de aşacak ve becerilebilir hale getirecektir.

Habermas, bir toplumda saptırılmış iletişimin bu işlevleri nasıl gördüğü üzerinde ayrıntılı olarak durmamaktadır. İlgisi daha çok iletişimin, dört normu; anlaşılabilirlik, samimilik, meşruluk ve doğruluk bakımından yüz yüze, organizasyonlar arası ve siyasal-ekonomik düzeydeki iletişimlerde ne tür sap-

Ekolojik Yaklaşımlar Çerçevesinde Doğa, Mekan ve Toplumsal Bütün Kavramlarına Yönelik Değerlendirmeler

Ülker Baykan SEYMEN*

Çağımızda en belirgin biçimiyle toplumsal ve ekonomik etmenlerin yol açtığı alabildiğine gelişen uzmanlaşma, olumlu boyutları yanında, daralmış ve tek-düze değer yargılarına, kısır kalıplaşmalara yol açmaktadır. Belirtilen sonuçlara yol açan bilimsel uzmanlaşmanın giderek çok sivrildiği günümüzde, bu gelişme koşut gelişen bir başka sürecin de gözlenmesi söz konusudur. Farklı bilim dallarının bir araya gelmesiyle büyük başarıların elde edilebileceğine ilişkin 19. yüzyılda ortaya konan öngörü, daha o yüzyılda doğrulanmaya başlarken bilim alanında birbiriyle ilişkisiz veya karşıt gibi görünen gelişme doğrultuları, gerçekte bir bütünlük oluşturarak, çağımızda oldukça önemli bilimsel sonuçların gelişmesine neden olmuştur. Farklı bilim disiplinleri, bilgi alanları arasındaki karşılıklı ilişkilerin eskisine oranla çok daha fazla olması çağdaş bilimin en temel özelliklerinden birisidir. Bu tür gelişmelere bağlı olarak bilimsel açıklamalarda madde-enerji, canlı madde-cansız madde, doğal dünya-sosyal dünya gibi GERÇEK' in ortaya konan ikili yapısı giderek erimekte ve tüm dikkat bu ikilikler arasındaki sürekli değişim ve geçişlerde toplanmaktadır. MADDE' nin varoluş biçimi ve yapısına yönelik yaklaşımlar da değişmekte ve artık MADDE iç-dinamikten yoksun bir varoluş biçimi olarak algılanmamaktadır. Canlı sistemlerin biyo-kimyasal yapısı ile birlikte biyo-fiziksel yapısı da ağırlık kazanmakta, giderek tüm bu yapıların bütünlüğü ve karşılıklı dönüşümü söz konusu olabilmektedir (Seymen, 1988:28).

Günümüzde bilim dallarında disiplinlerarası sınırlar kaybolmakta bilimlerarası girişimler, çakışmalar ortak ele alışlar veya sınır erimleri gerçekleşmektedir. Buna karşıt gelişen aşırı uzmanlaşma, ayrışma, yapay disiplinlerarası bölünmeler de büyük bir hızla gelişmekte, farklı disiplinlerin birbirlerinden haberdar olmak, gerçekleşen gelişmelerden birlikte yararlanma olanakları da giderek azalmaktadır.

Birinci sürece bağlı olarak doğa bilimlerinde gerçekleşen bütünleşmelerle birlikte toplumbilim dalları arasında da sınır erimleri, kaynaşmalar, bütünleşmeler, hızla gelişmeye başlamıştır. Mimarlık, Kent ve Bölge Planlamaya ilişkin konular ve disiplinler açısından bu durum ancak konu ile ilgili yayınlarda yazılı olarak yer alırken bugün söz konusu teorik ön tasarımların fiilen eğitime ve farklı kurumsallaşmalara yansdığı görülmektedir.

Çeşitli kademelerdeki yerleşmelerin, kent ve kır kesimlerine yönelik sorunların, bölgesel sorunların, mimarlık kent-bölge planlama eğitimi veren bölümler dışında, Coğrafya, Sosyoloji, Tarih, Politik Bilimler gibi fakültelerde tam anlamıyla geleneksel disiplin sınırları gözetilmeksizin, farklı kökenlerden gelen kişiler arasında hiçbir ayırım gözetilmeden, bütünleştirilmiş eğitim ve araştırma programları çerçevesinde ele alındıkları görülmektedir (Örnek vermek gerekirse Bristol Üniversitesi, Coğrafya Fakültesi "Space and Society" yüksek lisans eğitim prog-

ramı). Bu geçmişi yetmişli yıllarda başlayıp doksanlı yıllara uzanan, ürünlerini ancak bugünlerde veren, çeşitli süreçlerin sonucu gözle görülen somut adımdır.

Sosyal-Doğa, Mekan ve Toplumsal İlişki Kavramları

Kaynaşmalar yalnızca Sosyal Bilimler arasında değil, Sosyal Bilimler ve Doğa Bilimleri arasında da gerçekleşmektedir. ¹ Bir başka önemli gelişme sorunların tanımlanmasında, kavramların oluşturulmasında farklı yaklaşımların ve farklı ele alışların gerçekleşmesinde görülmektedir. TÜM DİSİPLİNLER YENİ VE FARKLI BİR BİLİNÇLE SOSYAL VE POLİTİK DOĞAYA YÖNELMEKTEDİR. Bu disiplinler arasında Coğrafya, özellikle Beşeri Coğrafya'nın radikal kanadı ve Sosyoloji, özellikle Kentsel ve Kırsal Sosyoloji önde gelmektedir. Coğrafyacılar Radikal Coğrafya'nın 20 yıllık gelişimi içinde SOSYAL DOĞA' nın kavramsal, kuramsal ve gözlemsel olarak, disiplinlerinin gündemine, gerektiği kadar giremediğini itiraf etmektedirler. Özellikle coğrafya kapsamındaki radikal yönelimler içinde doğa'ya yönelik teorik ilginin çok sınırlı ve yetersiz kaldığı açıkça dile getirilmektedir.

Sosyal veya Toplumsal Doğa, toplum ve doğal maddesel çevresi arasındaki coğrafik/tarihsel diyalektik ilişkiler bütünü olarak ele alınmaktadır. Doğanın ve doğaya ait olanın toplumsal aynen veya değiştirilerek yeniden üretimi günümüzde ağır ağır gerçekleşen bilimsel yeniden yapılanma içinde farklı bir biçimde gündeme gelmektedir.

Yine coğrafyacılar sürekli içine düştükleri ikilemlerden kendilerini kutaramayanak, şöyle bir özeleştiriyi yanlış bir bakış açısıyla dile getirmektedirler:

"Mekana ilişkin teorik sorunları ortaya koymada önemli bir ilerleme kaydettiğimiz halde, doğaya yönelik teorik ve ampirik sorunları kavramada neden yetersiz kaldık?" (Fitsimmons 1989, s: 106).

Yukarıdaki soru kendisinden on yıl önce sorulmuş aynı içerikteki bir başka soruyu aynen tekrarlamaktadır. On yıldan fazla bir zaman R. Peet (1977) şöyle belirtmektedir :

"Radikal Coğrafya içinde teorik temel coğrafi ilginin geleneksel alanlarından birisi olan mekansal ilişkilerin çözümlenmesi oldukça güçlü ve gelişmiş bir düzeydedir. Buna karşılık doğal çevreye ilişkin sorunların-konuların çözümlenmesi hemen hemen radikal coğrafya içinde hiç yer almamaktadır. Radikal coğrafya kapsamında daha çok doğal çevre yerine-mekansal ilişkiler vurgulanmış, araştırmalar bu yönde yoğunlaşmıştır."

Soruların yaklaşık on yıl ara ile bu kapsamda sorulması, Batı'da hem geleneksel çevrelerde, hem de radikal çevrelerde mekan ve doğa kavramlarının pozitivizmin dolaylı veya doğrudan etkisi altında yanlış yönelmeler, gerçekle örtüşmeyen kuramsal, epistemolojik çerçeveler içinde ve ontolojik yaklaşımlar altında ele alınıyor olduğunu açıkça ortaya sermektedir.

* Doç. Dr., D.E.Ü. Mimarlık Fakültesi, Şehir ve Bölge Planlama Bölümü

** Yukarıdaki çalışma Tübitak desteği ile sürdürülen "Ekolojik Dengenin Korunması ve Sürdürülmesi Açısından Kentsel Sistemlerin Planlanması" araştırma projesinin yayınlanmamış ara raporunun bir bölümünün geliştirilmiş bir aşamasıdır. Ayrıca söz konusu yazı Kent, Planlama, Politika, Sanat- Tanık Okyay Anısına Yazılar kitabında geliştirilerek yayınlanmıştır. Burada yayımlandığı haliyle daha da geliştirilerek düzenlenmiştir. Bkz: Söz konusu yayın, s.a. 515-525, 1994, ODTÜ, Ankara.

Kuramsal çerçeve, epistemolojik ve ontolojik anlayış içinde en geniş kapsamıyla, maddeye göre tanımlanan MEKANSAL BÜTÜNLÜK dört alt açılımını kapsadığı ilişkilerin bütünlüğünden oluşmaktadır (Seymen, 1988:38).

1. Henüz fiilleşmemiş olanakların ilişkilerinden, dağılımından ve olabilirlik olasılıklarından oluşan mekansal bütünlük. Ontolojik olarak virtüel gerçeklik (non-actualized reality), kategorisini kapsayan bir mekansal bütünlüktür. Zaman enlemi, zaman cinsinden mekan, bir alt mekan parçasını oluşturmaktadır.

2. Cansız sistemler arasındaki ilişkilerden oluşan mekansal bütünlük. Ontolojik (gerçeklik anlayışı) olarak fiili gerçeklik (actualized reality), kategorisini kapsamaktadır. Bir diğer alt mekan parçasını oluşturmaktadır. Genelde coğrafya, mimarlık, şehir ve bölge planlama, kentsel sosyoloji kapsamında tanınan ve tanımlanan fiziksel mekansal boyutlarla sınırlı mekan parçasıdır.

3. Canlı sistemler arasındaki ilişkilerden oluşan mekansal bütünlük. Ontolojik olarak fiili gerçeklik kategorisini kapsamaktadır. Bir diğer alt mekan parçasını oluşturmaktadır.

4. Bilinçli canlı sistemler kapsamında (insanlar) arasındaki ilişkilerden oluşan mekansal bütünlük. Toplumsal ilişkileri kapsamaktadır (ekonomik, sosyal, politik, psikolojik ilişkiler vb.). Ontolojik olarak hem fiili gerçeklik kategorisini hem de virtüel gerçeklik kategorisini kapsamaktadır. Bir diğer alt mekan parçasını oluşturmaktadır.

Dolayısıyla en geniş kapsamı ile maddeye göre tanımlanan mekansal bütünlük yukarıda sıralanan alt mekan parçalarının iç içeliği ile oluşan bir bütünlüktür.

Çağdaş mekansal çözümler içinde veya doğaya yönelik çeşitli çözümler içinde, en başta toplumsal ilişkiler olmak üzere tüm doğal ilişkileri kapsayan mekansal bütünlük yapay bir biçimde parçalanmamalı, çok boyutlu mekansal bütünlük içinde, fiziksel mekan boyutları olarak sınırlı mekan parçası, ve mekanın ilk üç genel boyutu (1, 2 ve 3) fiziksel mekansal bütün, toplumsal ilişkilerin hem nedeni, hem sonucu, hem de bir parçası olarak ele alınmalı, kesinlikle öze yönelik ekonomik - sosyal - politik ilişkilerden soyutlanarak bir ayna, pasif bir yansıtıcı veya taşıyıcı olarak değerlendirilmemelidir. Öklit geometrisine temellenen mutlak mekan kavramı ve pozitivizmin anladığı, tanımladığı idealist ve gerçekdışı anlamda doğa, bu yaklaşımlar içinde yeralan, bölge ve mekan kavramlarının eşitliği, indirgemesi ve özdeşleştirilmesi günümüzde halâ geçerliliğini sürdürmektedir. Alansal veya hacimsel büyüklüklerle eşanlı kullanılan mekan kavramının içeriği halâ mekan organizasyonu bilimleri genelinde (bölge bilimi, coğrafya, kentsel toplumbilim-sosyoloji, kentsel ekoloji) yaygın ve ege-men biçimde doğrudan veya dolaylı olarak kullanım görmektedir. (Seymen. 1988:39).

Doğanın Batı Düşüncesi İçindeki Kavramsallaştırılma Biçimleri :

Doğanın "*Batı Düşüncesi*" içindeki kavramsallaştırma biçimlerine kısaca göz atıldığında, çevrenin özellikle doğal çevrenin yararlanılabilir bir değişim nesnesi olarak kavramsallaştırılması Aristo düşüncesinden başlayarak klasik ekonomi politik yaklaşımları içinde de devam eden ayırddedici bir tutumdur. (Redclift, 1984, 1987).

Batı düşüncesi içindeki ikili yaklaşımlardan biri olarak DOĞA ve KÜLTÜR ayrımı; doğal çevrenin toplumsal bütünden ayrı bir gerçeklik olarak ele alınması, sonuçta doğal çevrenin bir değişim nesnesi olarak kavramsallaştırılmasını da birlikte getirmiştir (Williams, 1980; Thomas, 1983).

Toplumbilim yazını içinde doğal çevrenin kavramsallaştırılma biçimleri, doğaya yönelik yaklaşımlardaki temel politika ve stratejilerin de belirleyicileri olmaktadır. Neo-klasik ekonomik yaklaşımlar içinde doğa (ve doğa kaynaklar) piyasa/pazar ilişkileri içindeki diğer değişim nesnelere gibi ele alınmakta ve değerlendirilmektedir. Fakat neo-klasik teorinin üç temel varsayımı olan mükemmel bilgi (pareto optimality), tam rekabet (piyasanın kendi kendini düzenleme yeteneği), fiyat ve değer arasındaki karşılıklı (tekabül) ilişkisi doğal çevre söz konusu olduğunda anlamlı ve uygun olmamaktadır (Murphy, 1977: 181-183). Bu tür bir

kuramsal çerçeve içinde doğal çevre ve kaynaklar piyasa mekanizması tarafından tam anlamıyla düzenlenemeyen, daha farklı bir dışsal düzenleyici / kontrol (devlet / kamu) gereksinimi olan bir dışsal gerçeklik, insanın dönüştürücü gücünün sonucu olarak bir yan üründür (Pearce vd., 1989; Bowers, 1990).

Marxist politik ekonomi içinde de, doğanın neo-klasik ekonominin yaklaşımları içindeki ele alınışına ve genel yaklaşımlarına benzer yaklaşımlar bulunmaktadır.

Kuşkusuz söz konusu yaklaşımlar değer ve emek teorisi çerçevesinde çok farklı bir terminoloji ve kavramsal çerçeve içinde ele alınmaktadır. Bu teorik çerçeve içinde doğa insan etkinliklerinin ve toplumsal etkinliklerin ana hedefi, temel nesnesi olarak kavramsallaştırılmaktadır. Emek sürecinin en amaçlı ve en düşündürücü etkinliklerinin biricik nesnesidir. Doğa insan emeğinden bağımsız varlık gösterdiği sürece herhangi bir "*değer oluşumu*" söz konusu değildir. Fakat belirli emek süreçleri sonunda çeşitli kullanım değerlerine dönüştürüldüğünde doğa belirli bir değişim nesnesi haline dönüşmektedir. Ayrıca parçalara bölünen doğa özel mülkiyet ilişkilerinin geçerliliğe bulunduğu bir toplumsal sistem içinde çeşitli tanımlamalar altında değişim değerine sahip mallar olarak piyasa koşulları ve pazar ilişkileri çerçevesinde yer almaktadır. (Schmidt, 1974: 30)

Teorik çerçeve içinde, yukarıda sıralanan ve benzeri sorunların yer almasına karşın Marx'ın Doğa'yı ve Doğal olanı kavramsallaştırma biçimleri özellikle coğrafyacılar arasında oldukça zengin bir araştırma geleneğinin gelişmesine neden olmuştur.

Hegel'i takip ederek Marx emek süreci ve ilgili toplumsal ilişkiler sonucu el değmemiş olan doğayı "*Birincil Doğa*" olarak tanımlanmaktadır. "*İkincil Doğa*", doğanın emek süreçleri sonucu müdahale edilmiş biçimlerini tanımlanmaktadır. "*İkincil Doğa'nın*" gerçekleşmiş olması, teorik çerçeve içinde analitik bir kategori olarak "*Birincil Doğa'nın*" yer almasını engellemektedir. Schmidt'in (1974: 70-71) belirttiği gibi Marksist teorik çerçeve içinde doğa yalnızca toplumsal bir kategori olarak yer almaz.

Bu tür bir tartışma ortamından hareket ederek Smith (1984: 58) Birincil ve İkincil Doğa arasındaki ayrımın ard zamanlılık içinde ele alınacak bir ayrım olmadığını öne sürer. Bir süreklilik içinde ve her an Birincil Doğa, İkincil Doğa içinden üremektedir.

Fitzsimmons aynı tartışmaları bir adım ileriye götürerek doğal çevreyi bir bütün olarak "*toplumsal / sosyal doğa*" olarak kavramsallaştırır (1989). Bu tür bir ele alış içinde Doğa'nın sosyal süreçler sonucunda üretilmesi gerçeği, toplumsal ilişkiler bütünü olarak KÜLTÜR ve DOĞA arasında pozitivizm çerçevesi içinde yer alan ikili yaklaşım biçimlerini temelden değiştirerek, farklı kuramsal, kavramsal yaklaşımların gerçekleşmesine yol açmıştır.

Söz konusu yaklaşım içinde temel ayrım olarak insandan kaynaklanan etkiler veya toplumsal etkiler dışında var olanın "*Doğal*" olan olarak tanımlanması, diğer bölümünün "*Doğal olarak tanımlanmayacak*" olan olması gibi farklı değerlendirmeler ortadan kalkmaktadır. Bu çerçeve içinde sorulan soruların biçimleri de değişmektedir. Bu kez önemli olan emek süreçlerinin çağdaş organizasyonu içinde, Sosyal Doğa'nın hangi öğelerinin tahrir edilip, hangi öğelerinin aynen yeniden ürettiği ve bu aynen yeniden üretimin hangi sosyal-ekonomik-politik güçler aracılığı ile gerçekleştiği sorusu olmaktadır (Boucher ve Whatmore, 1991).

Yukarıda tanımlanan çerçeve içinde analitik ve politik temel ilgi odağını,

"*doğayı toplumsal olarak ne şekilde üretmekteyiz, bu üretim sürecinin kontrolü kimler tarafından nasıl gerçekleştirilmektedir*" sorusunun cevabı oluşturmaktadır" (Smith, 1984: 63).

Bu bakış açısı içinde doğaya yönelik koruma kararları, çeşitli sit tanımlamaları varsayımsal olarak doğayı, bir bütün olarak işleyen dinamik süreçler bütünü olarak tanımlamak yerine, Doğa'nın halihazır durumda birbirinden ayrı / kopuk birimlere bölünmüş parçacı bir anlayışla kavramsallaştırılmasının kabulü üzerine temellenmektedir.

Bu tür yaklaşımlar varsayımsal anlamda, doğanın bir kaynak olarak yıpranmasını, sömürülmesini, mevcut özel mülkiyet ve değişim ilişkileri (piyasa mekanizması) çerçevesinde ele alınış biçimlerini kabul etmektedirler (Olwig, 1984). Olwig, belirli değerlere yönelik toplumsal uzlaşımların sosyal süreçler sonucunda geliştiklerini belirterek, bu tür süreçler sonucu doğal peyzaj'ın bir "nesne" olarak doğal değerler yüklenmesi konusunda da açıkça görüldüğü gibi değer sistemlerinin sosyal oluşum süreçlerinin ve bu tür değer yargılarının sosyal kaynaklarını örttüğünü, maskeleyişini ileri sürmektedir. Olwig (1989) bir başka yazısında, doğal çevrenin fiziksel dokusu ile bu fiziksel örüntüye veya onun bir parçasına yönelik kültürel, bilimsel ve estetik değer sistemlerinin aynı gerçekliğin birbirinden farklı gibi görünen iki ayrı yüzü olduğunu vurgulamaktadır.

Kuramsal bu tür bir yönelim doğanın ideolojik boyutlarda kavramsallaştırılmasına, sosyal ve kültürel süreçler sonucu doğal çevrenin çeşitli öğelerine belirli sembolik sistemler doğrultusunda anlam ve değer yüklenmesi, bu yüklenmenin yol açtığı kullanımların ve algılananın ne olduğu doğrultusunda yorumların biçimlenişleri üzerine bir dizi tartışmanın açılmasına neden olmuştur.

Doğaya yönelik politik, ekonomik, ideolojik, maddesel kavramsallaştırma boyutları ender olarak bir araya getirilip değerlendirilmektedir. Bilim dünyasında ve bu dünyanın bir yansıması olarak günlük pratikler içinde genellikle kesin sınırlarla ayrılan disiplinsel oluşumlar içinde birbirinden kopuk ve ilişkisiz olarak ele alınmaktadır. Bütün bu disiplinsel ayrımlara karşın çağdaş düşünce ve teorik yapılanmalar içinde Doğa'ya yönelik uzlaşımsal bir kavramsallaştırma bulunmaktadır. DOĞA toplumsal oluşumların hem bir sonuç ürünü, hem de var olmalarını sağlayan koşullar bütünüdür.

Olasılıklar Determinizmi - Eleştirel Gerçeklik ve Doğa

Olasılık determinizmi (Prodeterminizm) olarak adlandırdığımız bilgi kuramı içinde (Öner, 1976, 1985, 1987), doğa, madde ve evren farklı enerji durumlarının oluşturduğu bir olanaklar deposu olarak tanımlanmaktadır. Bu olanaklar deposu, dağılımları içinden belirli enerji durumları olgusal gerçeklik düzleminde maddeye dönüşmekte yani fiilleşmektedir. Dolayısı ile sözkonusu olanaklar deposu içinde maddeye dönüşmeyen enerji durumları da bulunmaktadır. Bu enerji durumlarının belirli bir "z" anında gösterdiği dağılım yüzeyi "zaman cinsinden mekân" olarak kavramsallaştırılmaktadır. Fiilleşmiş olgularla henüz fiilleşmemiş durumları (virtüelleri) birlikte ele alan Olasılıkların Genel Kuramı, (Determinizmlerin Genel Kuramı), olarak adlandırılmaktadır.

Evreni (Doğal Bütün) yalnızca fiili dünya, bir başka deyişle fiilleşmiş olgular dünyası olarak kabullenme eğilimi Doğa Bilimleri içinde pozitivist determinizmin bunalımına yol açmıştır. Bu bunalım özellikle Fizikte "Kuantum Kuramı" bağlamında su yüzeyine çıkmıştır. 20. yüzyılın son on yılı içinde fiili gerçeklik kategorisi, dolayısı ile fiili dünya evrenimizin gerçeklik kategorilerinden yalnızca bir tanesi olarak değerlendirilmektedir (Öner, 1971, 1976, 1978, 1985, 1987).

Harvey (1990): Doğa, mekan, toplum ve benzeri kavramlara yönelik olarak "Ontolojik ve epistemolojik kabullerimizin açık ve net özellikleri en geniş anlamı ile politik tercihlerimizin birer yansımasıdır" diye belirtilmektedir.

Bhaskar (1989), "Reclaiming Reality" adlı çalışmasında eşanlamlı bir başka düşünce ürünü olarak "Critical Realizmi - Eleştirel Gerçekçiliği" olgunluğa eriş-tirmektedir. Söz konusu çalışmasında "Eleştirel Gerçekçilik", bir epistemolojik bütün ve ontolojik yaklaşım olarak, virtüel gerçeklik, (non - actual non empirical real) kategorisinin hayati önemini gündeme getirmektedir. Bu bilimsel sıçramayı çağdaş bilim felsefesi ve bilincin özgürleşmesi (emancipation) açısından meta - epistemolojik bir kopuş olarak değerlendirmektedir.

Yukarıda tanımlanan bilgi kuramsal - ontolojik bütünlük içinde kavramsal olarak mekân kavramını ve içeriğini, doğa kavramından ve içeriğinden soyutlamak, ayrı tutmak olanaksızdır. Benzeri bir biçimde mekansal bütünselliği de doğal, toplumsal, politik ilişkileri dışlayarak, özellikle virtüel gerçeklik kategorisini dışlayarak dar biçimsel bir içeriğe indirgemek olanaksızdır.

Bugünün yaygın bilim anlayışı içinde "Sosyal Olan" ve "Doğal Olan - Doğaya ait olan" birbirinden koparılarak farklı gerçeklikler olarak kavramsallaştırılmaktadır. Bu tür bir kavramsallaştırma sonucu determinizm (mekanik determinizm) açısından birinin veya diğerinin belirleyicisi olması sonuçta çok fazla bir değişikliğe neden olmamaktadır. Önemli olan "Doğal Olanın" ve "Sosyal" in birbirleriyle iç içe karşılıklı belirlenimlere açık oluşumlar olarak ele alınma gerekliliğinin bilince çıkarılmasıdır. Çağdaş bilim felsefesi kapsamında "Sosyal" ve "Doğal" bir bütünlük anlayışı içinde ele alınmalıdır.

Ekoloji ve ekolojik yaklaşımlardan Global / Yerel (Ulusal) ölçeklerde çok söz edilmesine karşın toplumsal / politik bilinç ve oluşageldiğimiz doğa, mekan, toplum ve planlama anlayışları kolay kolay değişmemektedir. Çeşitli toplumsal çevreler açısından bu konularda Türkiye'de sağlıklı bir gündem oluşturup söz konusu gündemi Üçüncü Dünya Ülkeleri ile ilişki içinde "Dünya Gündemine" taşımak acil bir zorunluluktur. (Seymen 1994)

DİPNOTLAR

1. Ayrıntılı bilgi için bkz: M. Yılmaz ÖNER (1971). *Grundlagen zur Topologie der Zeit*, Yazarın kendi yayını, İstanbul.
2. M. Yılmaz ÖNER, (1976): Fizik ve Felsefe, Yazarın kendi yayını, İstanbul.
3. M. Yılmaz ÖNER, (1978) : Canlıların Diyalektiği ve Yeni Evrim Teorisi, Yazarın kende yayını, İstanbul.
4. M. Yılmaz ÖNER, (1985) : Pozitivizmi Eleştirmek, Metis Yayınları, İstanbul.
5. Roy Bhaskar, (1976) : The Possibility of Naturalism, Harvester, Hertfordshire.
6. Roy Bhaskar, (1978) : A Realist Theory of Science, Harvester Press, Hertfordshire.
7. Roy Bhaskar, (1986) : Scientific Realism and Human Emancipation, Verso, London.
8. Roy Bhaskar, (1989) : Reclaiming Reality, A Critical Introduction to Contemporary Philosophy, Verso, London.

KAYNAKLAR

1. Bhaskar, Roy (1989) : *Reclaiming Reality. A Critical Introduction to Cotemporary Philosophy*, Verso, London.
2. Boucher S. ve Z. Whatmore (1991) : *Planning Gain and Conservation : A Literature Review*, University of Bristol, Department of Geography (reaserch report).
3. Bowers J.K., (1990) : *Economic of the Environment. The Conservantionist Response to the Pearce Report*, Banc, Telford.
4. Fitzsimmons, Margaret (1989) : "The Matter of Nature", Antipode, 21,2. s. 106-120.
5. Harvey, David (1990) : *The Conditions of PostModernity*, Basil Blackwell Oxford.
6. Murhy E.F. (1977) : *Nature, Bureaucracy and the Rules of Property*, North Holland, NewYork.
7. Olwig, K., (1984) *Nature's Ideological Landscape*, George Allen and Unwin, London.
8. Olwig, K., (1989) : "Nature Interpretation : A Threat to the Countryside". In D. Uzzell (ed.) *Heritage Interpretation*, Volume 1, Belhaven Press, LondonX 132-41.
9. Öner, M. Yılmaz (1971) : *Grundlagen Zur Topologie der Zeit*, Yazarın Kendi Yayını, İstanbul.
10. Öner, M. Yılmaz (1976) : Fizik ve Felsefe : *Olasılıklardan Determinizme Doğru*, Yazarın Kendi Yayını, İstanbul, s. 197-291.
11. Öner, M. Yılmaz (1978) *Canlıların Diyalektiği ve Yeni Evrim Teorisi*, Yazarın Kendi Basımı, İstanbul.
12. Öner, M. Yılmaz (1985) : *Pozitivizmi Eleştirmek*, Metis Yayınları, İstanbul.
13. Öner, M. Yılmaz (1987) : *Modern Doğa Anlayışı ve Kuantum Teorisine Giriş*, Alan Yayıncılık, İstanbul (çeviri/açıklama).
14. Pearce D.A. Markandya ve E. Barbier, (1989) : *Blueprint for a Green Economy*, Earthscan, London.
15. Peet, R., (1977) : The Development of Radical Geography in the United States", in R. Peet (ed.) *Radical Geography : Alternatif Viewpoints on Contemporary Social Issues*, Chicago : Maarufa Press.
16. Redclif, M., (1984) *Development and the Environmental Crises*, Methuen, London.
17. Redclif, M., (1987) : *Sustainable Development*, Methuen, London.
18. Schmidt A. (1974) : *The Concept of Nature in Marx*, New Left Books, London.
19. Seymen, Ülker (1988) : *Mekan Organizasyonu Bilimlerinde Bilgi Kuramsal Açınmlar*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İzmir.
20. Smith N. (1984) *Uneven Development*, Basil Blackwell, Oxford.
21. Williams R. (1980) : *Ideas of Nature. Problems of Materialism and Culture*, Verso, London.
22. Thomas K. (1983) : *Man and Natural World*, Allen Lane, London.

Kırsal Med - Kentsel Cezir

Sürdürülebilir Kalkınma İçin Mimarlık Kavramına
Türkiye Özelinde Bir Yaklaşım Denemesi

Raşit GÖKÇELİ *

Ekoloji Salt Çevre Korumacılığına İndirgenebilir mi?

20. asrın teknolojik ve ekonomik senaryosu ve bu muvaffak STAR'ı kapitalizm dünyayı "büyüme için büyüme" rasyonelinin kısılcı içine aldığı gibi insanlığı da sadece kendine ait TAHAYYÜL ETME YARI ÇAPI içinde hapsedti.

Günümüzde "Büyüme için büyüme" rasyoneli ve onu ideolojik planda yeniden üreten Serbest Pazar Ekonomisi mantığına en güçlü muhalefet EKOLOJİK bakış açısından geliyor. İhtiyaç fazlası büyümenin dünyanın tabii (flora, fona ve çevre) kaynaklarını yokettiğine işaret etmekle kalmıyor ekolojik söylem; aynı zamanda insanın yarattığı kültürel çevreleri de yokeden yönüne parmak basıyor. Castoriadis'in belirttiği gibi;

"Yalnızca yerine konamayan çevre ve kaynakların tahribi değil, aynı zamanda tüketim aygıtlarına televizyon kanallarının bilinçsiz izleyicilerine dönüştürülmüş insanların antropomorfik yıkımı da söz konusu. Kentler, neolitik dönemin bu hârikülâde ürünü, Amazon ormanlarının yokedilişine koşut bir hızla, getolar, ika-metgah banliyöleri ve gece sekizden itibaren insansız ölü mekanlarına dönüşen iş merkezlerine indirgenerek, bölük parça edilerek yokediliyor."

İşte bu özellikleriyle Ekoloji ÇEVRECİLİĞİN de ÖTESİNDE bir içeriğe sahiptir. Ekoloji, daha doğrusu politik ekolojisalt çevre korumacılığına indirgenemez.

Ekoloji, insan, beşeri faaliyetler ve doğa arasında varolan ilişkileri, doğayı dönüştüren insanlığın sonuçta kendi varlığını da tehlikeye atmasını irdeler. Alain Lipietz'in belirttiği gibi;

"Politik ekolojinin hedefi insan ve doğa arasında nihayi bir hakemlik görevi üstlenmesidir. Konusu insanlığın üretici, dönüştürücü, tüketici eylemleridir. Düşpedüz ekonominin kendisidir." "Ekonomi ve ekoloji adeta tek kavrama dönüşmektedir."

Lipietz ekolojinin temel akslarını irdelerken şu üç ana noktaya değiniyor:

1- Ekolojinin dayandığı "değerler" seti: Ana başlıkları, doğaya karşı sorumluluk, özerklik ve dayanışma olarak beliren bu değerler seti ekolojinin sosyal formasyon ile ilişkisini de belirliyor.

2- Ekolojinin ekonomisinin temel çıkış noktası olan değişik çalışma biçimlerinin gündeme getirilmesi. Ekolojik görüş çalışmayı temelinden sorgularken kapitalist toplumun iç organizasyonunu da yeniden tasarlar. Önceliği ücret ilişkisinin dönüşmesine verir. Özerk ve küçük çalışma gruplarını, kooperatifleri, semt gruplaşmalarını, kırsal cemaatleri öne çıkarır. Üretimin mantığı gerçek gereksinimlerdir, tüketim çılgınlığı değildir.

3- Ekolojinin en önemli aksi kuşkusuz "yaşam mutluluğunu" esas alan yeni bir "dağıtım biçimi"dir. bunun en önemli ögesi ise maddi olmayan, (gerçek gereksinimlere dayanmayan) toplumsallaşmayı önleyen büyümeyi sorgulamaktır.

Bu ise gereksiz üretimin muadili olan çalışmanın da irdelenmesini getirir. İşte bunun için ekolojik söylemin temelinde, ekonomik bakış açısında ÇALIŞMA ZAMANININ AZALTILMASI yer alır.

İnsanın doğa ve teknolojiyle dengesinin temelinde yer alan ve gerçek EMANSİPASYONU sağlayan temel değişken ekolojik düşüncede çalışma saatinin azaltılması kavramı etrafında şekillenir.

Yeniden değerlendirilen (revalorise) serbest zaman, özgür bireylerin ve serbest zamanın betimlediği yeni bir toplum projesinin de temel taşıdır.

"Nüçüllü Entellektüeller"

Ekolojinin teknoloji ile ilişkisini dile getirirken felsefeci Michel Serres nüçüllü entellektüeller çağrışımını yapıyor. Michel Serres'e göre çevreye ait analizler be-

şeri ilimler vasıtasıyla yürütülemez. Fizik, klimatolojik, istatistiksel, biyokimyasal, jeofiziksel sorunlara hakkı ile yaklaşabilecek bir kültürel birikim de gerekmektedir. Serres yarım kalan bir kültürel donanımı "nüçüllü kültür" betimlemesiyle çarpıcı bir şekilde eleştiriyor ve çağdaş politik düşüncenin böylesine yarım kültürlü kişiler eliyle yürütülmesinin doğurduğu sakıncaların altını çiziyor. Gerçek karar vericilerin bu tür uç bilimsel ve teknolojik alanlarda yer alan araştırmacılar olduğu savını ortaya atıyor. Dünyayı değiştirebilecek aşamaya gelmiş teknolojinin insanlığa tüm dünyaya ait bir sorumluluk yüklediğini belirtiyor Serres. Bu sorumluluk aynı zamanda ahlaki normların yeniden tanımlanmasını gündeme getiriyor. Buluşlar ile buluşların gerçekleştirilmesi ve toplumsal tüketime "ihtiyaç" olarak sunulması arasında giderek daralan zamanın bilim ve teknoloji güçleri ile yasama ve hukuk kadroları arasında yeniden tanımlanması gereken ilişkileri gündeme getirmesi Serres'e göre günümüzün en acil sorunu olarak karşımızda duruyor.

Sonuçta Serres beşeri ilimler, politik ilimler ve pür bilim arasında oluşan interdisipliner ilişkilere dikkat çekiyor.

Protestan teolog Jacques Ellul ise daha 1954 yılında yazdığı "Teknik veya Asrın Oyunu" adlı eserinde emperyalizmin teknolojik boyutuna ve teknolojik hegemonyanın sosyal organizasyonlar düşünce yapıları üzerindeki etkisini tartışıyordu.

Yeni bir toplum projesi önermesi, bilimsel, interdisipliner karakteri, kapitalizmi liberal üretim ve teknolojik emperyalizm temel özellikleri içinde, temel kategorileri itibarıyla sorgulayan özellikleriyle ekoloji düşünce, başta işaret edilen insanlığın TAHAYYÜL ETME YARIÇAPINI genişletme ona yeni ufuklar açma olanağı sunuyor.

Şu şartla ki tüm boyutları ve interdisipliner karakteri ile ele alınsın! İşte bu nedenle ekolojiyi yalnızca çevre ve koruma mantığına indirgememek gerekmektedir.

Sürdürülebilir Kalkınma İçin Mimarlık Kavramına Türkiye Özelinde Bakış Türkiye Kuzey - Güney Zıtlaşması İçinde Nerde Duruyor?

Çevre koruma ve ekolojik söylem somut çaba ve önlemlere sıra geldiğinde süratle bir kuzey - güney zıtlaşmasına dönüşmektedir. Kuzey nüfus artışı ve kalkınma çabalarında kirlenme sorunlarına kaynak ayırmaması nedeniyle güneyi suçlamaktadır. Güney ise esas kirleticinin kuzey olduğunu belirtmekte, kalkınma çabalarının dünya ekonomik düzeninin mevcut durumu ile uluslararası ticaret hadlerindeki eşitsizlikler dolayısıyla akamete uğradığını ve bunun sorumlusunun kuzey olduğunu iddia etmektedir. Ünlü bir deyişle, "eğer Amazon ormanları gezegenimizin ciğerleri ise üçüncü dünya ülkelerinin borçları gezegenimizi zatürree etmiştir." Türkiye bu ilişkilerin içerisinde kendine özgü bir yerde durmaktadır. Nüfus artışı 1950'lerde binde 40 iken DİE Genel Müdürü Sayın Orhan Güvenenin son açıklamasına göre binde 21'e inmiştir. Kişi başına GSMH 2000 \$ civarındadır. Kentleşme özellikle İstanbul'da sorunlu olmakla birlikte nüfusu ülke nüfusunun yarısına erişen "primate city" yoktur. Enflasyon kronik ve yüksek olmakla birlikte sanki bulunduğu seviyede (%70) kendine ait bir denge yakalamıştır. Latin Amerika ülkelerinde rastlanan bir hiper enflasyon olayına -hiç değişse şimdilik- tanık olunmamıştır. Konut ihtiyacı imarlı ve imarsız bölgede özel bir denge içinde "iki koldan" karşılanmaktadır. Mevcut toplumsal denge toplum içinde varolan bir geniş uzlaşma ortamının ürünü olarak karşımızda durmaktadır. Bir bakıma enflasyon lobisi ne kadar mevcutsa kentsel rantların ortaya çıkmasında da benzer uzlaşma ve dengelerin varlığından söz etmek olasıdır.

* Y. Bölge Pl., Mimar

Ancak, son yıllarda finans kapitalin kentsel rantlar üzerinde yeni yaklaşımlar içinde olduğu görülmektedir. Bununla birlikte klasik kentsel rant çıkar çevrelerinin küçük girişimci, esnaf gruplarından finans kapitalin temsilcilerine dönüşmesi de zaman içinde yer alacağı gibi yakın bir gelecekte her iki grubun da birbirini tamamen sahnedenden silmesi de beklenmemelidir. Bunun ana nedeni büyük sermayenin küçük üretimle atölye bazında eklenmiş olması, bayilik sistemlerinin orta girişimci katmanlara dayanması v.b.dir.

Bu tabloya enformel sektörün Türkiye'deki özellikleri, marjinal sektör, enformel sektör ve hatta mafyanın kendine has dengeleri de eklenmelidir.

Şu halde Türkiye'de yapı sektörüne ve kentsel rantlara baktığımızda aşağıdaki varsayımları ortaya koymak mümkündür.

Önümüzdeki Yirmi - Otuz Yıl İçerisinde Kentsel Rantlar, Konut Stokları Açısından Önerilebilecek Bazı Hipotezler

Birinci grup hipotez nüfus hareketleri ile ilgilidir.

H1.1- Binde 21'e düşen nüfus artış hızı süreçleri ile birlikte yavaş da olsa düşmeye devam edecektir.

H1.2- Güneydoğu'daki etnik sorunlar Kuzey - Güney çekişmesi içinde "pilot ülkelerden" biri olan Türkiye'nin enternasyonal güçler tarafından yakın takibe alınacağı ve Türkiye'nin "aleyhinde" sonuçlanmayacağı; buna karşın Türkiye'nin daha "ademi merkezîyetçi" bir yönetim modeline geçeceği, dolayısıyla batı metropollerinde oluşan nüfus göçü dalgasının hissedilir ölçüde azalacağı varsayılabilir.

H1.3- Tüm bu varsayımların sonucunda %40'a yakını 12 yaşın altında olan Türkiye nüfusunun (dibe doğru genişleyen tek hörgüçlü deve tipli nüfus piramidi) 20-30 yıl sonra çift hörgüçlü deve piramidini andıracağı varsayılabilir.

H1.4- Bunun anlamı 20-30 yıl sonra Türkiye'de metropollerini terketmeyi düşünebilecek olan geniş bir EMEKLİ KİTLESİNİN varlığından söz edilebileceğidir.

İkinci grup hipotez söz konusu nüfus piramidindeki değişmelerin doğurabileceği göçler ve bunlara ilişkin konut talepleri ile ilgilidir.

H2.1- Kentte yer alan emekli - orta yaş nüfusun orta - üst katmanlara dahil olan bölümü problemleri metropollerini terk ederek kırsal bölgelere ya da kıyı kentlerine ya da ikinci konutlarına kısmen de olsa (senenin bir bölümü) göç edecekler.

H2.2- Kentte ise kendi terkeden nüfusunun ailelerinin genç fertleri kalacaktır.

H2.3- İletişim teknolojisindeki gelişmeler de banliyöleşmeyi ve metropol dışında küçük yerleşme birimlerine göçü hızlandıracaktır.

H2.4- Tüm bu gelişmeler şimdiden gözlenen konut talebinde bir doyum noktasına ulaşılacağı (şimdiden İlhan Tekeli ve Raci Bademli gibi bazı müellifler bu gayrimenkul borsası oluştuğunda mevcut spekülasyon değerlerin bugünkü seviyenin hayli altına düşebileceğine işaret etmektedirler) buna karşın bakımı ve sıhhileştirilmesi gereken bir konut stoku ile karşılaşacağımızı göstermektedir.

H2.5- Gerek kent içinde eskimiş konut stokunun yenilenmesi gerekse kent dışında mevcut ikincil konutların birinci konuta dönüşmesi süreci şimdi olduğu gibi yıkıp yeniden yapma yerine (4 katlının yıkılıp 6-7 katlı vb. yapılar inşa edilmesi) mevcut konut stokunun yeniden değerlendirme bakım ve onarım sıhhileştirme esasına dayanacaktır.

Üçüncü grup hipotez 20-30 yıl sonra Türkiye'de koruma ile ilgili perspektiflerle ilgilidir.

H3.1- Mevcut eskimiş konut stokunun yeniden değerlendirilmesi yukarıda zikredilen doyum noktası ile pekülatif değer artışının da 20-30 yıl sonra bir doyum noktasına erişeceği varsayımına dayandırılabilir.

H3.2- Başka bir deyişle bugün için yeni ve ilave konutun doğurduğu spekülasyon değer artışı ve bunun kullanıcı tarafından tasarruf olarak irdelenmesi süreci sona erecektir. Buna karşın konutun bakımı, yenilenmesi, restorasyonu kullanıcısına ekonomik olarak daha fazla değer kazandıracaktır.

Dördüncü grup hipotez koruma perspektiflerinin ekolojik bakış açısı ile eklenmesine dairdir.

H4.1- Metropol dışında yeniden değerlendirilecek bir ikincil konut stoku, metropolde ise bakım onarım gerektiren bir konut stoku, öte yandan orta yaşlı bir emekli grubun varlığı 20-30 yıl sonrasının profili olarak silüet biçiminde ufukta görünmektedir. Emekli grubu olsun iletişim olanaklarının artması sonucunda metropol dışında hem ikamet eden hem de iş organizasyonu içinde faaliyetine devam eden nüfus olsun ekolojinin temel sorunlarından biri olan ÇALIŞMA ZAMANININ AZALMASI ile bir yerde karşılaşmaktadır.

H4.2- O halde koruma ve sürdürülebilir kalkınma için mimarlık kavramlarına uyum sağlayabilecek bir toplumsal grup kendiliğinden var olacağına göre planlı olarak ekolojik tase taşıyan her türlü sivil toplum örgütü ve hükümet dışı örgütün (NGO) gözönünde bulundurmaları gereken bir strateji de ufukta görünmekte demektir.

H4.3- Bu stratejinin temel öğeleri:

H4.3.1- Potansiyel olarak mevcut olan grupların birincil ve ikincil konut stoklarının yeniden değerlendirilmesinde (comprehensif) bütünsel ilkelerin ortaya konulmasıdır. Bunların birincisi kuşkusuz inisiyatif grupları oluşturmanın hukuksal temelini ortaya koyabilmektir. Esasen ekolojik bakış açısında arızalı devletin yerine toplumsal dokunun örgütlenebilmesi önemli bir yer tutmaktadır. Bu ise temelde bir demokrasi meselesidir. İnisiyatif gruplarının derneklerin en geniş demokratik ortamda ifade bulmalarına olanak sağlayacak her türlü demokratik gelişme bu arada dernekler yasasının demokratikleşmesi birinci hedefdir.

Peki, Plancılar konut stokunun ve çevrenin iyileştirilmesi, bakımı amacı etrafında örgütlenen gruplara neler önerilebilir?

H4.3.2- Bir çıkış noktası ekolojik sorunsala uygun enerji sistemlerinin ortaya konabilmesidir. Mevcut yapı teknolojisinin enerji israfına dayanan çözümleri yerine izolasyon ve enerji sakınımını mümkün kılan teknik çözümleri önermek bunları geniş kitlelerin kullanımına açmanın yollarını bulmak bu alanda gerekli bilgilendirme ve teknik yardımı yapmak herhalde ekolojik tase taşıyan planlı ve HDÖ'lerin amacı olmalıdır.

H4.3.3- Yine enerji konusunda konut ve konut gruplarının doğal enerji (örneğin güneş enerjisi) kullanımı konusunda teknik olarak yönlendirmek de yukarıda sıralanan kuruluşların amacı olmalıdır.

H4.3.4- Söz konusu tekniklerin kullanılmasında büyük firma ve holdinglerin metalaşmış ürünlerini değil lokal el emeğinin artizanal özelliklerini kullanmayı teşvik edecek modellerin dizayn edilmesi de bu HDÖ ve mesleki kuruluşların görevleri arasında yer almalıdır.

Böylelikle kısa zamanda eskiyen yıpranan aksesuarların yerine uzun ömürlü malzeme ve donanımları öne çıkarmak da gözetilecek hedefler arasında olacaktır. (Örneğin perçin yerine vida civata gibi tamiri mümkün çözümler firmaların el emeği ile tamiri mümkün olan dizaynlara zorlanmaları vb.)

H4.3.5- Gerek çevre düzenlemelerinin ıslahı gerekse konutların ve yapıların serbest zaman faaliyetlerine ve (convival) insan ilişkilerini maksimize eden İNSANI İNSANIN SICAKLIĞINA YENİDEN KAVUŞTURAN mekanların dizaynı ya da bu tür mekanların bu nitelikte mekanlara az bir müdahale ile nasıl dönüştürülebileceği konusunda alternatifler sunulabilmelidir.

H4.3.6- HDÖ'lere, meslek örgütlerine düşen görev ekolojik planlama ve çözümler üretmek bu konuda yardım talep eden inisiyatif gruplarına hizmet sunan EKOLOJİK DANIŞMA BÜROLARI oluşturulmalıdır.

H4.3.7- Metropollerde yozlaşmış merkezi iş alanı bölgelerinin ıslahı da ufukta görünen sorunlardan biridir. Özellikle tarihi ve kültürel değeri olan kent dokularının geleceği de kültürel mirasın korunması açısından önem kazanmaktadır. Bu alanda bu tür kent dokularına entellektüel bir nüfus yerleşme eğilimi çözümleri mümkün kılacak bir ortam yaratılmaktadır. Bu tür grupların örgütlenerek tarihsel kent dokusu içinde yeni alternatifler yaratma eğilimleri desteklenmelidir. (Örneğin İstanbul'da Beyoğlu ve çeşitli semtlerde kurulan dernekler, ÇEKÜL v.b. dernekler.)

H4.4-7- Son olarak ekolojik tase taşıyan HDÖ, meslek örgütleri, kooperatifler, dernekler vb. sivil toplum örgütlerinin bir BASKI GRUBU oluşturmalarını sağlayacak mekanizmalar getirilmeli, yasal sistemde değişiklik, kamu fonlarının bu tür inisiyatiflere tahsisi, temel malzemeleri üreten firmaların tüketici örgütlerinin denetimine açık hale getirmeleri de gözetilecek stratejinin unsurları olacaktır. Bu alanda LOBİCİLİK mekanizmaları harekete geçirilmelidir.

(Kat Mülkiyeti Yasası bu bağlamda önemle üzerinde durulması gereken bir alandır. Ayrıca Murat Balamir'in kentsel mülkiyeti biçimi olarak konuyu irdelleyen araştırması da bu alanda örnek olarak zikredilmelidir.)

Sonuç

Kırsal Med - Kentsel Cezir

Sürdürülebilir kalkınma için mimarlık sorunu etrafında akla gelen senaryolardan biri olarak öne sürülen hipotezler temelinde 20-30 yıl içinde metropolü terkedecek bir emekli nüfusun şu anda yılda 15-20 gün kullanılan ve devamlı atıl duran ikincil konutlarına yerleşecekleri ve buna koşut olarak metropolde de bakımı gerektiren bir konut stokunun varolacağı ve kentsel rantların uğrayacağı dönüşümler yer almaktadır.

Ekolojik tartışmalarda, doğal enerji kaynağı olarak önerilen med ve cezir olgusuna bağlı olarak elektrik enerjisi üretimi örneği akla getirildiğinde 1950'li yıllarda kentlerimizde yaşanan göç olgusunu, analoji yerinde ise MED'e 2000'li yıllarda yaşanacağı varsayılan kentten göçü de CEZİR'e benzetmek mümkündür.

Plancılar ve toplum olarak biz MED'i yararlı bir toplumsal enerjiye dönüştürmeyi beceremedik.

2000'li yıllarda kentten periferiye oluşacağı varsayılan göçü yani CEZİR'i yararlı bir toplum enerjisiye dönüştürme fırsatını heba etmesek nasıl olur? □

Dikili Evleri

Nevzat SAYIN

KÜNYE:

Mal Sahibi: Asemtaş Kooperatifi/

Tamer OKŞAN

Mimari: Nevsat SAYIN /

Mimarlık Hizmeeri Ltd.

Mühendislik: KONUM İNŞAAT.

Uygulama: KONUM İNŞAAT

Bu proje, hala bütünüyle ikna olmadığım bir projedir. Hiç yapmamış olmayı isterdim... !

Daha doğrusu orada hiçbirşey yapılmamış olsun isterdim. Bu yüzden yapıma gerekçelerinin bir bölümü gerçek, bir bölümü ise benim kendimi rahatlatmak için bulduklarımdır. Bunları bir birinden ayırmak çok güç. Arsanın sahibi olan kooperatifin Başkanı Sayın Tamer Okşan Dikili - Bademli arasındaki 9600 m².lik yerde 40 tatil evi yaptırmak istediklerini söylediğinde bu projeyi yapmak için bütün sebepler vardı.

- Söz konusu yer zeytinlik bir alandı ve korunmalıydı.
- İstenen yapı sayısı ile arsa büyüklüğü arasında gereksiz yoğunluk yaratacak bir oransızlık vardı.
- İmar durumunda "Yapı Düzeni: Blok düzenidir azami blok boyu 40 m. den fazla olamaz" ..! gibi akıl almaz bir ibare vardı.
- Hiçbir alt yapı tesisi yoktu.

Bunlar doğrudan arazi ile ilgili olan olumsuzluklar. Birde, konunun niteliği ile ilgili olanlar var.

- Kooperatifler hemen her zaman idari sorunları olan kuruluşlardır ve bu eninde sonunda projeyi ya da uygulamayı etkiler.

• Tatil evi diye yapılan ve Dikili ikliminde yılda en çok 60 gün kullanılacak bir yer geriye kalan zamanlarda hayalet şehir olarak kalır.

• Bütün evlerin birbirinin aynı olması gibi bir zorunluluk saçma bir tikanıklıktır.

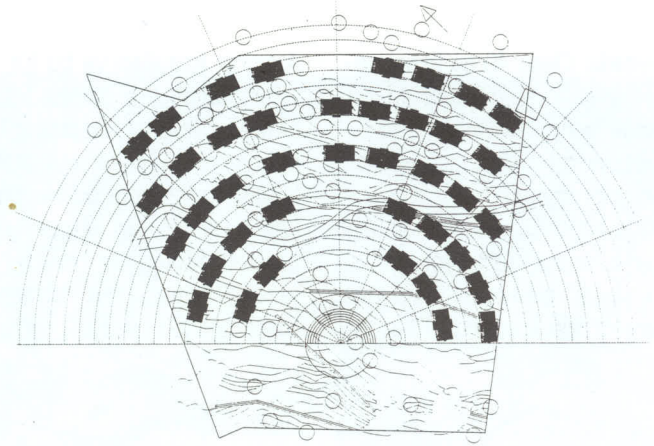
• Bu tür işleri yapan müteahhitler genellikle kötü iş üretirler. Bu yüzden projeye rağmen yapım süreci içindeki aksaklıklar sonucu olumsuz yönde etkiler.

Bütün bunlar yapmamak için yeterli nedenlerdi yapmak için ise bir tek nedenim vardı; Sayın Tamer Okşan. (Bu konuda başlangıçtaki düşüncem işin sonuna kadar hiç değişmedi.)

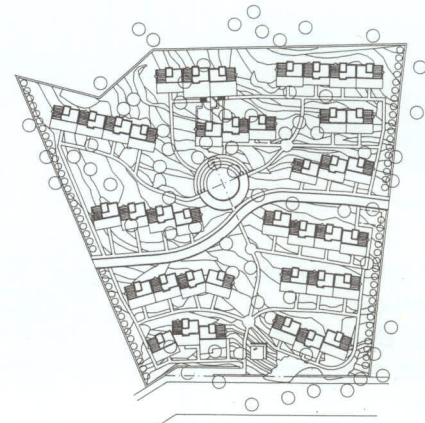
"Biz bunu nasıl olsa yapacağız" diye başlamıştı söze "Bu kaygıları duyan bir mimarla çalışmak istiyoruz bunu yapacaksın" diye bitirdi sözünü. Mimarlık faaliyeti içinde kendime seçtiğim yolun dışında duran bu işi yapmaya karar verdim. İşte bu andan itibaren bu kabulü kendime anlatabilmek için bir sürü gerekçe buldum.

En olumsuz koşullarda bile yapılageldiğinden daha iyisini yapmak mümkün olabilir diye kendimi ikna ettim ve çalışmayı koyuldum.

- Bir plankote çalışması yapılacak mevcut ağaçlar tesbit edilecekti.
- Hiç ağaç kesilmeyecekti.
- İmar durumundaki "Blok Düzen" tanımı dışında bir çözüm için gerekli görüşmeler zaman kaybı olarak görülmeyecekti.
- Yapılar bitene kadar tam yetkili bir mesleki kontrollük yürütülecekti.

Vaziyet Planı 1

Vaziyet Planı 2

- Proje aşamasında bütün tartışmalar yapılacak uygulama sırasında değişiklik istenmeyecekti.
- Elektrik, su, arıtma gibi altyapı tesisleri eksiksiz olarak yapılacaktı.
- "Site" içine araç girmeyecekti.
- Ağaçlandırma ve bitkilendirme projenin vazgeçilmez parçası olacaktı.

Masa başında oturup imar planı

hazırlayanların gerçeklerden ne kadar uzak olduğunu bu yer için verilen imar durumundan görebiliyorduk. 40 m. boyunda bir blok demek ağaçları kesmek demekti. Bunun yerine 4x8 m. taban alanlı küçük birimleri tek tek ağaçlar arasına almayı önerdik reddedildi. Bu küçük birimide blok olarak kabul ediyorlardı ve bloklar birbirine 10 m. den daha yakın olmazdı. Bu koşullarda da 40 ev

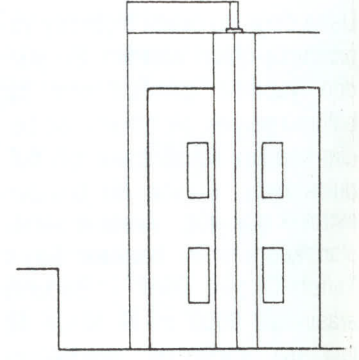
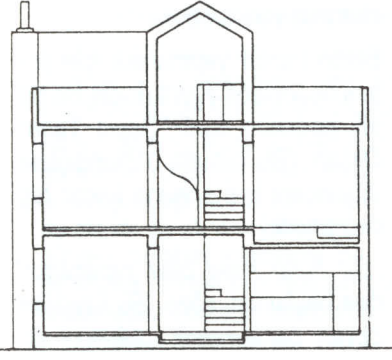
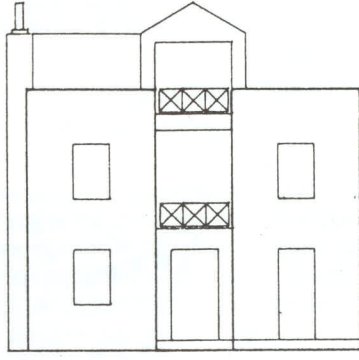
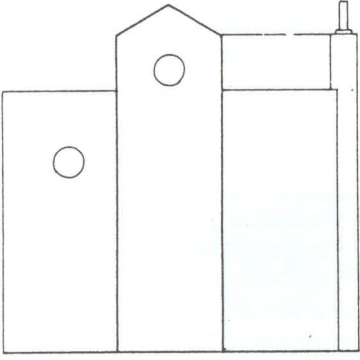

siğmiyordu. Oysa 40 ev fikrini veren de yine imar durumu ile tanımlanan inşaat alanıydı. Sağır - dar yüzeyleriyle birbirine yaklaşmış iki yapı arasından çıkan merdivenli, zeytinağaçlı sokaklar fikri imar durumuna uymuyordu. İki buçuk aylık bir zaman bu tür tartışmalar için harcandı. Plan ta-

Arazinin koşulları ve bu tür "inşaat"larda alışkın olunan kötü yapı şartlanması başlangıçta çok korkutuyordu. Nitekim inşaat başladıktan hemen sonra bu korkunun ne kadar yerinde olduğu görüldü. Müteahhit firma ile çokta sevimli sayılmayan tartışmalarla başlangıçtaki kötülük iyileştirildi.

İş bitirmek yerine iyi bir yapı üretmek müteahhit firmanında benimsediği bir kural oldu. Şimdi ortaya çıkan sonuç: • Bütün koşulları bir arada düşünce olabileceklerin iyisi oldu. Malzeme ve detay kararları hep bu korkunun etkisiyle alındı. Olabildiği kadar basit malzemeler ve kalifiye işçilik ge-

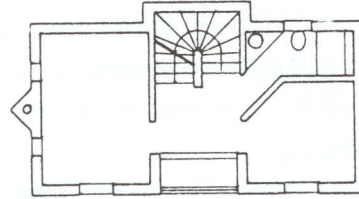
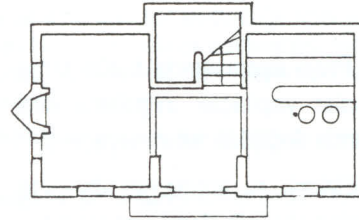
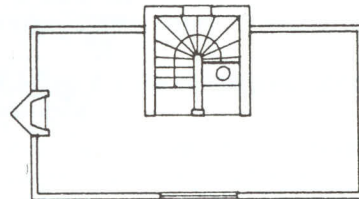
Evlerin tasarımı için temel ilke kullanılabilirlik olarak alındı. Günlük hayatın gerçeği bahçe katı, mutfak - yemek ve ocaklık bir oturma mekanını içerir. Üst kat yatak odaları ve banyodur. Teras her evin aynı manzaraya sahip olduğu ocaklı ve mutfaklı bir açık mekandır. Şimdi artık kullanılmakta olan ev-

dilattan başka yol yoktu. Bu çözümünde süresi - sonuçtan emin olmayarak - 2 yıldı. Blok düzenini olabildiği kadar esneterek çözümler bulmaya çalıştık.

Dikili - Ayvalık geleneksel mimari anlayışı evlerin ve dizilerin genel tasarım ilkeleri için temel veriler oldu.

Bu anlamda yeni bir şey yapıldığı söylenemez. Eğimli bir arazide yanyana sıralanmış evlerden oluşan bloklar; arka arkaya sıralandılar! Zeytin ağaçlarına dokunmamak için blok içindeki evler ileri geri kıpırdatıldı ya da gönyesinden kaçırıldı. Ve gerçekten de hiç ağaç kesilmedi. Vaziyet planını belirleyen en önemli konu zeytin ağaçlarıydı.

0 2 4 6 8

rektirmeyen detaylarla çalışıldı. Bu kararlar hem yapının kalitesini olumlu yönde etkileyen hem de maliyeti düşüren kararlar.

Toplam arsa alanı 9600 m².
Toplam inşaat alanı 3200 m².
Toplam taban alanı 1280 m².

Toplam maliyet arsa hariç
11.720.000.000.- TL.
Bina maliyeti 183.000.000.- TL.
Altyapı maliyeti 110.000.000.- TL.
Bina m². maliyeti 2.287.500.- TL.
Altyapı m².maliyeti 458.333.- TL./m².
Toplam m². maliyeti
2.745.833.- TL./m²
Görünmeyen giderler v.b. dahil
3.000.000.- TL./m²

lerin sahipleriyle olan görüşmelerden önemli bir sıkıntı olmadığını biliyoruz. Budanmış zeytin ağaçları yeniden kendilerine geldiğinde, bitki örtüsü oluştuğunda ve yaşayanların katılımıyla keyifli bir yer olacak. Renk, kitle, malzeme v.b. konulardaki seçimlerin doğruluğu yüzünden oraya ait olmayıda becerebilecek.

Başlarken duyduğum endişeleri bitirdiğimde de taşıyorum. Orada hiçbirşey yapılmamış olsun istedim. Buna rağmen en olumsuz koşullarda bile yapılageldiğinden daha iyisini yapmanın mümkün olduğunu da biliyorum.. □

